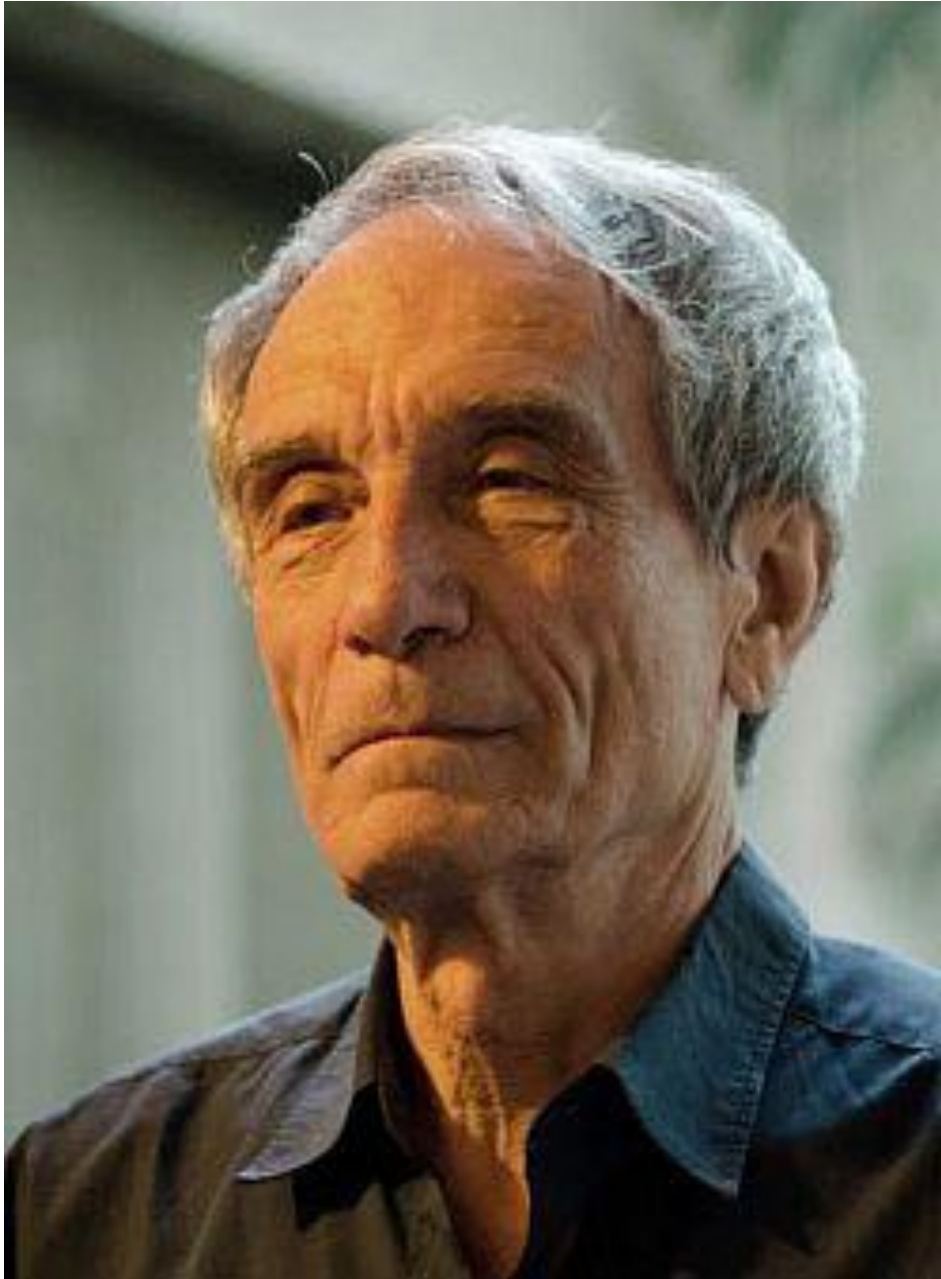

Tótfalusi István

Ki kicsoda ?

az ószövetségi szentírásban

B U D A P E S T, 2 0 1 4.

Abakum lásd HABAKUK

Abdiás¹ – héberül Obadijah ('Jahve szolgája'), ÁHÁB izraeli király udvarmestere a *Bibliában* (1Kir), aki a királyné, JEZABEL által támogatott BAÁL-kultusz erőszakos terjesztése idején menedéket adott az Úr üldözött prófétáinak; két barlangban összesen százat rejtett el közülük, és ellátta étellel-itallal őket. Amikor ILLÉS szavaira az Úr többévi aszályal sújtotta Izraelt, a király ~sal együtt a próféta keresésére indult. Végül ~talált rá, s a próféta nyomatékos kívánságára jelentette a királynak, hogy Illés beszélni akar vele.

Abdiás² – héberül Obadijah ('Jahve szolgája'), a tizenkét kis próféta egyike a *Bibliában*, a hagyomány szerint a nevét viselő prófétai könyv (Abd) szerzője. Korábban ABDIÁS¹sal azonosították; valójában semmit sem tudunk életéről. Az ~-könyv Edom népe ellen szóló fenyegető jövendöléseket tartalmaz: a záradéka „Jahve napját” festi, a népek feletti ítéletet és Izrael végső dicsőségét. Az irat ma ismert formájában a Kr.e. V. században keletkezhetett.

Abednegó lásd AZARIÁS

Abdon lásd BIRÁK

Ábel – ('lehelet') ÁDÁM és ÉVA másodszülött fia, szelíd pásztor a *Bibliában* (Ter). Isten a kegyével tüntette ki, szívesen fogadta áldozatát, míg bátyját, a földművelő KAINÉt elutasította. Káin irigy haragtól eltelve a mezőre csábította és ott agyonütötte testvérét. – A bibliai szöveg semmivel sem okolja meg Isten önkényes diszkriminációját. Talán egy ősi zsidó hagyomány tükröződik benne, amely a pásztorokdást Istennek tetszőbbnek tartotta a letelepedett életmódnál. Más vélemény szerint ez a döntés csupán az első példa arra a következetes eljárásra, hogy Isten mindig az utóbb születettet tünteti ki, és amely motívum végigkíséri a Teremtés könyvét (IZMAEL–IZSÁK, ÉZSAU–JÁKOB, RUBEN–JÚDA, MANASSZE–EFRÁIM s mások). Ebben talán annak mitikus igazolása keresendő, hogy a MÓZES, majd JÓZSUÉ vezetésével délről Kánaánba telepedett, pásztorokdó héber népelem dominanciát szerzett a már régóta ott élő, letelepedett életmódot folytató másik népelem fölött. – Az ókori midrásirodalom az áldozat körüli viszálytól eltérő okokkal is motiválja a végzetes konfliktust: a testvérek nem tudtak megegyezni a világ felosztásakor, vagy ugyanazt a nővérüket akarták feleségül venni. Byron *Káin* c. drámájában Ábel „Isten kedvence”, erényes és fantáziátlan nyárspolgár, aki nemcsak képtelen követni bátyja szellemi szárnyalását, hanem egyenesen megrója külön gondolataiért. Erőszakos jámborságával szinte kiprovokálja Káinból a végzetes ütést. Haldokolva sem táplál haragot, jézusi gesztussal megbocsát gyilkosának.

Ábeszán lásd IBSÁN

Abia, Abiám lásd ABIJA

Abiel lásd KIS

Abigail – ('atyám örvendezik') kármeli zsidó asszony a *Bibliában* (2Sám). Férjétől, a birkatenyésztő NÁBÁLTól a bujdosó DAVID legényei adományt kértek a neki nyújtott védelem fejében, de a gazda gyalázkodva elkergette őket. ~ ekkor titkon élelemmel megrakott málhásállatokkal Dávid elé ment, hogy kiengesztelje. Dávidnak, aki épp Kármelba tartott embereivel, hogy a csúfságot kegyetlenül megtorolja, megtetszett a szép és okos fiatalasszony, s lemondott Nábál megbüntetéséről. ~ hamarosan megözvegyült, s Dávid akkor feleségül vette; ~ a királynak második fiát, KILEÁBot szülte. Ez a gyermek korán meghalhatott, mert későbbi sorsáról nem tudósít az Írás. – A „védelem” fejében követelt „adomány”, amelynek megtagadása véres megtorlást von maga után, jól jelzi, hogy a bujdosásra kényszerült Dávid szabályos haramiaéletet élt embereivel együtt (lásd még ÁKIS).

Abihu – ('atyám Ő') ÁRON másodszülött fia a *Bibliában* (Kiv, Szám). Bátyjával, NÁDÁBBal felkísérhette MÓZEST és Áront a Sínai-hegyre, majd testvéreivel együtt papi szolgálatra kapott meghívást. Utóbb Nádábbal együtt szabálytalanul mutattak be égőáldozatot a frigysátorban, s az Úr oltáráról kicsapó tűz mindkettőjüket elemészttette. Mózes megtiltotta gyászolásukat, s a táboron kívül temettette el őket. Mivel gyermektelenül haltak meg, az ároni papság két életben maradt fivérükön, ELEÁZAR¹on és ITÁMÁRON át öröklődött tovább. – A kultikus vétség ily könyörtelen megtorlásának előadásával a Mózes által meghonosított új istenség, Jahve iszonyú fenségét akarja éreztetni az Írás; hasonló célzatú UZZA története.

Abija¹ – vagy Abia, Abiám, héberül Abijáhu ('Jahve az atyám'), Júda királya (uralk. Kr.e. 913–911), ROBOÁM fia a *Bibliában* (1Kir, 2Krón). Rövid uralma alatt jelentős győzelmet aratott JEROBOAM¹ ellen a Semaráim hegyénél, és több jelentős erődöt elfoglalt Izrael déli szegélyén.

Abija²– vagy Abia, Abiám, héberül Abijáhu ('Jahve az atyám'), JEROBOÁM¹ fia a *Bibliában* (1Kir). Súlyos betegségbe esett, s a király elküldte feleségét ÁHIJA prófétához jóslatért. Az asszony idegen néven mutatkozott be, de az agg, vak próféta isteni sugallatra megismerte, s megjósolta neki, hogy fia meghal, mire visszaér hozzá, s hamarosan Jeroboám egész családja kiirtatik. A jövendölések rendre beteljesedtek; végső soron ~ volt az egyetlen apja leszármazottai közül, aki természetes halállal szállt sírba.

Abija³ lásd Sámuel

Abijáhu lásd Abija

Abimelech lásd Ábimelek

Ábimelek¹ – vagy Abimelech ('király az atyám') a filiszteus Gérár királya a *Bibliában* (Ter). ÁBRAHÁM mint jövevény az ő országában tartózkodott, s feleségéről, SÁRÁ¹ról azt híresztelte, hogy a húga, mert félt, hogy másképp a király megölné, hogy elragadhassa feleségét. ~ valóban megkivánta és háremébe vitette Sárát, ám éjjel Isten álmában intette, hogy meghal, ha érinti a nőt, mert az Ábrahám felesége. ~ visszaszolgáltatta Sárát Ábrahámnak, szemére hányva, hogy félrevezette s ezzel nagy veszélynek tette ki; Ábrahám azzal védekezett, hogy Sára valóban a húga, ugyanis a féltestvére apai ágon. Sok évvel utóbb ~ lényegében hasonlóképpen járt Ábrahám fiával, IZSÁKKAL és annak feleségével, REBEKKÁVAL. – Mivel a két párhuzamos eset közt majd fél évszázad telik el, a második talán ~ azonos nevű fiával történt. Még valószínűbb, hogy úgynevezett dublettekről van szó, egyazon esemény kétféleképp hagyományozott változatairól, amire számos példát kínál mind az Ó-, mind az Újszövetség. Mi több, maga Ábrahám is kétszer juttatja feleségét hárembe a maga életét féltve: először a FÁRAÓ veszi magához az akkor még szép ifjú Sárát, s bőséges adományokkal kárpótolja a „fivért”, majd súlyos betegségbe esik, s megrettenve visszaküldi az asszonyt (Ter 12)

Ábinádáb – ('atyám bőkezű') gazda Kirját-Jearimban a *Bibliában* (1Sám, 2Sám); az ő telke szérűjén helyezték el a Szövetség ládáját, amikor csodás módon visszakerült a filiszteusok kezéből. Utóbb DÁVID innen akarta a szent tárgyat ünnepélyesen Jeruzsálembe szállítani; az akció ~ fiának, UZZÁNAK az életébe került. – Nem egészen érthető, miért porosodott elfeledetten a zsidóság legszentebb klenódiuma egy szerény fészkerben több évtizeden át, SÁMUEL és SAUL országglása idején s még azon túl is; talán mert Silót, ahol korábban őrizték ÉLI idején, a filiszteusok időközben lerombolták, s őelőlük kellett rejtegetni.

Abirám¹ lásd KORAH

Abirám² lásd ÁBRAHÁM

Abiság – ('atyám kőborolt') Sunemből való szép ifjú szűz a *Bibliában* (1Kir), akit az elaggott DÁVID mellé szemeltek ki, hogy ápolja őt, „aludjék karja közt és melegítse föl”. Az agg király már „nem ismeré őt”, azaz nem hált vele férfi módjára, halála után mégis úgy tekintették ~ot mint Dávid özvegyét (lásd ADÓNIA). A hagyomány szerint utóbb SALAMON kedvese vagy felesége lett (lásd SZULAMIT)

Abisái – vagy Abisáj, Abizáj ('ajándék atyja'), SERÚJA fia, JOÁB testvére és DÁVID unokaöccse, csapatainak egyik vezére a *Bibliában* (2Sám); főleg bujdosása idején tett neki szolgálatokat. Utóbb bátyjával együtt részt vett ÁBNER meggyilkolásában. Harcolt a filiszteusok, az ammoniták, majd a lázadó ABSALOM ellen. Amikor királya megneheztelt JOÁBRA AMASA megölése miatt, ~ra bizta a SEBA elleni hadjáratot

Abisáj, Abizáj lásd ABISÁI

Abjátár – vagy Abjathár, Ebjátár ('a bőség atyja'), zsidó pap a *Bibliában* (2Sám), ÁHIMELEK fia. Egyedül maradt életben, amikor SAUL lemészároltatta apját és fivereit a DÁVIDNAK nyújtott segítségért. ~ a bujdosó Dávidhoz csatlakozott és végig kitartott mellette; amikor

Dávid király lett, ~t főpapak nevezte ki Szádokkal együtt. ABSALOM lázadása idején a király kívánságára Jeruzsálemben maradt, és fián, Jonatánon keresztül tartotta vele a kapcsolatot. Utóbb SALAMON megfosztotta tisztétől, mert a trónöröklési küzdelmek idején ADÓNIÁT támogatta vele szemben.

Abjathár lásd ABJÁTÁR

Ábner – ('atyám szövétnek') Nér fia, SAUL király unokafivére és hadvezére (2Sám). Hadakozott a filiszteusok és a trónra törő DÁVID ellen is. Saul halála után a királyságot annak fia, ISBÓSET számára igyekezett biztosítani, de meghasonlott urával, s Dávidhoz ment Hebronba, hogy szövetséget kínáljon neki. Itt Dávid hadvezére, JOÁB orvul leszúrta őt, színleg bosszúból öccsért, ASZÁELért, akit ~ csatában megölt, valójában mert tartott tőle, hogy a tehetségesebb ~ idővel kiszorítaná vezéri pozíciójából. Dávid siratóéneket szerzett ~ temetésére, és őszintén meggyászolta.

Ábrahám – ('sokaság atyja') zsidó pátriárka, TÁRÉ fia a *Bibliában* (Ter); a mezopotámiai Hárán városából isteni intésre Kánaánba vándorolt feleségével, SÁRÁ¹val és unokaöccsével, LÓTTal. Egy éhínség idején Egyiptomba húzódott, s itt félve, hogy szép asszonya miatt megölik, feleségét nővérenek mondta; a FÁRAÓ a háremébe vitette Sárát, ~nak pedig nyájakat és szolgákat ajándékozott. Isten azonban őt és családját betegséggel sújtotta; a valót megtudva az uralkodó visszaküldte az asszonyt férjének, s kiutasította országából. Kánaánba visszatérve ~ meggazdagodott, s egy idő múlva – a legelőkön való osztozkodás során – elvált Lóttól, aki Szodomába költözött. Utóbb ~ szolgálai élen megmentette rokonát a fogságból, amikor őt kánaáni király támadt városára (lásd MELKIZEDEK). Isten ígéretet tett ~nak, hogy nagy nemzetté teszi és megáldja utódait; ekkor változtatta nevét az eredeti Ábrámról vagy Abirámról ~ra ('nagy atya' lásd 'sokaság atyja'). Az Istennel kötött szövetség jeleként maga és házanépe körülméltkedett, s ez maradt máig a zsidóság megkülönböztető jegye (bár más népeknél előfordult, és sajátos módon Mózes törvényei nem említik). Felesége, Sára meddő volt, ezért beleegyezett, hogy ~ fiat nemzzen szolgálójával, HÁGARral; így született IZMAEL. Később Isten különös kegyéből Sára is fiút fogant, s IZSÁKot szülte. Isten felszólítására ~ mégis kész lett volna ezt a fiát, az igazi örökös is feláldozni, de ez csak próbatételnek bizonyult. Szolgája, ELIEZER¹ útján ~ feleséget szerzett fiának REBEKKA személyében, majd Sára halála után, százötvenedik éve táján újra nősült (lásd KETURA), és újabb fiakat nemzett. – A zsidóság legfontosabb ősatyjának, ~nak alakja köré színes epizódok sokaságát szötte az ókori midrásirodalom. Születéséről pl. így szólnak: a káldeusok királya, NIMRÓD olyan jóslatot kapott, amely szerint egy közelesen születendő gyermek megdönti birodalmának isteneit. Megparancsolta erre a király, hogy az összes várandós asszonyt egy toronyba zárják, s amikor egy fiúgyermek született, azt katonái megölték. Táré felesége Isten kegyelméből sokáig titkolni tudta terhességét, majd gyermekét a pusztában szülte meg, s Isten kegyelmére bízva egy barlangban hagyta. GÁBRIEL arkangyal táplálta a kicsit, aki húsz nap alatt érett ifjúvá nőtt, és fenyegető üzenetet küldött Nimródnak a láthatatlan égi Istenről s annak hatalmáról. A király hasztalan uszította katonáit az ifjú ellen, azok nem árthattak neki, ezért engedélyt adott az apának és családjának, hogy Urból Háránba telepedjenek. Ez az elbeszélés Mózes történetének motívumait ruhazza ~ra, de felismerhető rajta, különösen az indítóokot tekintve, a HERÓDES¹ betlehemi gyermekgyilkosságáról szóló újszövetségi epizód hatása is. További történetek szólnak arról, hogyan pusztította el az ifjú ~ Nimród bálványait, hogyan szabadult meg a tüzes kemencéből és az oroszlánok barlangjából – mindezek pontról pontra Dániel kalandjait ismétlik meg. Amikor ~ napjai beteltek, s Mihály eljött a lelkéért, a pátriárka azt kérte, előbb hadd lássa az egész világot, ezért az arkangyal kerubok vontakocsin végigvitte a hét égen. ~ ekkor sem akart még meghalni, ezért az Úr a halál angyalát vonzó álalakban küldte el érte, s annak ismételt fondorlatok árán sikerült csak ~ lelkét az Úr elé vinnie. – Thomas Mann *József és testvérei* c. regényében ~ a „holdvándor”, a nyugtalan istenkereső, akit a mezopotámiai istenvilág, a nap és a természeti jelenségek imádata nem elégít ki. A mindezek mögött és fölött valót keresi, mert lelki igényességében nem hajlandó más, mint a Legfőbb előtt hódolni. A szerző ironikus, többértelmű megfogalmazása szerint ~ „fedez fel” Istent, lehetővé teszi létét az emberiség számára, szövetségük tehát valójában kétoldalú szerződés. Az „istengondot”, az Örökkévalóról való állandó és termékeny spekuláció terhét és adományát leszármazottai is örökölték, kiváltképp JÁKOB és JÓZSEF¹

Ábrám lásd ÁBRAHÁM

Absalom – vagy Absolon ('atyám a béke') zsidó királyfi a *Bibliában* (2Sám), DÁVID harmadszülött fia a gesuri Maáká¹tól. Húga, TÁMÁR² meggyalázásáért bosszúból megölte idősebb féltestvérét, ÁMNONT, ezért évekig száműzetésben élt anyja szülőföldjén. JOAB közbenjárására apja végül megbocsátott neki. Hazatérve ~ már mint a trón várományosa igyekezett a népet és az előkelőket maga mellé állítani, majd ÁHITÓFEL támogatásával Hebronban királlyá kiáltotta ki magát, s lázadást támasztott apja ellen. Dávid és hívei menekültek Jeruzsálemből; ~ a nép előtt tette magáévá apja hátrahagyott ágyasait, hogy a hatalom átvételét demonstrálja. HUSAI ravasz tanácsára lemondott az azonnali üldözésről, amit Áhitófel javasolt, így időt engedve az ellentábornak, hogy a Jordántól keletre összeszedje erejét. Mahanáimnál, a döntő csata előtt Dávid meghagyta seregének, hogy fia életét kíméljék, Joáb mégis keresztüldöfte ~t, amikor az, ösvérháton menekültében, hosszú hajánál fogva fennakadt egy faágon. – A húga miatti nézeteltérés nyilvánvaló módon kezére játszik ~nak, hogy az útjában álló elsőszülöttet, Ámnont bosszú jogcímén félreállítsa. A hiú, gőgös és becsvágyó ifjú makacsul tör a trónra, de igazán csak a bölcs és ravasz Áhitófelnek köszönheti kezdeti sikereit; a hatalomtól megszedülve már nem hallgat támogatójára (ez az Úr büntetése, aki megzavarja ítélőképességét), s a bukás nem is marad el.

Absolon lásd ABSALOM

Ácháb lásd ÁHÁB

Áchán lásd ÁKÁN

Ácház lásd ÁHÁZ

Achija lásd ÁHIJA

Achimelech, Achimelek lásd ÁHIMELEK

Achis lásd ÁKIS

Áchitófel lásd ÁHITÓFEL

Ada lásd HÁDA

Ádám – ('föld') az emberiség ősapja a *Bibliában* (Ter). Isten a föld porából alkotta és lelket lehelt belé, majd oldalbordájából megteremtette az első asszonyt, ÉVÁT. Az embert úrrá tette az egész teremtés fölött, és a csodálatos Édenkertben vagy Paradicsomban adott helyet neki. Az örök élettel is biztatta annak fejében, hogy sosem érinti a kert közepén álló két fának, a Tudás és az Élet fájának gyümölcsét. Éva unszolására és az ő példáját követve ~ megszegte a tilalmat; ezért összeütközésnek el kellett hagyniuk az Édenkertet, halandó életre és keserves munkára ítélve éltek tovább. Név szerint ismert fiaik KÁIN, ÁBEL és SZÉT voltak. Az utóbbit 130 éves korában nemzette ~, majd élete hátralévő 800 esztendejében még számos fia és lánya született. – A földből alkotott ember megtalálható az egyiptomi és mezopotámiai legendákban is, valamint PROMÉTHEUSZ jól ismert történetében. A paradicsomi boldog állapot ugyancsak párhuzama számos nép hiedelmeinek, amelyek szerint az ősi időkben, az aranykorban az ember fárasztó munka nélkül is megkapta táplálékát a földtől. A „jó és rossz tudásának fája” nem az erkölcsi ítélőképességgel kapcsolatos, hanem a mindent tudásnak a fája. Emellett az örök élet fája állt – az életfa hasonlóképp jelen van a legtöbb nép mese- és mondakincsében. Nem világos, miért volt erre a fára szükség a teremtéstörténetben, amikor Isten eleve örök életet ígért az embernek; valószínűleg egy olyan hagyományváltozathoz került a Tudás fája mellé, amelyben még nem volt szó az ember eredendő halhatatlanságáról. – Az ókori midrásirodalom a fantasztikus mozzanatok légióival tarkította a szikár kanonikus elbeszélést ~ teremtéséről. A port, amelyből gyúrta őt, Isten a világ négy sarkából (vagy Hebronból, vagy a Mórija hegyéről, vagy különféle testrészeihez más-más helyről) hozatta angyalaival. Nevét a föld héber neve (adama) nyomán adta neki. Egyesek szerint már a teremtés második napján megalkotta ~ élettelen porhüvelyét, és csak meglevenítésével várt a hatodik napig. Isten óriásnak alkotta az embert, teste a föld egyik végétől a másikig ért, és oly szép volt, hogy a teremtmények és az agyalok neki hódoltak az Úr helyett. Vagy emiatt, vagy a bűnbeesés büntetéséül döntött úgy Isten, hogy jelenlegi jelentéktelen méretére zsugorítja az embert. Más nézet szerint éppenséggel Isten parancsolta meg az angyaloknak, hogy hódoljanak új teremtménye előtt; egy részük azonban ezt SZAMÁEL vezetésével megtagadta, s uruk ezért taszította le őket a mennyből. Isten először LILITHet adta ~nak feleségül, de ez cserbenhagyta férjét, s csak ezután teremtette Évát, s

még őt is előbb egy tökéletlen, majd a végső, tökéletes változatban. Egy középkori keresztény legenda szerint ~ot a Golgotán temették el, Szét a sírja fölé ültette át a Paradicsomkertből a Tudás fáját, s utóbb JÉZUS keresztjét ebből ácsolták. ~ a teremtést tárgyazó számos középkori misztériumjátékban és mirákulumban lép fel; elbukását a szerzők általában az asszony iránti káros engedékenységének és Éva fufangjának számlájára írják. Nemritkán vele példálózna az ősi szociális egyenlőségről: „Míg Ádám szántott, Éva font / Ki volt a báróúrfi, mondd?” (John Ball) A XV–XVI.századi drámákban (pl. Hans Sachs-nál) már megjelennek ~mal kapcsolatban az üdvösség egész történetét végigtekintő, azt előrevetítő kompozíciók is. Milton *Elveszett Paradicsoma* ennek az elvnek a világirodalmi rangú megvalósulása; itt merül fel elsőként az a gondolat, ami majd Klopstock Messiásában bontakozik ki: hogy ~ vétke igazában nyereség, hisz szükségessé tette a megváltás nagyszerű művét. Miltonnál ~ egyébként igazi szerelmes férfi, és bár tudja, milyen következményekkel jár a tiltott gyümölcsből enni, Éva után elszántan harap bele, hogy rajongva szeretett párjának sorsában osztozzék, akárha a halál is az. Byron *Káin* c. drámájában ~ másodrangú szereplő, istenfelő és méltóságteljes családfő, aki beletörődéssel fogadja a csapást, mindkét fiának elvesztését. Madách *Az ember tragédiája* c. drámai költeményében ~ a központi alak, akit bukásából az önmagáért és asszonyáért érzett felelősség és az alkotó munka élménye emel fel. A történelmi színek során a nemes eszmékért hevülő ember ölt alakot benne, aki minden csalódásból és kudarcból tanul és újrakezd: véges létében a végtelenre tör

Adónia – vagy Adonija, Adoniás ('Istenem Jahve') zsidó királyfi a *Bibliában* (2Sám, 1Kir), DÁVID negyedszülött fia Haggittól. ÁMNON és ABSALOM halála után ő lett a jogszerű trónörökös. Apja halála közeledtén, JOÁBTól és ABJÁTÁRTól támogatva királyi parádéval vonult be Jeruzsálembe, de BETSABÉ és hívei befolyására Dávid hozzájárult, hogy SALAMONT kenjék fel királlyá. ~ riadalmában a Templomba menekült oltalomért, és a trónra került Salamon bizonyos feltételekkel megkegyelmezett neki. Utóbb azonban, amikor ~ Betsabé útján ABISÁG kezét kérte szerencsésebb vetélytársától, Salamon ezt a trónigény bejelentésének tekintette, és megölette féltestvérét.

Adonicedek lásd ADONISÉDEK

Adonija, Adoniás lásd ADÓNIA

Adonisédek – vagy Adiniszedek, héberül Adonicedek ('az igazságosság Ura') amorita király a *Bibliában* (Józs). Jeruzsálem (ill. akkor még Jebusz) királya volt, és négy más kánaáni uralkodóval, Hebron, Jármut, Lákis és Eglon királyával szövetségben megtámadta Gibeon városát, amely nemrég ügyes fondorlattal védelmet biztosító szövetségre lépett Izrael népével. A gibeoniak kérésére JÓZSUE felvonult Gilgálból, és megfutamította az ostromlókat; hogy az üldözést sikerrel befejezhesse, kérésére az Úr megállította a napot az ég közepén, s egy egész napon át nem engedte lenyugodni. Az elfogott ellenséges királyokat Józsué előbb nagy kövekkel egy barlangba zárta, majd az üldözésből visszatérve elővezettette, megalázta és megölve egy fára akasztatta őket. A *Bírák könyvében* ezzel szemben azt olvassuk, hogy ~et Józsué halála után Júda hadai verték meg Bezeknél. Az elfogott ~nek levágták hüvelykét és lába nagyujjait, majd bevették Jeruzsálemet, s ott ~et is megölték. (Ugyanannak a fejezetnek egy más közlése szerint a honfoglalók nem boldogultak Jeruzsálem ostromával, s valóban tudjuk, hogy azt csak évszázadok múlva DÁVIDnak sikerült elfoglalnia.)

Adorám lásd HADORÁM

Adriel lásd MERÁB

Agabus – ('a szeretett') júdeai próféta a *Bibliában* (ApCsel); előbb nagy éhínséget jósolt, majd Caesareában jelképes cselekedettel (saját kezét-lábát összekötözve) megjövendölte a harmadik téritőúttjáról hazatérő Pálnak, hogy Jeruzsálemben fogság és szenvedés vár rá.

Agág – ('tüzes') az amalekiták királya a *Bibliában* (1Sám). Az Úr parancsára, amelyet SÁMUEL közvetített, SAUL megtámadta és legyőzte ~ot, de a szigorú parancs ellenére nem ölte meg őt, sem a zsákmányolt állatok javát nem öldöste le. Sámuel ezért keményen megróttta a királyt, és közölte vele, hogy engedetlensége miatt eltaszítja az Úr. Saul kérelmére a próféta letett róla, hogy a szakítást az egész sereg és a nép vénei előtt kinyilvánítsa, de ~ot maga elé vezettette, és saját kezével szabdalta darabokra, majd eltávozott, és többé nem találkozott Saullal.

Ágár lásd HÁGÁR

Aggeus – héberül Haggai ('ünnepi') a „kis” próféták egyike a *Bibliában*. A mezopotámiai fogságból hazatért zsidókat biztatta; a neve alatt fennmaradt írásban (Agg) a Templom újjáépítésére serkentette az ügy iránt kevés buzgalmat mutató jeruzsálemieket.

Agrippa – zsidó király, HERÓDES AGRIPPA fia (27–93), tkp. II. Heródes ~. Rómában nevelkedett; Claudius, majd Néró kegyéből megkapta a királyi címet apja országának északi tartományában. Húgával, BERENIKÉvel élt vérfertőző viszonyban, ami országában nagy megütközést keltett. A *Biblia* elbeszélése szerint (ApCsel) caesareai fogsága idején (lásd Festus) PAL öelötte és Bereniké előtt védekezett a jeruzsálemi zsidók ellene felhozott vádjaival szemben; a király leereszkedő jóindulattal hallgatta.

Áháb – vagy Ácháb, Akháb ('az atya fivére') Izrael királya (uralk. Kr.e. 874–853), Omri fia a *Bibliában* (1Kir). Feleségének, a szidóni JEZABELnek befolyására eltúrte, hogy BAÁL kultusza elterjedjen Izraelben, bár egy ízben megengedte ILLÉSnek, hogy istenítélet alapján Baál négyszázötven papját és prófétáját lemészárolja. ~ sikeresen hadakozott az arámok ellen, és szövetségre lépett Júda királyával, JOSAFÁTTal. NÁBOT ármányos elveszejtése miatt Illés megjósolta neki, hogy a kutyák ott fogják felnyalni véré, ahol Nábóté kiömlött, s utódait kiirtja az Úr; az előbbi be is következett a veszített ramóti csata után, az utóbbi pedig JEHU¹ fellépésekor. – A Szentírás sötét színekkel festi ~ alakját felesége kultikus befolyása miatt, holott ő maga Jahvét követte, csata előtt az ő prófétáitól kért jóslatot, s Illés feddéseit is alázattal fogadta. ~ valójában tehetséges és sikeres uralkodó volt, országát a föníciai kapcsolatok révén gazdaggá, háborúival erőssé tette; a déli testvérországgal való állandó viszályban egyedül neki sikerült egy emberöltőnyi békét, sőt jó viszonyt s dinasztikus kapcsolatot (lásd ATÁLIA) teremtenie.

Ahasvérus – vagy Assuérus, Achasveros, héberül Ahasvérós (Esz) perzsa uralkodó, aki engedetlensége miatt eltaszította feleségét, Vásti királynét, s elrendelte, hogy gyűjtsék össze a birodalom legszebb lányait, s azok álljanak rendelkezésére egy-egy éjszakára, hogy a legalkalmasabbat közülük feleségül választhassa. Így kedvelte meg és emelte maga mellé ESZTERT, s a kedvéért főemberét, a zsidók ellen ármánykodó HÁMANT is kivégeztette, s utódjául Eszter gyámját, MARDÓKEUST tette meg. – Valószínűleg I. Xerxész, esetleg fia, I. Artaxerxész nevének héber változatáról van szó, bár a regényes elbeszélésben szereplő események és személyek nem hozhatók összefüggésbe e két uralkodóról való hiteles ismereteinkkel. ~ alakja az irodalomban elválaszthatatlan azoktól a művektől, amelyeknek Eszter a központi témája.

Ahaszja lásd Áházia

Áház – vagy Ácház, Akház ('szilárdan megtartatik') Júda királya (Kr.e. 736–716), JÓTÁM² fia a *Bibliában* (2Kir, 2Krn). Izrael és Szíria rá akarta venni egy Assíria elleni koalícióra, s mivel ~ ettől vonakodott, háborúval szorongatták. IZAIÁS intelmei ellenére, aki az Úr segítségét ígérte neki (lásd IMMÁNUEL), ~ MolochNAK áldozta fiát, majd a Templom kincsei árán megnyerte az asszír uralkodó, Tiglatpileser támogatását. Ezzel a közvetlen veszélyt ugyan elhárította, de országát asszír függőségbe taszította, s új kegyura kedvéért idegen elemeket vezetett be a templomi kultuszba.

Áházia¹ – vagy Akházia, Ochoziás, héberül Ahaszja ('megtartott az Úr') Izrael királya (Kr.e. 853–852), Áháb és Jezabel fia a *Bibliában* (2Kir). Szamáriában lesett palotája tetejéről, és BAÁL ekroni szentélyébe küldetett jóslatért, hogy felépül-e. A küldötteket ILLÉS visszafordította azzal az üzenettel, hogy a király belehal sérüléseibe. ~ ekkor kétszer egymás után elküldött ötven-ötven katonát a parancsnokukkal, hogy a prófétát eléje hozzák, de Illés szavára az égből hulló tűz mindkét alkalommal elemésztette a király embereit. A harmadik küldöttség vezetője kérte Isten emberét, hogy könyörüljön meg rajta és katonáin; ekkor isteni intésre végül Illés elment a király elé, s megismételte a jóslatot, amely rövidesen be is teljesedett.

Áházia² – vagy Akházia, Ochoziás, héberül Ahaszja ('megtartott az Úr') Júda királya (Kr.e. 841), JÓRÁM² és ATÁLIA legkisebb fia a *Bibliában* (1Kir, 2Krn)¹. Mivel bátyjait egy portyázó arab csapat elrabolta, ő lett apja utóda 22 éves korában. Anyja befolyására teret engedett országában BAÁL kultuszának. Együtt harcolt anyai nagybátyjával, JÓRÁM¹ izraeli királlyal az arámok ellen, s elkísérte őt Jezreelbe, ahol Jórám a háborúban szerzett sebeit kezelte. Ekkor a lázadó JEHU¹ vezér rajtuk ütött, Jórámot megölte, s a menekülő ~t is megsebesítette. ~nak sikerült Megiddóig eljutnia, de ott sebébe belehalt. A 2Krn előadása

szerint Jehu előbb ~ rokonait koncolta fel, akik kíséretében tartózkodtak, végül Somrónban (Szamáriában) elfogták a bujkáló ~t is, és a vezér elé vitték, aki kivégeztette. [III. C2]

Ahiás lásd ÁHIJA

Áhija – vagy Ahiás, Achija ('az Úr fivére') próféta a *Bibliában* (2Kir). Még Salamon életében megjövendölte JEROBOÁM¹nak egy jelképes cselekedettel, hogy az országból kiszakadó tíz északi törzs királya lesz: köpenyét tizenkét részre szabta szét, s tízet neki nyújtott belőle. Öregkorában, már vakon azt jósolta meg, hogy Jeroboám egész nemzetségét kiirtja Izraelből az Úr büntetésül, mert népét elszakította a jeruzsálemi szentélytől; ezt a jövendölést BASA teljesítette be. – Az izraeli királyok történetének első évszázada alatt szinte menetrendszerűen bekövetkező, családirással egybekötött trónfosztásokat (lásd még ZIMRI, JEHU¹) a Szentírás minden esetben a kárvallottak elődjére kimondott isteni átok, ill. az ezt bejelentő prófétai jövendölés (lásd még JEHU², ILLES) beteljesüléseként értékeli. Mindezek mögött az a késői keletű papi szemlélet áll, amely szerint a Jahve-kultusznak a jeruzsálemi szentélyen kívüli minden formája bűnös – Izraelnek állami önállósága szempontjából viszont megkerülhetetlen szükségszerűség volt saját szentélyt állítania. Ezt Jeroboám meg is tette Bételben, s minden utódja vagy itt, vagy Szamáriában áldozott, amiért el is nyerték a szentírási szerzők egyöntetűen kárhóztató minősítését.

Ahikár – vagy Achikár, asszír előkelő, Szennakerib és Asszerhaddon király kancellárja. Nevelt fia és utóda, Nádáb elérte hazug vádjaival, hogy a király halálra ítélje hű emberét. ~ azonban nem halt meg, mint mindenki hitte; amikor ura képtelen volt vendégének, a Fáraónak találós kérdéseit megoldani, ~ előjött rejtekéről, és megfejtette a talányt. Így visszaszerezte tisztét és vagyonát, Nádáb pedig méltóképp bűnhődött. – A sumér korból eredező novella több asszír és babiloni fordításban fennmaradt; a *Bibliában* (Tób) ~ mint Tóbit rokona szerepel.

Áhimaás – vagy Achimaác, Áchimaász ('a harag fivére') SZÁDOK főpap fia a *Bibliában* (2Sám), aki az ABSALOM lázadása elől elmenekült DÁVIDdal való megegyezés alapján titokban kapcsolatot tartott Jeruzsálemben maradt apja és a király között. Vele és ABJÁTÁR fiával, Jonatánnal küldött üzenetet urának HUSAI, hogy sikerült kereszteznie ÁHITÓFEL terveit, s így nem fenyeget azonnali üldözés. A két fiatal kalandos úton, életét kockáztatva juttatta el az üzenetet a királyhoz. Utóbb ~ vitte Absalom halálának hírért a királyhoz.

Áhimelek – vagy Achimelech, Áchimelek ('király a fivérem') zsidó pap a *Bibliában* (2Sám). A SAUL üldözése elől menekülő DÁVIDnak s híveinek kenyeret adott női szentélyében. Az edomita Doég ezt besügte a királynak, majd Saul megbízásából rajtaütött a szentélyen, s ~et fiaival együtt lemészárolta; egyedül ABJÁTÁR menekült meg az öldöklésből.

Áhinoám lásd ÁMNON

Áhior – vagy Áchior ('a világosság fivére'), ammonita vezér (Jud), aki a haditanácsában figyelmeztette HOLOFERNESZT, hogy ha Júda népe hűséges istenéhez, akkor nem fog győzelmet aratni rajtuk, mert Isten megvédi őket. A dühös vezér Betulia kapuihoz vitette ~t, akit beengedtek a városba, és UZZIÁS² a házába fogadta, mert kiállt az Úr népéért. Miután Judit hőstette révén a város megszabadult, ~ körülmetélkedett és Jahve hitére tért

Áhitófel – vagy Áchitófel ('a színlelés fivére') bölcs zsidó férfi (2Sám), DÁVID nagy tekintélyű tanácsosa, BETSABÉ atyai nagybátyja. Utóbb királya ellen fordult, lényegében ő szervezte meg a lázadást, amelynek ABSALOMot állította az élére. Amikor védence elfoglalta Jeruzsálemet, ~ ajánlkozott, hogy nyomban a menekülő Dávid és elcsigázott hívei üldözésére indul, de Absalom a király titkos hívének, HUSAINak tanácsára a halogatás mellett döntött. ~ tudta, hogy ezzel minden elveszett; hazatért Gilóba, és felakasztotta magát. – A bibliai előadásból nem sejlik ki, mi okozhatta Dávid korábbi hívének, a higgadt, okos ~nek a pálfordulását; annyi bizonyos, hogy nem önös érdek mozgatta.

Ákán – vagy Áchán (szerencsétlenség) izraelita férfi a *Bibliában* (Józs) Júda törzséből, aki Jerikó ostroma után egy köntöst, egy aranyrudat és ezüstpénzt rejtett el a zsákmányból, holott minderre JÓZSUE ünnepélyes átkot mondott az Úr nevében. Bűne miatt az izraelitákat kudarcok érték Ai város ostrománál; ekkor a sorsvetés kimutatta, hogy ~ a vétkes, és ő bevallotta a kincsek rejtekhelyét. Józsue parancsára ~t fiaival, lányával és állataival együtt halálra kövezték.

Akháb lásd ÁHÁB

Akház lásd ÁHÁZ

Akházia lásd ÁHÁZIA

Ákis – vagy Achis, a filiszteus Gát város királya a *Bibliában* (1Sám). Amikor Saul üldözése elől DÁVID az ő városába menekült, főemberei felidéztek a hőstetteket ~ előtt, amelyeket az ifjú korábban népük ellenében vitt véghez. Félteben Dávid eszelősnek tette magát, s ~ elzavarta. Később Dávid, immár hatszáz szabadharcos élén, újra jelentkezett ~nál, és felajánlotta harci szolgálatait. ~ Ciklág városában telepítette le a jövevényeket, és aztán rendszeres sápot kapott a zsákmányból, amelyet azok portyáikon Júda déli részén szereztek. ~ megkedvelte Dávidot, és a SAUL elleni nagy hadjáratban őt és csapatait is fel akarta használni, de a többi filiszteus vezér bizalmatlansága miatt kénytelen volt visszaküldeni őket.

Aksza lásd OTNIEL

Alexandrosz lásd SIMON⁷

Alkimosz – vagy Alkimusz, jeruzsálemi főpap a *Bibliában* (2Mak), a hellenista párt vezéralakja Jeruzsálemben (nevét Eljakimból „görögösítette”). A szeleukida király, I. Démétriosz Szótér, Antiokhosz fia és utóda kegyelméből nyerte el a méltóságot (Kr.e. 167); „hálából” ~ vérfürdőt rendezett a Makkabeusok hívei között. Hatalmát csak az ismételten betörő szír vezérek támogatásával tudta fenntartani. Ismét hálásnak mutatkozott, s elrendelte, hogy a belső templomudvar falait rombolják le, nehogy a zsidó ellenállást segítsék, de szélhűdés érte, s hamarosan meghalt, így a templomfal is elkerülte a lebontást.

Amacjahu lásd AMÁSIA

Ámán lásd HÁMÁN

Amasa – vagy Amaza, Ámásza ('teherhordó'), izmaelita eredetű hadvezér a *Bibliában* (2Sám). A lázadó ABSALOM hadait vezette, de a vesztett mahanáimi csata után DÁVID megkegyelmezett neki. Mivel JOÁBRA a király neheztelt lázadó fiának megölése miatt, SEBA zendülésének elfojtására ~t küldte ki, a féltékeny Joáb azonban Gibeon mellett orvul megölte vetélytársát.

Amásia¹ – vagy Amaziás, héberül Amacjahu ('erős az Úr') Júda királya (uralk. Kr.e. 796–781), JOÁS¹ fia a *Bibliában* (2Kir, 2Kron). Apja merénylet áldozata lett; trónra lépte után gyilkosait ~ megbüntette, de fiaikat megkímélte. Hadseregét Izraelből toborzott zsoldosokkal bővítette, de egy próféta utasítására utóbb elbocsátotta őket, ami ellentétékhez vezetett az északi királysággal. Edom ellen sikeres hadat viselt, s ettől elbizakodva háborút provokált JOÁS² izraeli királlyal. Ez szégyenletes vereséggel végződött ~ számára, ellenfele lerombolta Jeruzsálem falát, elhurcolta a Templom kincseit, és tüzokat vitt magával. Elégedetlen főemberei összeesküvést szöttek ~ ellen, és Lákisban megölték, de lehet, hogy csak hivatalából mozdították el, s 781–760 között fia, UZZIÁS¹ volt helyette a régens befolyásos udvari körök irányításával.

Amásia² – vagy Amaziás, héberül Amacjahu ('erős az Úr') a bételi szentély főpapja a *Bibliában* (2Kir), aki JEROBOAM² idején a Júdából jött ÁMOS prófétát fenyegető jóslatai miatt kiutasította a szentélyből és Izrael országából. A próféta megjósolta neki, hogy felesége elzúllik, gyermekeit kardélre hányják, s őt magát tisztátalan föld fogadja be; mindez beteljesedett.

Amaza, Ámásza lásd AMASA

Amaziás lásd AMÁSIA

Amittai lásd JÓNÁSL

Ammon lásd LÓT

Ámnon – ('igazlelkű') zsidó királyfi a *Bibliában* (2Sám), DÁVID legidősebb fia Áhinoámtól. Bűnös vágyra gyúlt féltestvére, TÁMÁR² iránt, s erőszakkal magáévá tette, majd durván eltaszította. A lány bátyja, ABSALOM bosszút esküdött, és egy szüreti mulatságon fiverei jelenlétében Baál-Hácorban embereivel lekasabolta ~t és híveit; ezzel egyszersmind ő lett a trón első számú várományosa [III. B1]

Ámon – ('erősség') Júda királya (uralk. Kr.e. 643–640), MANASSZE² fia és utóda a *Bibliában* (2Kir, 2Krn). Rövid uralkodásáról vallási tévelygésein túl csak annyit közöl az Írás, hogy az udvari emberek összeesküvése végzett vele, ám „a föld népe” megölte gyilkosait, és fiát, JOSIÁSt ültette a trónra. A fenti megjelölés nyomán nem kell feltétlenül népfelkelésre gondolnunk, inkább az udvari arisztokrácia és a szabad birtokosok ellentéteiről lehet szó, s ennek magja talán az asszír külpolitikai orientáció volt, amelyet apja nyomán ~ is követett. [III. D2]

Ámos – héberül Ámósz ('megterhelt') zsidó próféta a *Bibliában* (Ám); a júdai Tekoában született, de Izraelben fejtette ki tevékenységét JEROBOÁM² uralma alatt; fenyegető jóslatai miatt AMÁSIA² főpap kiutasította a szentélyből. A neve alatt fennmaradt prófétai könyvben nemcsak a válaszott nép ellenségeit (Damaszkuszt, Moábot, Edomot stb.) fenyegette meg az Úr haragjával, hanem saját népének is szemére hányta külsőségeiben kimerülő vallásosságát és a gazdagoknak a szegényekkel szembeni könyörtelenségét.

Ámósz lásd ÁMOS

Ámoz lásd IZAIÁS

Ámri lásd OMRI

Anák – vagy Enák, legendás kánaáni király a *Bibliában* (Szám, MTörv, Józs, Bir), akinek utódaival, az anakitákkal a Kánaán kifürkészésére küldött kémek Hebronban találkoztak, és riasztó beszámolót adtak óriási termetükről. A honfoglaló harcok során Józsue, más híradás szerint Káleb üzte el „~ fiait” Hebronból.

angyalok – természetfeletti lények a *Bibliában*, akik mintegy Isten mennyei udvartartását alkotják, énekeikkel dicsőítik őt, üzeneteit továbbítják az emberekhez, és parancsainak érvényt szereznek közöttük (védik híveit és büntetik ellenségeit). A görög eredetű elnevezés (*angelosz* a. m. 'küldött, hírnök' mint a héber *mahal* fordítása) főleg az ~ két utóbbi funkciójára utal. A teremtéstörténet nem említi, hogy Isten mikor alkotta őket, s másutt sem olvassuk kifejezetten, hogy a teremtményei lettek volna. A pátriárkák történeteiben az ~ néhányszor Istenhez igen hasonló, vele szinte egyenrangú jelenségként, sőt vele felcserélhető lényként lépnek fel, pl. amikor ketten közülük az Úrral együtt meglátogatják ÁBRAHÁMOT (Ter 18,9), vagy amikor „az Úr angyala” a fiát feláldozni készülő Ábrahámhoz szól az égből (Ter 22,12!) stb. Homályban marad, hogy a Jabbok gázlójánál egy angyal vagy maga Isten birkózott hajnalig JÁKOBbal (Ter 32,25–31); inkább úgy tetszik, hogy Istenről van szó (ezért kapja Jákob az Izrael, azaz 'Istennel küzdött' nevet), OZEÁS viszont erre való utalásában angyalt említ (Oz 12,5). Később az ~ alárendelt volta, szolgálói szerepe egyre nyilvánvalóbbá válik. Az égi seregek hierarchikus tagolódását jelzi a név szerint említett arkangyalok (MIHÁLY, GÁBRIEL, RAFAEL) megjelenése az Ószövetség utolsó időszakában (Tób, Dán), de az ~ kilenc karáról szóló aprólékos tanítás már a bibliai idők után, a keresztény teológia keretei között alakult ki (V. sz.) a héber hagyomány és a görög számszimbolika hatására. Az az elképzelés, hogy az ~ egy része a Sátán vezetésével fellázadt Isten ellen, s alulmaradván a pokolra taszított, csak az Újszövetség írásaiban tűnik fel, de nyomai megvannak az egykorú és kevésbé korábbi apokrif írásokban, főleg az apokaliptikus jellegűekben. Ezek a bukott ~ váltak démonokká, gonosz lelkekké, későbbi nevükön ördöggé. Máig vitatott, hogy az ISTEN FIAI ~ voltak-e, s hasonlóképp bizonytalan némiképp, hogy a KERUBOK és a SZERÁFOK közülük számíthatók-e, s ha igen, milyen viszonyba állíthatók velük. (A zsidó hagyomány és a későbbi keresztény tanítás szerint az utóbbiak igenis ~, sőt ők állnak a mennyei seregek hierarchiájának a csúcán, míg a közönséges ~ a legelső fokán.) **Anna**¹ lásd TÓBIT, TÓBIÁS¹

Anna² – ('kegyesség') prófétaasszony a *Bibliában* (Lk), Fánuel lánya, jámbor özvegy, aki minden idejét a Templomban töltötte, mígnem 84 éves korában boldog tanúja lehetett, hogy szülei bemutatják a gyermek Jézust.

Antiokhosz – a hellenisztikus szíriai Szeleukida-dinasztiában hét uralkodó neve. A *Biblia* (1Mak, 2Mak, Dán) eseményeiben IV. ~ Epiphanész (uralk. Kr.e. 175–164) játszotta a legfontosabb szerepet. Egyiptom elleni hadjáratából visszatérőben kifosztotta a jeruzsálemi Templom kincstárát és kultikus felszerelését, majd két évvel utóbb a két rivális főpap, MENELAUSZ és JÁZON¹ közti csetepatét ürügyül használva elfoglalta és feldúlta Jeruzsálemet, és várában szír helyőrséget hagyott. A Templomban felállította Zeus oltárát, és mindenkit kötelezett, hogy a kijelölt napokon áldozatot mutasson be az olümposzi isteneknek, illetve

egyék az áldozati állatok húsából. Az ellenszegülőket súlyos büntetéssel, sőt halállal sújtotta, erről hátborzongató részleteket nyújt a 2Mak (lásd Eleázár³, makkabeus anya). A hitükhöz ragaszkodó zsidók felkelését (lásd MAKKABEUSOK) csak akkor kezdte komolyan venni, amikor a gerillacsapatok már két kisebb seregét felmorzsolták. Miközben ő maga Keleten hadakozott, egyik legjobb vezérét, Gorgiaszt küldte Judeába komoly haderővel, de JUDÁS¹ nagy győzelmet aratott ellenében, s újraszentelte a jeruzsálemi Templomot, majd elfoglalta Bét-Szur fontos erődjét. Mindezeknek híre Perzsiában érte ~t, aki (a 2Mak szerint) e feletti szégyenébe és keserűségébe halt bele. – Az ~ nevéhez fűződő kegyetlen vallásüldözés mozgatója bizonyára nem hitbéli fanatizmus volt, az ilyesmi távol állt a hellenista szellemtől. A Rómában nevelkedett király szeme előtt egységes és virágzó birodalom eszméje lebegett, ezt érezte fenyegetve a zsidó vallási szeparatizmustól. A vallási kérdés egyébként magában Judeában is állandó belvillongásokhoz vezetett a hithűek és a nem is csekély számú hellenizált zsidók között, a keleti hadjárataival elfoglalt király viszont azt akarta, hogy az ellenséges Egyiptommal határos és stratégiaileg fontos Júdeában nyugalom legyen. Ezért döntött úgy, hogy birodalmi érdekből Jahve híveit bármi áron eltántoritja makacs különállásuktól. Ennek folytán ~ alakja a NABUKODONÓZORÉHOZ hasonló jelképe lett a zsidósággal ellenséges ördögi hatalmaknak, Judit könyvében (amely burkolt formában a makkabeus küzdelmekről szól) valójában össze is olvad vele. A makkabeus anyáról szóló elbeszélés vérszomjas zsarnoknak mutatja ~t, aki személyesen vezeti a hét gyerek szörnyű megkínzását, de ez késői és népmesei jegyeket mutató naiv fikció. Dániel látomásainak öt fejezete foglalkozik a szeleukida uralkodóházra mondott jóvendölésekkel; ~ itt a „kis szarv”, amelynek szemei és üvöltő szája van, a szentek ellen fenekedik, és utálatossággal fertőzi meg a szent helyet.

Áod lásd EHUD

Arfaxád lásd ARPAKSÁD

Áron – ('megvilágosodás') Amrám fia a *Bibliában* (Kiv, Szám, 1Krn), MÓZES bátyja s utóbb segítőtársa, amidőn az a zsidó népet kimenekítette Egyiptomból. Isten mintegy tolmácsnak rendelte őt nehéz beszédű bátyja mellé; a FARAÓ előtt ~ mutatta be a kígyóvá változó bot csodáját. Míg Mózes a Sínai-hegyen időzött, ő engedett a nép követelésének, és aranyborjút formázó bálványszobrot öntött nekik; egy más alkalommal hűgával, MIRJAMmal együtt elégedetlenséget próbált támasztani a nép között fivérük ellen. Mózes mégis őt szentelte fel, mégpedig az Úr kifejezett parancsára, főpappá; Isten azáltal is kimutatta ~ iránti kedvezését, hogy a száraz vesszőn, amelyet az parancsára a szentélybe helyezett, estéről reggelre levelet, virágot és termést fakasztott. – Talányosnak tetszik, miért tünteti ki Isten oly feltűnően a kegyeivel a „bálványállító” ~t. Az eset arra vall, hogy JAHVE isten bika (vagy bikaborjú) alakjában való tisztelete eleinte általános volt a zsidóság körében; a zsoltároknak is olvassuk róla, hogy „felemelkedett szarva dicsőséggel”. A jóval későbbi eredetű tilalom, amely az istenség ábrázolására vonatkozott, arra ösztönözte a szövegek papi átszerkesztőit, hogy az eseményt elítélő felhangokkal tálalják (Isten méltatlankodik, Mózes szétzúzza a szobrot), ugyanakkor az ennek ellentmondó elemeket is megtartották a hagyomány iránti tiszteletből. – Madách *Mózes* c. drámájában ~ már a történet elején a nép vezére és szószólója, amikor a címszereplő még egyiptominak tudja magát, s utóbb ő megy követség élén Midiánba, hogy Mózes hazatérésre bírja. .

Arpaksád – vagy Arfaxád, méd király a *Bibliában* (Jud), aki ellen NABUKODONÓZOR hadra kelt, legyőzte és megölte őt; ezután indított háborút azon országok, köztük Júda ellen, amelyek korábban nem voltak hajlandók segédhadakat küldeni neki ~ ellenében. – A minden történeti valószerűséget nélkülöző, anakronizmusoktól hemzsegő elbeszélésben, ahol Nabukodonozor asszír királyként szerepel, ~ alakja is merő fikció.

Ása – vagy Ásza, Aza ('meggyógyít') Júda királya (uralk. Kr.e. 911–870), ABIJA¹ fia a *Bibliában* (1Kír, 2Krn). Nagy buzgalmat tanúsított az idegen kultuszok visszaszorításában; még nagyanyját, MAÁKÁT is megfosztotta a királynéi méltóságtól, mert kiderült, hogy szobrot állíttatott ASÉRÁNAK. Jutalmul az Úr nagy győzelmet adott neki a kusita király, ZÉRA óriási túlerőben lévő hada ellen a Szezata völgyében. Uralma vége felé ~ mégis a kishitűség vétkebe esett: BÁSA izraeli király fenyegető hadjárata ellen az arám Benhadadhoz folyamodott, és a Templom aranykincsei árán rávette őt, hogy támadja meg Izraelt. Bása ily módon kénytelen volt visszavonulni, ám HANÁNI¹ próféta megrótt a királyt, amiért a pogánynál keresett segítséget. Vénségében ~ ismét vétkezett, súlyos betegségbe esve nem az Úrban bízott, hanem „orvosokhoz” (feltehetőleg pogány istenségek nevében gyógyító vajakosokhoz) fordult.

Áser – ('szerencsés') JÁKOBfia LEA szolgálójától, ZILPÁTÓL, a tizenkét izraeli törzs egyikének névadója a *Bibliában* (Ter). Kánaán elfoglalása után ~ törzse a terület északnyugati részén, a tenger mellékén foglalt szerény területet. – *A tizenkét pátriárka testamentumai* c. apokrif iratban az ~nek tulajdonított végrendelet az emberben vetélkedő jó és rossz hajlamokról, a jószándék fontosságáról és a kétszínűség veszélyeiről szóló intelmeket tartalmaz.

Aséra – kánaánita termékenység-istennő, Baál női párja szerepel a *Bibliában*; tisztelete sokáig általános volt a zsidó nép körében is. A hagyomány egyik rétegében ő lehetett ÉL (Élohim) s utóbb JAHVE női párja; még az utólagos és többszörös, monoteista szellemű papi szerkesztésen is átcsuszott az áruló megfogalmazás: „...Isten az embert az ő képére, Isten képére teremté: férfiúvá és asszonnyá teremté őt”. (Ter 1,27) Egy ilyen istenpár feltételezése rögtön értelmet ad az ISTEN FIAIVAL kapcsolatos, egyébként megmagyarázhatatlan utalásnak is (Ter 6,2–4). MANASSZE² júdai király idején, s feltehetőleg több elődje alatt, ~nak még a Templomban is oltára volt. Magaslati helyeken fából oszlopokat állítottak neki, ezek voltak az asérák. JÓSIÁS vallási reformjai némiképp háttérbe szoríthatták ~ kultuszát, de még a fogság elől Egyiptomba menekült zsidó asszonyok is hozzá fohászokdtek, JEREMIAS nagy megbotránkozására.

Asmodeus – féltékeny démon a *Bibliában* (Tób), aki megszállta az ekbatanai Ráguel leányát, SÁRÁ²t, és egymás után hét férjét ölte meg a nászéjszakán, amikor a lányt érinteni akarták. Az ifjú TÓBIÁS¹ az őt emberi alakban kísérő RÁFAEL arkangyal tanácsára mégis feleségül vette a lányt, és parázson egy hal szívét és máját égette el a nászszobában, amittől ~ fejvesztve menekült; az angyal Egyiptomig üldözte, s ott megkötözve egy sziklához láncolta. – Egyes midrások szerint ~ ÁDÁMnak és LILITHnek első ölelkezéséből fogant. ~ a címszereplője Le Sage *A sánta ördög* c. regényének; egy varázsló üvegbe zárja, mígnem kiszabadul DON CLEOPHAS diák jóvoltából; a hálás ördög egy templomtorony tetejére repül vele, s a tetőket felemelve feltárja jötevője előtt a házak lakóinak rejtett életét. – A név a perzsa hitvilág hét gonosz szellemének egyikével, Esma-deváéval kapcsolatos. A nőket megszálló s halandó vetélytársaikat elűző gonosz lelkek ősi eredetű hiedelme a keresztény világban a kora újkorig élt az incubus-babona alakjában.

Aspenáz lásd AZARIÁS¹

Assuérus lásd AHASVÉRUS

Ásza lásd ÁSA

Aszáel – vagy Asáel, Asáhel ('Isten teremtette') zsidó ifjú a *Bibliában* (2Sám), Serúja fia, JOÁB és ABISÁI fivére. A Gibeon halastava melletti csatában a megvert ellenség vezérét, ÁBNERT vette üldözőbe. A kiváló futó hamar beérte az idősebb Ábnert, s bár az többször felszólította, hogy könnyebb ellenfelet válasszon, ~ nem tágitott; végül az üldözött visszafordulva átdöfte őt dárdájával. Utóbb Joáb ~ miatti bosszúra hivatkozott, amikor orvul megölte Ábnert, de ez jogtalan volt, mert csatában megöltért nem lehetett vérbosszút állni.

Aszenet – vagy Aszenáth, Asznát ('Neith istennő védenca') Potiferának, az egyiptomi On papjának lánya (Ter), JÓZSEF¹ felesége, EFRAIM és MANASSZE¹ anyja. Ókori legendák szerint szűz paplányként megszerette a még szolgáskorban élő Józsefet, s utóbb a hitére is áttért, ezért ő is üdvözült. Egy midrás szerint ~ DINA lánya volt a szikemi királyfitól, és nagybátyjai meg akarták ölni, de JÁKOB megmentette, s egy táblácskát akasztott a nyakába, MIHÁLY arkangyal pedig Egyiptomba vitte, és Onban egy oltár mellé tette le. A szentély főpapja felnevelte a kicsit; utóbb József a táblácska révén tudta meg a lány származását, s így vette feleségül. A német barokk néhány írója (Grimmelshausen, Zesen) ~nek tulajdonítja, hogy megküzd Selika (PUTIFÁRNÉ) ármányával, és megmenti tőle Józsefet.

Asznát lásd ASZENET

Atália – vagy Athália ('erős az Úr') zsidó királynő a *Bibliában* (2Kir), ÁHÁB és JEZABEL lánya. Apja a júdai JÓRÁM² királyhoz, fegyverbarátjának, JÓSAFÁTNak fiához adta feleségül. ~ utóbb fiának, az alig egy évig uralkodott ÁHÁZIA²nak a halála után kiirtotta DAVID házának minden élő férfitagját, saját fiait és unokáit is beleértve, egyedül a csecsemő JOÁS¹ menekült meg bátor nagynénje jóvoltából. Ezután ~ mint királynő hat évig uralkodott Júdában, BAÁL kultuszát terjesztve mindenfelé; ekkor JÓJÁDA¹ főpap pártot szervezett ellene, és a Templom előtt felkoncolták. – Minden képzeletet felülmúl az a kegyetlenség, amellyel ez a nő szörnyeteg saját vérei tetemein át a trónra feljut. Nem csoda, hogy Jókai róla nevezte el egyik leggonoszabb női alakját, ATHALIE-t *Az arany ember* c. regényében.

Avil-Marduk lásd EVIL-MERODACH

Aza lásd ÁSA

Azáel lásd AZAZIEL

Azariás¹ – vagy Azária, Azarja ('megsegít az Úr') zsidó ifjú a *Bibliában* (Dán). A babiloniak fogságába került DÁNIELLEL s két más társával, HANANIÁSSAL és MISAELEL együtt. NABUKODONÓZOR parancsára Aspenáz udvarmester őket választotta ki a zsidó foglyok közül, hogy udvari szolgálatra képezzék ki őket; ~nak a káld Abednegó nevet adta, Hananiást Sadráknak, Misaelt pedig Misáknak nevezte el. ~, Hananiás és Misael egy ízben megtagadta, hogy imádják a király által felállított hatalmas arany bálványiszobrot, ezért mindhármukat tüzes kemencébe vetették. Az Úr angyala azonban imádságukra leszállt a kemencébe, s ott oly hűvösséget teremtett, hogy a három ifjú sértetlenül jött elő a tűzből. Ennek láttán Nabukodonozor elismerte, hogy nincs isten az Úron kívül, aki így megsegíthetné híveit.

Azariás² lásd ANANIÁS¹, Ráfael, TÓBIÁS¹

Azariás³ lásd UZZIÁS¹

Azariás⁴ lásd SZÁDOK

Azaziel – más néven Azáel vagy Azázel, a hagyomány szerint egyike az égi lényeknek, akikre a *Biblia* egy sokat vitatott verse (Ter 6,2) utal: „láták az Istennek fiai az emberek leányait... és vevének feleséget... azok közül”. Az ókori midrások szerint ~ találta fel az ékszereket és a szépitőszereket, hogy az asszonyok a férfiakat elcsábíthassák. Az Úr parancsára RÁFAEL kezét-lábát összekötözve egy sivatagi sziklaszirt alá zárta ~t, hogy ott nyögjön a végítélet napjáig. A zsidók évente az engesztelés napján a pusztába úztek egy bakot, a „bűnbak”-ot, s hitük szerint ez ~hez futott. A név egyike lett a gonosz lélek (lásd SÁTÁN) számos megnevezésének. – Byron *Ég és föld* c. misztériumdramájában is szerepel ~: ő a szeretője Anahnak, aki a darabban NOÉ lánya, és a közelgő özönvíz elől magával ragadja kedvesét az égbe.

Baál – föníciai eredetű kánaáni istenség; mivel tisztelete a zsidók közt is sokáig általános volt, gyakran szerepel a neve a *Bibliában*. A név maga 'úr, gazda' jelentésű, és gyakran összekapcsolódott a hely nevével, ahol szentélye állt: Baál-Peor, Baál-Hácór stb. Lévén a viharok istene, akit bika képében ábrázoltak, alakja sok hasonlóságot mutat JAHVÉÉVAL, és a kezdeti időkben a kettő kultusza valószínűleg összefonódott; a kora királykorig zsidó személynevek elemeként is szerepel: Jerubbaál, Isbaál, Meribbaál. Később a próféták (különösen ILLÉS) haragjának legfőbb céltáblája lett isteni feleségével, ASÉRÁVAL együtt, akit ugyancsak sokan tiszteltek Izraelben; egyes királyok is felléptek kultusza ellen (bár JEHU¹ tetteit inkább dinasztikus, mint vallási szempontok motiválták). Ennek folytán ~ Jahve ősellenségévé formálódott át; egyes névalakjai az újszövetségi időkre ill. a keresztény világban a SÁTÁN szinonimái lettek (BELZEBUB, Belfegor).

Baána lásd ISBÓSET

Baása lásd BASA

Bálaám lásd BÁLÁM

Bálák lásd BÁLÁM

Bálám – vagy Bálaám, Bileám ('néprontó') mezopotámiai jós, Beór fia a *Bibliában* (MTörv), akit Moáb királya, Bálák kért fel, hogy átkával rontsa meg az országát fenyegető izraeli hadak erejét. ~ elindult számara hátán a király hívására, de egy szűk szorosban angyal állta útjukat. ~ nem látta az égi lényt, de számara igen, s gazdája ütlegei ellenére sem volt hajlandó továbbmenni: innen a szólás, hogy „áll, mint a Bálám számara”, azaz ámulva és értetlenül. ~ végül, az Úr parancsára, átok helyett áldást mondott Izraelre. Utóbb az izraeliták mégis megölték, mert azt a tanácsot adta Báláknak, hogy népe leányaival csábítsa orgiasztikus bálványimádásra Izrael fiait, s így gyöngítse meg őket. – ~ áldásában szerepel egy mondat („Csillag származik Jákobból, és királyi pálca támad Izraelből...”), amelyet a keresztény korban JÉZUSRA vonatkozó jövendölésnek magyaráztak, ezért a varázslót a középkorban a próféták közé sorolták, és templomi domborműveken gyakran mint a HÁROMKIRÁLYOK előképét ábrázolták.

Balkisz lásd SÁBA KIRÁLYNŐJE

Baltazár¹ lásd BELSAZÁR

Baltazár² lásd DÁNIEL

Bánájás lásd BENÁJA

Bárak lásd DEBÓRA, JÁBIN, SISERA

Bárak – vagy Baruch ('áldott') Nérija fia a *Bibliában* (Jer); királyi írnok volt és JEREMIÁS munkatársa. Amikor a nagy próféta JÓJÁKIM király haragja elől rejtékbe vonult, ~nak mondta tollba feddő beszédeit, aki aztán ezeket mestere parancsára több ízben felolvasta a Templomban a népnek, majd a király főembereinek. Ezek a király elé adták az írást, ő pedig tűzre vetette őket; az Úr parancsára Jeremiás újra lediktálta ~nak a beszédeket. ~ sorsa a későbbiekben is összefonódott mesterével, élete utolsó éveit vele töltötte Egyiptomban. – Néhány utalásból kiviláglik, hogy ~ a Babilon-párti reálpolitikát támogató egyik tekintélyes jeruzsálemi családból származott. A katolikus kánonban szerepel a ~ nevét viselő próféta könyv (Bár), de szövegének legnagyobb része a Kr.e. második századból való; ezenkívül két még későbbi apokrif apokalipszis vallja ~ot a szerzőjének.

Barzilláj – ('vasból való') jómódú idős férfi a *Bibliában* (2Sám) a gileádi Rogelimből, aki az ABSALOMmal döntő csatára készülő DÁVIDOT és hadinépét bőkezűen ellátta élelemmel, majd a győztes királyt hazaútjában átkalauzolta a Jordánon. A hálás Dávid unszolta, hogy menjen vele Jeruzsálembe, de nyolcvan évére hivatkozva ~ elhárította a királyi kegyet, s maga helyett jó emberét, Kimhant ajánlotta ura jóindulatába.

Bása – vagy Baása ('merészség') izraeli király (uralk. Kr.e. 909–889) a *Bibliában* (1Kir). NÁDÁB² király hadvezére volt; urát letaszította a trónról, s megölte őt minden hozzátartozójával együtt, ekképp töltve be ÁHILJA próféta jóslatát. E vérengzésért JEHU² próféta hasonló véget jövendölt az ő családjának is, ami már ~ fián beteljesedett.

Bathseba lásd BETSABÉ

Beéri lásd OZEÁS

Behemót – a *Bibliában* több helyütt (Zsolt, Jób) szereplő mitikus szörny, óriási vízilóhoz hasonlatos szárazföldi állat. Felteszik, hogy a teremtéstörténet elején (Ter 1,1) álló *tohu va bohu* (Károlinál „puszta és kietlen”) második elemének alakváltozata a ~, ahogyan a *tohué* a TEHÓM, és így egyike volt az ősszörnyeknek, amelyekkel a teremtéskor Istennek meg kellett küzdenie. Egyes midrások szerint ~ a párja LEVIATÁNNAK, mások szerint éppenséggel az ellensége, és a végítéletkor majd megvívna, és kölcsönösen elpusztítják egymást; ismét mások úgy vélik, hogy a végítéletkor MIHÁLY és GÁBRIEL arkangyalok küzdenek majd meg velük. Némelyek úgy tartják, hogy roppant termetű, de szelíd állat ~, aki Isten engedelmével az Ezer Hegyen legel, és a Paradicsom folyójából iszik.

Bél – babiloni istenség, voltaképp Marduk másik neve, etimológiailag a BAÁL névvel rokon. A *Bibliában* Dániel (Dán) ötletesen bizonyította be Kürosz perzsa király előtt, hogy nem a nagy tiszteletben álló ~ bálványszobra költi el éjszaka az áldozati eledeleket, hanem papjai és azok családtagjai, akik éjszaka rejtékajtón jönnek fel a szentélybe. A király haragjában megölette a család papokat, s megengedte, hogy a próféta összeűzze a bálványt.

Belfegor lásd BAÁL

Beliál – a *Bibliában* több helyütt is szerepel a megvető „~ fia” kitétel, PÁL egyik levelében (2Kor) pedig mint JÉZUS ellenlábását említi ~t; a kumráni szövegekben meg különféle apokrif iratokban a SÁTÁN egyik megnevezéséül, utóbb az ANTIKRISZTUS szinonimájául is szolgált. Eredetileg azonban nem személynév, hanem elvont fogalom: 'elvetemültség, gonoszság'.

Bélsaccár lásd BELSAZÁR

Belsazár – avagy Baltazár, héberül Bélsaccár ('Bél óvja a királyt') a *Biblia* előadása szerint (Dán) NABUKODONOZORNAK, valójában az utolsó babiloni királynak, NABONIDUSNAK (Nabú-Naid) a fia, aki apja tartós távollétében régensként uralkodott. Egy lakomán a jeruzsálemi Templomból zsákmányolt aranyedényeket adatta vendégei elé; ekkor kéz jelent meg a falon,

és titokzatos jeleket írt rá. A király felszólítására a feliratot DÁNIEL olvasta el (*Mene Tekel U-párszin*) és fejtette meg: 'megszámláltattál, megmértél, elosztattál'. Értelmezése szerint: „könnyűnek találtattál, az Úr elosztja birodalmadat a médek és a perzsák között”. Még azon az éjszakán beteljesült a jövendölés: a méd DÁRIUS (valójában nem ő, hanem a perzsa Kúrosz egyik hadvezére) elfoglalta Babilont, ~t pedig megölték. – A híressé vált jövendölés másképp is magyarázható: *mina* (pénzegység), *sékel* (ennek hatvanadrészét érő pénz), és *u-párszin* (kettéosztott, vagyis két fél mina, tehát újra egész). Az első Nabukodonozor birodalma, a második ~é, a harmadik pedig a méd-perzsa kettős birodalomé, amely újra hatalmas lesz. Az u-párszin mássalhangzói (prs) nyíltan Perzsiára utalnak.

Belzebub – a gonosz lelkek fejedelme, a SÁTÁN ill. annak egyik megnevezése JÉZUS korában és később. A név BAÁL istenséggel kapcsolatos, akit az ekroni filiszteusok Baál-Zebul, azaz 'a szentély ura' néven tiszteltek; ezt torzították a zsidók megvetésük jeléül Baál-Zebubra ('a legyek ura'). Az utóbbi két névalak csak az Ószövetségben fordul elő, de a bálvánnyal s nem a gonosz lélekkel kapcsolatosan; ez utóbbi jelentést csak ~ alakjában, az Újszövetségben nyerte. – Az emberi természetben, még az „ártatlan gyermeklélekben” is megbúvó sátáni erőkre céloz Golding ismert regényének címe (*Legyek ura*)

Benája – vagy Bánájás ('bölcs az Úr'), Jójada fia (2Sám, 1Kir, 1Krón), DÁVID válogatott harcosainak egyike, aki még bujdosása idején csatlakozott hozzá. Kitűnt a moabiták elleni harcokban, pusztá kézzel ölt meg egy oroszlánt. Dávid a testőrségének parancsnokává tette. Az utódlás kérdésében ~ SALAMON mellé állt, s ennek trónralépése után ura utasítására megölte ADÓNIÁT, JOÁBOT és SIMEIT, s ő lett a hadsereg főparancsnoka.

Benhadad – több damaszkuszi arám király neve, akik megkülönböztetés nélkül szerepelnek a *Bibliában* (1Kir, 2Kir). A legkorábbi ezek közül az a ~ lehet, aki ÁSÁTÓL megvesztegetve megtámadta Izraelt. Azonos nevű utóda hadakozott sikeresen OMRI, majd balsikerrel ÁHÁB ellen; vagy ő, vagy egy harmadik ~ rohanta meg többször is Izraelt ELIZEUS idejében, ő küldte a prófétához NAÁMÁNT, s őt ölte meg HAZÁEL. Végül Hazáel fia és utóda is felvette a ~ nevet, ő JOÁHÁZ¹ és JOÁS¹ izraeli királyokkal háborúskodott.

Benjámin – ('jobb kéz fia') JÁKOB legkisebb fia, RACHEL második gyermeke a *Bibliában* (Ter), akinek szülésébe az anya behalt; a haldokló Ráchel Benóninak ('fájdalmam fia') nevezte el a gyermeket. Az öreg Jákob őhöz ragaszkodott a legjobban kedvenc fiának, JÓZSEF¹nek az eltűnése után. Nem is engedte el bátyjaival, amikor azok először mentek élelemért Egyiptomba. József, kilétét eltitkolva, próbára tette testvéri szeretetüket azzal, hogy rákényszerítette őket, legközelebb ~t is hozzák magukkal, majd amikor ez megtörtént, szándékosan lopás gyanújába keverte öccsét, és szolgájának nyilvánította. A tíz fivér, aki hajdan Józsefet eladta, most jól vizsgázott, s mindent megtett a bajba jutott testvér kiváltására; ekkor fedte fel előttük kilétét egykori áldozatuk. – A *tizenkét pátriárka testamentuma* c. apokrif írásban a neki tulajdonított végrendelet elején ~ arról szól, hogy édesfivére után tizenkét esztendőre született. József eladásánál már csak zsenge kora miatt sem volt jelen, ő is csak annyit tudott a történelekről, amennyit apjuk a fivérek hazug meséje alapján. ~ irodalmi utóélete nem túl mozgalmas. Szerepel ő is Thomas Mann *József és testvérei* c. regényében; gyermekként áhítatos bámulattal csüng tehetséges bátyján, utóbb pedig, már meglelt férfiként és családapaként kényszeredetten tűri, hogy az agg Jákob még mindig kicsiként félti-óvja és mozdulni nem engedi maga mellől. ~ neve fogalommá lett, „benjáminnak” mondják egy család vagy más közösség legfiatalabb (és kedvelt vagy épp kényeztetett) tagját

Benóni lásd BENJÁMIN

Beór lásd BÁLÁM

Betsabé – vagy Bethsabé, Bathseba ('eskü leánya'), előkelő jeruzsálemi asszony (2Sám), URIÁS¹hettita zsoldoskapitány felesége, akit DÁVID királyi palotája tetejéről, fürdőzés közben pillantott meg, hevesen megkívánt és szeretőjévé tett. A király igazán megszerette az asszonyt, és hogy feleségül vehesse, a férjet fondorlatosan eltétette láb alól. ~ lett a kedvelt és legbefolyásosabb feleség; a halálra készülő öreg Dávidnál párthíveivel együtt elérte, hogy a király közös gyermeküket, Salamont jelölje ki utódaul, mellőzve nála idősebb fiait. Mikor fia trónra jutott, ~ szót emelt nála ADÓNIA érdekében, de közbenjárása végzetes lett pártfogoltjára nézve. – ~ és Dávid szerelmének történetét Belleau eposzban, Hartmann és Feuchtwanger drámában dolgozták fel.

Betuel – ('Istenben lakozó') NÁHOR² és Milka fia a *Bibliában* (Ter). Lánya, REBEKKA JÁKOB felesége lett. A midrások szerint halálát fia, LÁBÁN okozta, amikor a leánykérőbe érkezett ELIEZER¹t akarta megmérgezni, s angyali közbelépés folytán a mérgezett étel ~ elé került.

Bigtan lásd MARDÓKEUS

Bikri lásd SÉBA

Bildád lásd JÓB, ELIFÁZ

Bileám lásd BÁLÁM

Bilha – ('félénkség') RÁCHEL szolgálója a *Bibliában* (Ter), akivel mint mellékfeleséggel JÁKOB DÁNT és NAFTALIT nemzette. Ráchel halála után, amikor Izrael népe Mikdál-Éder körül táborozott, Jákob legidősebb fia, RUBEN „elméne és hála ~val, atyjának ágyasával”. Jákob erről tudomást szerzett, s utóbb e vétke miatt tagadta meg Rubentől az elsőszülöttnak járó áldást.

bírák – szabadító hadvezérek a *Bibliában* (Bír), akik a JÓZSUE halála és SÁMUEL fellépése közötti időszakban Izrael népének karizmatikus vezetői voltak. Nevük onnan ered, hogy feltehetőleg a bíráskodás szerepkörét is ellátták, bár erre konkrét utalás csak egy esetben található. A szentírási könyv a hagyomány megszentelte numerussal tizenkettőre teszi a ~ számát, megadja működésük idejét, s olyan benyomást kelt, mintha hatalmuk minden esetben egész Izraelben érezhető lett volna. Az egyes történetekből azonban kiviláglik egyrészt, hogy az egyes ~ fennhatósága csak szűkebb területre, általában egy-két törzsére terjedt ki, másrészt, hogy annak nem voltak sem intézményes keretei, sem életfogytig való időtartama. A ~ közül OTNIEL, EHUD, DEBÓRA, GEDEON, JEFTE és SÁMSON a legjelentősebbek, a többi hat (SAMGÁR, Tola, Jáír, Ibsán, Elon és Abdon) csak futó említést kap. A ~ korától a teokratikus hatalmú és prófétai rangú SÁMUELig mintegy átmenetet képez ÉLI, aki még a nép elismert bírója, s már egy személyben főpapja a tekintélyes silói szentélynek.

Boóz lásd BOÁZ

Búzi lásd EZÉKIEL

Cádok lásd SZÁDOK

Cefanja – SZOFONIÁS

Chám lásd HÁM

Chananja lásd HANANIÁS

Chúsáj lásd HUSAI

Ciba lásd MÉFIBÓSET

Cidkija lásd SZEDÉKIÁS

Cilla – ('menedék') a vízözön előtti ősatyák egyik genealógiájában (Ter 4,17-24) LÁMEK felesége, Tubálkáin anyja a *Bibliában*. – Byron *Káin* c. misztériumdrámájában ~ ÁBEL húga és egyben felesége, egyszerű, jámbor lélek, akárcsak báty-férje, akinek fogalmai közé a lázadás eszméje el nem hatolhat.

Cippóra – vagy Szefera ('csicsergő') JETRÓ lánya és MÓZES felesége a *Bibliában* (Kiv). Amikor férje Egyiptomba ment népének megszabadítására, ~ két fiával, Gersommal és ELIEZER²rel apja mellett maradt, s csak utóbb, annak kíséretében kereste fel férjét gyerekeivel együtt. Az Írás egy bizarr, töredékes szakasza (Kiv 4,24–26) viszont arról szól, hogy ~ elkísérte urát az egyiptomi útra, és egy éjszakai szálláson ő mentette meg az életét. Az Úr ugyanis Mózes elé állt (aki tőle kapta volt magasztos küldetését!), és minden magyarázat nélkül „meg akarja vala őt ölni”. Ekkor ~ egy kovakést ragadott, levágta (egyik) fia előbőrét, és Mózes lábához (ágyékához) vetve így szólt: „Vérjegyesem vagy te nekem”, mire a jelenés „békét hagyja” Mózesnek. A mitikus mélységekbe világító szövegzárványból kiviláglik, hogy ~, a pap lánya értett a mágikus eljárásokhoz; ezenkívül arra is vall, hogy a körülmételezésnek (ami itt Mózesen csak jelképes módon esik meg) eredetileg apotropaikus, azaz gonosz démonokat elhárító szerepe volt.

Cirus – II. Kúrosz (görögösen; perzsául Kurus) perzsa király (uralk. Kr.e. 559–529) az Akhaimenidák dinasztiájából; a médek, lüdek és Babilont leverve a perzsa nagyhatalom megalapítója lett. Valós történelmi személyként szerepel a *Bibliában* Ezdrás könyvében, mint aki engedélyezte a mezopotámiai fogságba hurcolt zsidók hazatelepülését (539). Legendás események kapcsán ábrázolja ~t a DÁNIELnek tulajdonított prófétai könyv deuterokanonikus (azaz a protestáns kánonban nem szereplő) záradéka. Eszerint ~ különös kegyével tüntette ki a prófétát, aki bebizonyította neki, hogy BÉL nem élő isten, majd szőr, szurok s faggyú segítségével megölte a kígyót, akit ~ népe istenként tisztelt. Bél hiveinek erőszakos követelésére ~ kénytelen volt Dánielt az oroszlánok vermébe vettetni. A vadak azonban nem bántották, az Úr angyala pedig még étkekkel is szolgált neki, odarepítve hozzá Judeából egy Habakuk nevű ifjú prófétát az üstökénél fogva, aki épp elkészült ebédjét hozta a kezében. Az isteni csoda láttán ~ a próféta vádlóit vettette az oroszlánok elé. .

Dágon – ('hal') sémi eredetű kánaáni termékenység-isten, akit a filiszteusok is tiszteltek. SÁMSON Gázában ~ templomát omlasztotta magára és a benne ünneplő filiszteus előkelőségekre utolsó hőstette alkalmával (Bír). Az eben-ézeri csata után a filiszteusok ~ asdódi templomának szentélyében helyezték el a zsidóktól zsákmányolt frigyládát; istenük szobrát másnap arcra borulva találták, s bár helyére állították, a következő zuhanástól a bálvány darabokra tört. Ez a bibliai elbeszélés (1Sám) szemléletesen ábrázolja az Úr fölényét az idegen népek isteneivel szemben.

Dalila lásd DELILA

Dán – ('bíró') JÁKOBfia kedves feleségének, RACHELnek szolgálójától, BILHÁTól a *Bibliában* (Ter). Névadója lett a tizenkét izraeli törzs egyikének, amely a honfoglaláskor délnyugaton kapott szálláshelyet, de az amoriták fenyegetése miatt végül messze északon telepedtek meg. *A tizenkét pátriárka testamentuma* c. apokrif írásban a neki tulajdonított végrendelet elején ~ arról szól, hogy vak irigység és gyűlölet forrt benne testvérük, JÓZSEF+ellen, s BÉLIÁL sugalmazására azt képzelte, hogy ha megöli őt, akkor apjuk szeretete feléje fordul. Ezek alapján inti fiait és unokáit, hogy ne engedjenek az indulat és a hazugság szellemének.

Dániel – ('Isten bírója') a négy „nagy” próféta egyike, a nevét viselő könyv (Dán) központi alakja a *Bibliában*. Jeruzsálem első ostroma (Kr.e. 598) után hurcolták babiloni fogságba. Ifjan tanújelét adta bölcs ítélőképességének (lásd ZSUZSANNA), majd három társával együtt királyi szolgálatra képezték ki (lásd AZARIÁS¹), s NABUKODONOSOR király magas állásba helyezte. ~ megfejtette a király jósálmát, aki ezért bizalmasává fogadta, és nevét Baltazárra változtatta. Utóda, BELSAZÁR lakomáján a próféta megfejtette a falon megjelent titkos írást, és megjósolta a babiloni birodalom közeli bukását. Ez beteljesedvén, az új király, DÁRIUS fogadta kegyébe ~t, de a próféta irigyei elérték, hogy a király oroszlánverembe vesse, ő azonban sértetlenül került elő a fenevadak közül. Ez az epizód a könyv deuterokanonikus (csak a katolikus kánonban szereplő) záradékaiban CIRUS nevéhez kapcsolva megismétlődik. – Ellentétben a másik három „nagy” prófétával (IZAIÁS, JEREMIÁS, EZÉKIEL), ~ nem szerzője, hanem csak fiktív hőse a nevét viselő könyvnek, amely a Kr.e. II. században keletkezett, és a belefoglalt jövendölések a szeleukida vallásüldözés (lásd MAKKABEUSOK) konkrét eseményeivel kapcsolatosak. Szerepel a könyvben egy látomásokról szóló rész is (7–8 fej.), amely az apokaliptikus irodalom első ismert példája, és hatott az újszövetségi *Jelenések könyvére*. A ~ név egyébként EZÉKIELNél (14,14) fordul elő NOÉ és JÓB nevével együtt, s mint az ősi időkből való igaz emberek egyike szerepel. Az apokaliptikus könyvek szerzői hagyományosan tekintélyes bibliai személyiségek neve mögé rejtették, a ~-könyv írója ezért választhatta az Ezékielnél említett legendás személyt könyve hőséül.

Dárius – vagy Dáriusz, I. Dareiosz (görögös alak, perzsául Darajavaus) perzsa király (Kr.e. 522–485). Győzelmes háborúinak eredményeképp érte el legnagyobb kiterjedését a perzsa birodalom; nyugati irányban való terjeszkedésének a görögök marathóni győzelme (490) állta útját. – ~ szerepel a *Bibliában* is; Dániel könyvében a címszereplő prófétát kegyeibe fogadja, majd irigyei áskálódása miatt kénytelen oroszlánverembe vettetni. A prófétának azonban nem esik bántódása, ezért ~ a vádlóit vetteti a vadak közé, és elrendeli, hogy egész birodalmában tiszteljék az Urat, aki ily csodát tett hívével. A legendás történetek aligha kapcsolhatók a történelmi ~ alakjához, akit a könyv méd királynak nevez (ilyen nevű méd uralkodó nem volt), s azt állítja róla, hogy BELSAZÁR megbuktatása (539) után lett Babilon

ura. Valamivel hihetőbb, bár nem bizonyítható, amit EZDRÁS könyvében olvasunk, hogy a történelmi ~ adott engedélyt a Jeruzsálembé hazatelepülteknek a Templom végleges felépítésére, elrendelve továbbá, hogy a kincstár szolgáltatassa vissza nekik az aranyedényeket, amelyeket még NABUKODONÓZOR hurcolt el.

Dátán lásd KÓRAH

Dávid – ('a szeretett') a zsidók második királya, ISZAI fia, BOÁZ dédunokája a *Bibliában* (1Sám, 2Sám, 1Kir, 1Krón). Apja legkisebb fia volt, s felserdülve a nyáját őrizte szülővárosa, Betlehem közelében. SÁMUEL még szinte gyerekként s titkon királlyá kente az uralkodó SAUL ellenében, akit engedetlenségéért „elvetett az Úr”. ~ ifjan Saul udvarába került, GÓLIÁT legyőzésével s más haditetteivel nagy népszerűsége tette szert. Bár a király hozzáadta a lányát, MIKÁLT, és a király fia, JONATÁN¹ bizalmas barátságába fogadta, ~ a hatalmát féltő Saul üldözése elől hamarosan bujdosni kényszerült; szabadcsapataival egy filiszteus király szolgálatába állt. Saul halála után előbb Júda, majd egész Izrael királya lett; győzelmes háborúkkal országa határait északon és délen is messze kiterjesztette. Számos felesége közül BETSABÉ volt a legkedvesebb szívének, akinek megszerzéséért súlyos büntetést vett a lelkére (lásd URIÁS¹) Hadi és uralkodói sikereit beárnyékolta a fiai, ÁMNON és ABSALOM között kitört gyilkos viszály, majd Absalom lázadása, amelyet csak nehezen vert le. Erőtlen öregségében ABISÁG ápolta. Halála előtt Betsabé fiát, SALAMONT jelölte utódjául. – A hagyomány szerint ~ a 150 bibliai zsoltár nagyobbik részének a szerzője, de valójában ezek jóval később keletkeztek. A középkori vallásos drámákban ~ elsősorban próféta, JÉZUS előképe; a pokolra szállás jeleneteiben mindig ő az első, akit az Üdvözítő kiszabadít a limbusból. A XV. sz.-ban sok dráma főleg a Góliát-epizódot és Saultól való üldöztetését mutatja, ~ nemeslelkűségét hangsúlyozva, vagy a Jonatánnal való barátságát állítja középpontba. Betsabé megszerzése a XVI. sz.-tól darabok sokaságát ihlette (Hans Sachs, Peele), hasonlóképp az Absalommal való összeütközése (Tirso de Molina, Calderón). A XIX. századtól ismét divatba jött a Betsabé-téma (Hartmann, Feuchtwanger). Korunkban lett érdekessé ~ szentképpé merevedett alakját „deheroizálni”, emberi és történelmi valójában megmutatni. Ez a legjobban Stefan Heymnek sikerült *Dávid király krónikája* c. regényében. Az ő ~ja gátlástalan martalócként indul pályáján; ifjúkorában a hatalmát féltő papság játssza ki Saullal szemben, s ő az ellenség zsoldjába is beáll, és saját népét pusztítja, ha érdekei úgy kívánják. Kegyetlenül tör célja felé, és véres kézzel szerzi meg és keményen gyakorolja a hatalmat. Ravasz és bátor ember, tehetséges hadvezér és államférfi, aljasság és nemesség keveredik benne, mint szinte mindenkiben, akinek a kezébe egy szorongatott nép sorsa, felemelkedése van letéve.

Debóra – ('méh') prófétanő és a bírák egyike, szám szerint a negyedik a *Bibliában* (Bir). Lappidot felesége volt, és Efraim hegyén ült törvényt; ő buzdította fel BÁRÁK királyt, hogy a nép erőit összefogva az Izraelt régóta nyomorgató kánaánita SISERA ellen támadjon. Mivel a király habozott, és azt kérte, ~ is tartson vele, a prófétanő megjósolta, hogy győzni fog ugyan, de mivel asszony segítségét kérte, az Úr elveszi tőle a diadal örömeinek egy részét, mert az ellenséges vezért nem az ő keze, hanem egy asszonyé teríti le. Ez JÁEL révén be is teljesedett. ~ és Bárak győzelme negyven évre békességet szerzett Izrael számára. A prófétanőnek a zsidó hadak győzelmére szerzett diadalmi éneke alighanem a Biblia legősibb szövege, talán egyidős a benne megörökített eseménnyel.

Delila – héberül Dalila ('pompás') filiszteus leány a Szórek völgyéből a *Bibliában* (Bir), akit SÁMSON megszeretett, és eljárt hozzá. Népe fejedelmei fejenként 1100 ezüst sékelt ajánlottak a lánynak, ha kicsalja rendkívüli ereje titkát a szeretőjéből. Hosszas könyörgése és zaklatása eredményeként, három sikertelen kísérlet után ~nak sikerült megtudnia a titkot, amely a vágtalan hajfürtökben rejtett. ~ lenyírta hát az alvó hős haját, akit a házban elrejtőzött filiszteus harcosok most már könnyűszerrel lebírtak. – ~ eljárása pontos párdarabja annak, ahogy Sámson első felesége, a timnai nő csalta ki a találós kérdés titkát a férjéből. A *küzdő Sámson* c. művében Milton hazafias motívumot tulajdonít ~nak, de a szerelem álcájába rejtett fondorlatot mindenképp elítéli. Voltaire szerint (aki Rameau számára írt operaszöveget *Sámson* címen) ~ őszintén szeret; népe fejedelmei viszik rá az öntudatlan áruházi, s amikor szerelmese vesztét látja, megöli magát. Németh László *Sámson* c. drámájában ~ a tipikus nő, aki szerelmese minden titkát mindig tudni akarja, és a börtönben sínylődő, megvakult hőst is azért látogatja, mert kiszimatolta, hogy megint titka van: az újra növe hajban hamarosan feltámadó régi erő.

Dina – ('ítélet') JAKOBÉS LEA leánya a *Bibliában* (Ter). SZIKEM királyfi, Hámornak, Szikem város királyának a fia elcsábította, de megszerette a lányt, és feleségül kérte apjától meg annak fiaitól. Az utóbbiak, akik a város közelében táboroztak, színleg engedtek, de kikötötték, hogy a völegény és Szikem város minden férfi lakója metéltesse körül magát, majd bosszúból a hügukat ért gyalázatért éjjel orvul megrohanták a várost, legyilkolták a sebláztól elgyengült férfiakat, s elhajtották asszonyaikat, gyerekeiket meg állataikat. A vérengzésben LÉVI¹és SIMEON¹jártak az élen, akik ugyancsak Lea fiai voltak. Apjuk szigorúan megróttá őket kegyetlenségükért, s halála előtt ez okból tagadta meg tőlük is az elsőszülöttnak járó áldást, amelyre a voltaképpen elsőszülött, RUBEN más okból lett érdemtelen. – Az ókori midrások szerint Szikem királyfitól ~nak egy lánya született, aki csodás körülmények között Egyiptomba került (lásd ASZENET), ő maga pedig bátyjának, Simeonnak lett a felesége. A *Jób testamentuma* c. apokrif irat azt állítja, hogy Simeon utóbb elvált ~tól, aki második felesége lett JÓBnak, miután ez megbékélt az Úrral, és hét fiút meg három lányt szült neki. [II. C2]

Dionüsziosz lásd DÉNES

Doég lásd ÁHIMELEK

Dorkasz lásd TABITA

Ebed-Melek – vagy Ebed-Melech ('a király szolgálója') kusita (etióp) eredetű eunuch tiszt SZEDÉKIÁS¹ király udvarában a *Bibliában* (2Kir). Amikor JEREMIÁST ellenségei, az erélytelen király kényszerű jóváhagyásával, az ostromlott jeruzsálemi vár üres ciszternájába vetették, a derék szerecsen titkon megszerezte ugyanannak a királynak az engedélyét, hogy embereivel kötélen kiemeljék a prófétát. Jeremiás megjósolta ~nak, hogy Isten megkíméli életét a város elestekor, mert segített az ő emberén.

Éber lásd HÉBER¹

Ebjátár lásd ABJÁTAR

Efraim – ('kettős termés') JÓZSEF¹ másodszült fia (Ter); az agg JAKOB önkényesen őrá adta az elsőszülöttségi áldást bátyja, MANASSZE¹helyett. Ez valószínűleg arra kíván eredetmagyarázatot adni, hogy az ~ nevét viselő törzs, noha később foglalt területet az Ígéret földjén, nagyobb katonai erővel bírt, s utóbb komoly hatalmi túlsúlyra jutott Manassze törzsével és sok más törzzsel szemben. ~ és Manassze egyébként apjuk jogán jutottak a hagyományban ama tizenkét törzs névadói közé, akik Kánaánban önálló területet foglaltak, és akik rajtuk kívül mind Jákob fiai voltak. Egyikük elvben József részét nyerte el, másikuk pedig LÉVI¹ét, akinek utódai papi jellegű funkciójuk alapján nem területet, hanem a más törzsek földjén elszórt városokat kaptak

Eglon lásd EHUD

Ehud – vagy Áod ('tetterős') Izrael második bírása Benjámin törzséből a *Bibliában* (Bír). A népet sanyargató moabita uralom tizennyolcadik évében néhány társával Eglon moabita király elé járult, hogy a zsidók adóját átnyújtsa. Jól elrejtett törével megölte a gyanútlan királyt, az üldözők elől egérutat nyert, s Izrael népét összegyűjtve szabadulást szerzett az idegen fennhatóság alól.

Él – Isten egyik megnevezése az Írásokban. ~ voltaképp ugariti eredetű istenség volt, és a legtöbb kánaáni nép imádta mint az istenek egyikét vagy legfőbbjét; neki tulajdonították a teremtés művét. A Palesztinába valószínűleg több hullámban betelepedett zsidóság első rétegei természetes módon tették magukévá ~ kultuszát; a pátriárkák történeteiben (Ter), amelyek e korai korszakban keletkezettek, Isten még emberközeli és emberszabású (pl. Ábrahámot látogatja, és alkudozik vele Szodomáról, JAKOBbal birkózik). A későbbi, József vezette honfoglalók a félelmes és harcias déli viharistenség, JAHVE tisztelői voltak; idővel a két isten kultusza egyesült, Jahve felvette az El-Saddai nevet, s ~lel azonosnak nyilvánították. (lásd még Élohim)

Ela – ('tölgy') Izrael királya (uralk. Kr.e 886–885) a *Bibliában* (1Kir), Bása fia és utóda. Rövid uralmáról alig tudunk valamit; a tircai palotájában mulatozó királyt egyik vezére, a harci szekeresek parancsnoka, ZIMRI¹ gyilkolta meg, s kiirtotta családját is, ahogy azt JEHU² próféta jövendölte.

Eleázár¹ – ('Isten megsegít') ÁRON harmadik fia és a főpapi tisztségben utóda a *Bibliában* (Kiv, Szám, Józ); őt tekintette ősenek SZÁDOK papi családja, amely SALAMON idejében megszerezte a főpapi méltóságot. Valószínűleg azonos azzal az ~ pappal, aki Mózesnek segített egy népszámlálás, majd a midiánita háborús zsákmány felosztása alkalmával, a honfoglalás után pedig Józsué kérte segítségét a törzsek területének kijelöléséhez. Mások szerint ez utóbbi pap nem ~, hanem MÓZES második fia, ELIEZER² volt (a két név írása igen hasonló).

Eleázár² – ('Isten megsegít') MATTATIÁS fia, a Makkabeus fivérek egyike a *Bibliában* (1Mak). A Bét-Zaharja melletti csatában egy görög harci elefántot dőfött le alulról abban a hiszemben, hogy a gyűlölt ANTIOKHOSZ Epiphanész király ül rajta; az összerogyó állat maga alá temette.

Eleázár³ – ('Isten megsegít') tekintélyes és jámbor írástudó a *Bibliában* (1Mak), akit a szeleukida vallásüldözés idején kínhalállal fenyegetve arra akartak kényszeríteni, hogy egyék a tisztátalan pogány áldozati húsból. A kilencvenéves aggastyánt megsajnálta kínzó, s megelégedtek volna vele, ha csak színleli az engedelmességet, s valójában tiszta húst eszik. ~ azonban nem volt hajlandó rossz példával a fiatalokat törvényszegésre buzdítani, s inkább vállalta a keserves kínhalált. (lásd még MAKKABEUS ANYA) .

Éli – vagy Héli ('felmagasztalás') Izrael főpapja és bírása a *Bibliában* (1Sám). A silói szentélyben működött, ahol a Szövetség Ládáját őrizték; nála nevelkedett kisgyermekkorától SÁMUEL. Öreg korában ~ két fiára, Hofnira és Pinkaszra bízta a papi teendőket, s eltúrte, hogy azok visszaéljenek tisztükkal. A filiszteusok elleni hadjáratra a beleegyezésével elvitték a frigyládát is, hogy a zsidó sereg erőre kapjon az Úr jelenlététől, de Eben-Ézernél elvesztették a csatát, s a szent tárgy az ellenség zsákmánya lett. Amikor az agg ~ hírt kapott erről és két fia haláláról, lebukott magas székéből, és nyakát szegte Eliákim lásd Eljákim

Éliás, Élijahu lásd ILLÉS

Eliezer¹ – ('Isten megsegít') ÁBRAHÁM damaszkuszi eredetű szolgája és jószágkormányzója a *Bibliában* (Ter); valószínűleg azonos azzal a meg nem nevezett szolgálival, aki ura megbízásából Háránba ment, hogy IZSÁK számára feleséget szerezzen, s BETUEL lányával, REBEKKÁVAL tért haza. – Ókori midrások szerint ~ hatalmas termetű ember volt, s ezért Rebekka bátyja, LÁBÁN nem merte megölni eredeti szándéka szerint, hogy a menyasszonynak hozott ékszereket elrabolja tőle, hanem a lakomán tett élje egy tál mérgezett ételt. GÁBRIEL arkangyal azonban egy óvatlan pillanatban a neki szánt tányért kicserélte Betuelével, aki rögtön meg is halt. – Thomas Mann *József és testvérei* c. regényében felteszi, hogy ~ Ábrahám természetes fia volt, hiszen ISMAEL¹, ill. IZSÁK születése előtt gazdája őt tekintette örökösének (Ter 15,2). Regényében fontos szerepet játszik egy másik ~, JÁKOBszolgája; ez Izsáknak a természetes fia, de azonos nevű elődjének minden tettét mint a magáét éli át, és úgy is adja elő JÓZSEFnek, akit ezenkívül az ősök történeteibe és a keleti mitológiák rejtelmébe is beavat.

Eliezer² – ('Isten megsegít') MÓZES és CIPPÓRA fia a *Bibliában* (Kiv, 1Krón), aki apja mellett papi teendőket látott el, és egy lévita nemzetség alapítója lett; alakja itt-ott egybeolvad ELEÁZÁR¹éval.

Elifáz – vagy Elifász ('Istenem arany') Temánból való zsidó férfiú a *Bibliában* (Jób). Meghallván, hogy barátját, JÓBot súlyos csapások érték, vigasztalására jött, és két másik barátal, Bildáddal és Zófárral együtt igyekezett meggyőzni őt, hogy szenvedése nem más, mint Isten igazságos büntetése vétkei miatt, ezért nem szabad zúgolódnia. Utóbb az Úr megróttá mindhármukat mondván, hogy „hamisan tanúskodtak” mellette, s engesztelő áldozatot követelt tőlük.

Elihu – ('Ő az istenem') a szenvedő JÓB legifjabb „barátja” a *Bibliában* (Jób), aki az idősebb barátoknál (lásd ELIFÁZ) is hevesebben és keményebben bizonygatta, hogy Jób igazságosan bűnhődik vétkeiért. Az ő érveit tartalmazó hat fejezet valószínűleg utólagos betoldás a műben, mert nem párbeszéd, mint az előzmények, és mert az utolsó fejezetben az Úr nem említi meg ~t mint jelenlevőt.

Élimelek lásd NOÉMI

Elizeus – héberül Elisa ('Isten a szabadító') Safát fia, kiemelkedő próféta a *Bibliában* (1Kir, 2Kir). ILLÉS szemelte ki isteni útmutatásra utódjául, s az eke mellől hívta meg, hogy fölkenetvén a segítségére legyen. Amikor mestere az égbe ragadtatott, palástja az alatt álló ~ra hullt, ez jelezte, hogy a tanítvány örökölte az ő hivatalát. ~ Izrael-szerte működött, tanítványokat tartott, megismételte Illés több csodáját (a Jordán kettéválasztása, olajszaporítás, a halott fiú feltámasztása); meggyógyította a bélpoklos NAAMÁNT, több alkalommal győzelemhez segítette JÓRÁM¹ királyt, megjövendölte Szamária szabadulását az arám ostrom alól. Egy tanítványával ő kenette fel JEHU^t ellenkirállyá, hogy töltse be az Úr büntetését JEZABELEN és családján. Még holta után is csodát tett: feltámadt a halott, aki a csontjaihoz hozzáért. – A későbbi, már írásaik révén ismert prófétákhoz képest ~ egy archaikusabb típust képvisel, legalább annyira varázsló és csodatévő, mint amennyire Isten szavainak tolmácsa; ráadásul nagy tanítványi kört tart fenn korlátlan tekintéllyel és hatalommal; hivatásának zordon fenségét jelzi a történet, amikor az őt kopaszsága miatt csúfoló fiúkat medve tépi szét. A hozzá fűződő epizódok erős átfedést mutatnak az illési mondakörrel; a mesterrel kapcsolatos csodák egy részét nyilván azért ruházták át a tanítványra, hogy eredendően halványabb alakjának jelentőségét így hangsúlyozzák.

Elkana lásd HANNA, SÁMUEL

Elkanán – ('Isten teremtménye') zsidó harcos a *Bibliában* (2Sám 21,19), „a Betlehemből való Jaharé Oregimnek fia”, aki „megölé a Gitteus Góliátot, kinek kopjanyele olyan vala, mint a szövöknek zugolyfája”. A DÁVID harcosait és azok hőstetteit soroló fejezetben maradt meg ez a különös adat, amely kategorikusan cáfolja a köztudottá vált variánst, hogy ti. e nagyszerű fegyvertényt a síheder Dávid vitte véghez egyetlen parittyakővel (1Sám 17,32–58). Hihetőleg valóban ~é volt a hőstett, s azt csak sokkal utóbb próbálták a júdai dinasztia krónikásai Dávid történetébe beleilleszteni. A betoldás szervesen voltáról árulkodik, hogy az epizód számos részlete (főleg 28–29 és 55–58) összeegyeztethetetlen az előző fejezetben elmondottakkal (16,14–23). A betoldás szerzőjének a korban való teljes tájékozatlanságára vall, hogy Góliát levágott fejével Dávid Jeruzsálembé távozik, holott ez a város ekkor még a jebuziak erődje, s maga Dávid fogja vagy húsz évvel utóbb keserves harcok árán elfoglalni.

Élohim – Isten egyik megnevezése a *Bibliában*, a teremtéstörténetben és általában a Ter szövegében gyakran így szerepel. Formailag e név ÉL vagy ELOH többes száma, ami jelezheti, hogy a zsidó hitvilág legősibb szakaszában még többistenhit volt, de azt is, hogy az ~ név csak egyesítője ugyanazon isten több helyen és több formában tisztelt alakjainak. Mivel általában egyes számú állítmány kapcsolódik hozzá, az utóbbi értelmezés a valószínűbb. A héber szövegben ritkán idegen istenek vagy angyalok, sőt bírák megnevezéseként is előfordul.

Élon lásd BÍRÁK

Elümasz lásd BARJÉZUS

Emmánuel lásd IMMÁNUEL

Enák lásd ANÁK

Énók lásd HÉNOK

Énós – vagy Enosz, Hénosz ('halandó') az Ádám és Noé között sorakozó ősatyák egyike a *Bibliában* (Ter, 1Krón), SZÉT fia és KENÁN apja, mind ÁbrahámNAK, mind JÉZUSnak ősapja. Az Írás talányos megjegyzése születésével kapcsolatban: „akkor kezdték segítségül hívni az Úr nevét”. Némelyek úgy vélik, hogy ez az istenimádásnak vagy a kultikus ténykedésnek a kezdetét jelentené.

Esbaál lásd Isbóset

Eszter – ('csillag') szép zsidó leány, eredeti nevén Hadassza a *Bibliában* (Esz). A perzsa birodalom fővárosában élt gyámjával és unokabátyjával, MARDÓKEUSSAL. Amikor AHASVÉRUS király eltaszította feleségét, s birodalma legszebb lányai közül akart új asszonyt választani, ~ is a jelöltek közé állt, akik egyévnnyi alapos felkészítés után kerültek a király elé egy-egy próbaéjszakára. ~ ekkor kapta új nevét, amely Istár babiloni istennő nevének változata, és csillagot jelent. A király igen megkedvelte ~t, és királynévá választotta őt. Amikor ~ megtudta Mardókeustól, hogy a király főembere, HÁMÁN a zsidók kiirtását tervezi, felfedte ura előtt az ármányos tervet. Ahasvérus, akinek Mardókeus korábban nagy szolgálatot tett, Hámánt

kivégeztette, és rendeletében felhatalmazta birodalma zsidó lakóit, hogy a lemészárlásukra kijelölt napon ők számolhassanak le ellenségeikkel. Szabadulásukról a vallásos zsidók a december eleji purim ünnepen emlékeznek meg a mai napig. – A szép és bátor leány mint népének hős szabadítója párba állítható JUDIT alakjával, már csak ama mozzanat révén is, hogy e tettét ő is érzéki vonzereje és okossága révén képes végrehajtani. Maga a történet merő fikció, történelmi utalásai bizonyíthatatlanok és részben egymásnak is ellentmondanak. A könyv a második században keletkezett, a MAKKABEUSOK korában, hogy vigaszt és erősítést nyújtson a vallásüldözéstől szenvedő zsidóságnak. Valójában profán történet, eredeti szövegében Isten neve elő sem fordul, ezért csak később és sok vita után vették fel a szent könyvek kánonába. A drámai mozzanatokban bővelkedő történet többtucatnyi irodalmi alkotást, főképp színpadi művet ihletett a XVI. századtól fogva, szerzőik közt található Hans Sachs, Lope de Vega és Racine. **Etbaál** lásd JEZABEL

Eunike lásd TIMÓTEUS

Éva – az emberiség ősanja a *Bibliában* (Ter); a teremtéstörténet első változatában (1,26–31) Isten egyszerre teremtette meg férjével, ÁDÁMMAL, míg a második változatban (2,21–25) álmot bocsátott a férjére, és az oldalbordáját kivéve abból alkotta meg ~t. Nevét férje adta neki, ez héberül Havva, s azt jelenti: „minden élők anyja”. A kígyó csábítására ~ izlelte meg elsőként a tiltott fa gyümölcsét, s ő vette rá Ádámot a bűnre. Büntetése az Édenkertből való kiűzetésen és a halhatatlanság elvesztésén túl az lett, hogy neki és minden nőnek fájdalommal kellett szülnie gyermekeit. – Az a kitétel, hogy Isten az embert „a maga képére teremtette, férfinak és asszonynak teremtette” (1,27), valamint hogy férje a keleti anyaistennők szokott titulussal ~t minden élők anyjának nevezte, arról árulkodik, hogy a hagyomány ősi, még a matriarchális időkben való rétegében ~ sokkal magasabb rangot élvezett, talán egy Heba nevű hettita istennővel volt azonos. A későbbi patriarchális szemlélet jegyében keletkezett második teremtéstörténet ezért is igyekszik lefokozni és a férfi származékának feltüntetni a nőt. Egyes midrások nem is Ádám bordájából eredeztetik, hanem a farkából; azt állítják ugyanis, hogy az állatokhoz hasonlóan előbb az embert is farkkal teremtette Isten. Úgy tartják továbbá, hogy Ádám első asszonya nem ~ volt, hanem LILITH, ám ez otthagyta férjét. Isten ekkor Ádám szemé láttára, izról izre alkotta meg az első ~t, de a férfit annyira kiábrándította az élmény, hogy rá sem akart tekinteni a kész műre; a Teremtő ekkor folyamodott az altatásos műtétéhez. Az *Ádám élete* c. apokrif irat szerint nemcsak az almaevésre csábította el az első asszonyt a kígyó, illetve a benne megbúvó SZAMÁEL, hanem közöszült is vele, és ez alkalommal KÁINT nemzette. A bűnbánattól marcangolva ~ elvonult a tenger partjára, s Isten megkönyörült rajta, MIHÁLY vezetésével tizenkét angyalt küldött, hogy a szülést levezessék. – Mind a középkori misztériumjátékok, mind a későbbi, ismert irodalmi feldolgozások ~t okolják az emberi nem bukásáért, s kicsinyes „női” tulajdonságokkal, kíváncsisággal, hiúsággal, kacérsággal motiválják, hogy engedett a SÁTÁN csábításának, s hogy férjét is a bűnre vitte. (A Biblia egyébként nem beszél sátránról, csak kígyóról!) Ezt a szempontot képviseli hangsúlyozottan Milton *Elveszett Paradicsom* c. eposza, amit a költő életrajzi okokból érthető enyhe nőgyűlölete is motiválhat. Byron *Káin* c. drámájában a rezignált Ádám helyett ~ mondja ki a szörnyű átkot testvérgyilkos fiára. Madách *Az ember tragédiája* c. drámai költeményében, a történelmi színek során ~ az ezerarcú nő, odaadó szerelmes, hű hitves, hetéra, apáca, kikapós asszony és más, hol segítő, hol visszahúzó erő, de mindig társa és kiegészítője a férfinak, Ádámnak. **Evil-Merodach** – káld nevén Avil-Marduk ('Marduk isten embere') babiloni király (Kr.e. 562–560), NABUKODONOSOR fia és utóda. A *Biblia* (2Kir) megjegyzi róla, hogy visszaadta a szabadságát az apja által még 598-ban Babilonba hurcolt júdai királynak, JÓJAKINNAK, és kegye jeléül „feljebb tette az ő székét” a többi fogoly királyénál.

Ezdrás – vagy Ezsdrás, héberül Ezra ('segítség') zsidó írástudó, Szerája fia a *Bibliában* (Ezd). I. Artaxerxes uralmának hetedik évében (Kr.e. 458) a király parancsára Mezopotámiából Jeruzsálembé vonult másfél ezer zsidó kíséretében, hogy a már korábban, CIRUS idején hazatelepülteknek segítsenek a hitéletet feltámasztani. ~ felolvasta körükben a törvényeket, s ünnepélyesen megújították a szövetséget az Úrral. Megtudván, hogy a jeruzsálemiek közül sokan idegen nőt vettek feleségül, ezeket a házasságokat ~ szigorúan felbontatta, s kötelezte a vétkeket, hogy az így született gyermekeket is bocsássák el az asszonyokkal együtt. – Az ~ nevét viselő kanonikus bibliai iraton kívül (amely róla szól, de nem ő írta) még két apokrif könyvet és egy apokrif apokalipszist tulajdonít neki a hagyomány. A egyes házasságok ügyében való fanatikus eljárása mai felfogásunk szerint rasszista és embertelen, s egyedül

az mentheti, hogy talán az egész esemény csupán a késői szerző fikciója. Erre utal egyfelől, hogy az idegen asszonyok származása kapcsán a szöveg jórészt ezer évvel korábbi népeket nevez meg, valamint hogy a húsz-harminc évvel később működő Nehemiás, hasonló problémára akadva, mit sem tud elődje állítólagos radikális intézkedéséről.

Ezékias – vagy Hiszkija, héberül Hizkijáhu ('erősségem az Úr') Júda királya (uralk. Kr.e. 716–687), ÁHÁZ fia a *Bibliában* (2Kír, Iz, 2Krn). Jámbor király volt, a Templomból kihányatta az elődei idején felhalmozódott kultikus szennyet, idegen istenek oltárait és áldozati kellékeit, s egész országát megtisztította a bálványozástól. Isten ezért háborúiban is megsegítette, ám ő elbizakodott, s a laza asszír függés lerázására Babilon királyával, MERODACH-BALADÁNNAL próbált konspirálni. SZENNÁKERIB hatalmas büntető sereggel vette körül Jeruzsálemet, és ~ már a megadásra gondolt, de prófétája, IZAIÁS Isten segítségével biztatta. S valóban, az ostromló sereg nagyobb részét egyetlen éjszaka megölte az Úr angyala, a maradék pedig elvonult a város alól. Nagy betegségében is a prófétához fordult ~, s az gyógyulást ígért neki, s hogy a király hitét megerősítse ebben, kérésére csodát eszközölt ki az Úrtól: a nap járása megfordult, és az árnyék visszafelé haladt tíz fokot a lépcsőn. – Mivel a bibliai szöveg is említi más helyen, hogy ~ engesztelésül hatalmas hadisarcot fizetett ki az asszír királynak, Szennákerib nyilván emiatt hagyott fel az ostrommal; ha az öldöklő angyal legendás motívumának van történeti alapja, az egy járvány lehetett, amely már csak siettette az amúgy is induló sereg hazavonulását.

Ezékiel – héberül Jechezkel ('Isten megerősít') próféta, a négy „nagy” egyike, Búzi fia a *Bibliában* (Ez). Papi családból származott, s maga is pap volt. Kr.e. 598-ban került a fogságra hurcoltak első csoportjával Babilonba, s hátralévő éveit ott töltötte. Nagyszabású s néha bizarr látomásai közül a legismertebbek: a mező, ahol a szétszórtan heverő emberi csontok húst öltenek s megelevenednek (erre épül Milán *Jelenés* c. verse); az Úr villámok ölelte tüzes trónusa, amelyet minden irányba gördülő kerekéken lebegő, ember-, bika-, oroszlán- és sasarcú kerubok tartanak (innen az evangélisták szimbólumai). Jövendölései közül a leggazdagabb irodalmi utóélete a Góg hadjáratával kapcsolatos, lásd GÓG ÉS MAGÓG; lásd még OHOLA ÉS OHOLIBA

Ezra lásd EZDRÁS

Ézsaiás lásd IZAIÁS

Ézsau – ('bozontos') IZSÁK és Rebekka fia a *Bibliában* (Ter), aki csak percekkel előbb született ikertestvérénél, JÁKOBnál. Zord természetű vadászember volt. Egyszer éhségében egy tál lencséért eladta öccsének az elsőszülöttségi jogát. Amikor apja, halálát közeledni érezve, az elsőszülöttnak járó áldását idősebb fiára rá akarta adni, aki szívéhez mindig közelebb állt, az áldást anyja felbujtására és segítségével Jákob fondorlatosan elorozta tőle, majd bátyja jogos haragja elől Háránba menekült. A testvérek évtizedekkel utóbb találkoztak újra, addigra ~ megengesztelődött. Két kánaáni feleségétől számos fia született, tőlük eredt az edomiták népe. – A kánoni szöveg alapján előnyös képet fest ~ről, aki öccse irigysége, majd családrdsága miatt esik el jogaitól, s utóbb mégis nagylelkűen megbocsát neki. A midrásirodalom a HERÓDES¹ miatt különösen gyűlölt edomiták őse iránt lényegesen ellenségesebb: ~ istentelensége magzat korától fogva mindenben megmutatkozik, ő próbál aranyat kicsikarni bátyjától az elsőszülöttségért; a testvérek viszálya később miatta újul ki, apjuk halála után ~ és fiai rátámadnak Jákob családjára, ám maga Jákob (vagy a fiai) az összecsapásban megölik ~t

Ezsdrás lásd EZDRÁS

Fákeja lásd PEKÁJA

Fáltiel lásd PÁLTIEL

Fánuel lásd ANNA²

Fáraó – az óegyiptomi királyok bibliai megnevezése, amely utóbb az egész európai kultúrkörben általánossá vált. Az egyiptomi *per-aa* ('nagy ház') kifejezésből ered; ez a címzés csak a Kr.e. XV. századtól lett egyike az egyiptomi király öt hivatalos megnevezésének. A korai bibliai írások, főleg a mózesi könyvek több, nyilvánvalóan különböző uralkodót említenek pusztán ~ként, némi kétséget hagyva, hogy személynévről vagy méltoságnévről van-e szó (nagybetűs írásmód). Ezek: 1. a ~, aki ÁBRAHÁMTól jó áron megveszi SÁRÁ¹t háreme

számára, majd az isteni büntetést megtapasztalva sietősen visszaadja; 2. a ~, aki JÓZSEF¹et főemberévé teszi; 3. a ~, aki a zsidókat rabszolgamunkára kényszeríti építkezéseiben, és megparancsolja, hogy elsőszülöttjeiket öljék meg; 4. a ~, aki MÓZES határozott fellépésére és az isteni fenyegetésre (tiz csapás) kénytelen elengedni a zsidókat fogságukból; 5. a ~, aki a leányát SALAMONHOZ adja feleségül. Ezek közül az első kettő nyilvánvalóan mondai alak. A zsidók sanyargatójában egyesek II. Ramszeszt (Kr.e. 1290–1224) vélik felismerni, aki nagy építkezéseket folytatott a Nílus deltavidékén, egyebek közt a bibliai szöveg által említett Pitom és Ramszesz városokban. A kivonulás ~jában sokan ugyancsak II. Ramszeszt látják (eltérő indokok alapján), mások viszont ennek utódát, Merneptah-t (1224–1213), jöllehet a múmiáját épségben lelték meg a Királyok Völgyében, holott a bibliai elbeszélés szerint a Vörös-tenger hullámai temették maguk alá seregével együtt. Végül Salamon apósát – immár sokkal behatárolhatóbb időbeli keretek között – Sziamonban, a XXI. dinasztia utolsó előtti uralkodójában (Kr.e. 978–959) sejthetjük. A későbbi királykorban szereplő ~at az írás már tulajdonnevük szerint említi: lásd SISÁK, TIRHAKA, NÉKÓ. – *József és testvérei* c. nagy regényében Thomas Mann Ehnaton korára helyezi a cselekményt, és a Józsefet maga mellé emelő ~ban nemes szándékú, felvilágosult humanistát rajzol, aki irtózik a vérontástól, túlságosan bíz a jóság erejében, és ezzel könnyelmű és végzetes kockázatnak teszi ki nagy jelentőségű vallási reformját.

Fáresz lásd PÉREC

Fássur lásd PASSUR

Fineás lásd PINKASZ¹

Gábriel – vagy Gábor ('Isten hőse'), a főbb angyalok egyikea *Bibliában* (Dán, Luk), aki „az Úr színe előtt áll”. DÁNIELnek elmagyarázta a végítéletéről szóló látomásainak értelmét; ő adta hírül előbb ZAKARIÁS⁴nak, utóbb pedig MÁRIA¹nak, hogy Isten különös kegyelméből fiuk fog születni. Az ókori midrásirodalomban gyakran szerepel; ő hozza Istennek a port a világ négy sarkából ÁDÁM teremtéséhez, segít KÁIN születésénél, megkötözi AZAZIELT, táplálja a csecsemőként kitett ÁBRAHÁMOT, majd segít neki NIMRÓD bálványait szétzúzni, ő pusztítja el Szodomát, és megmenti ELIEZER¹t LÁBÁN gyilkos cselétől.

Gábor lásd GÁBRIEL

Gád¹ – ('szerencse') JÁKOB fia ZILPÁTÓL, LEA szolgálójától a *Bibliában* (Ter). Az ő nevét viselő törzs a Jordántól keletre kapott szálláshelyet. – *A tizenkét pátriárka testamentumai* c. apokrif iratban ~ a neki tulajdonított végrendelet elején elmondja, hogy minden ragadozó állatot puszta kézzel ölt meg, amelyek apja nyáját fenyegették, és hogy lelkében gyilkos gyűlölet vert fészket öccse, JÓZSEF¹ iránt, amikor az igaztalanul befeketítette őt és fivéreit JÁKOB előtt. JÚDÁVAL együtt ő adta el Józsefet az izmaelita kalmároknak, ráadásul a kapott pénz harmadát el is titkolták fivéreik elől. Ezek kapcsán inti ~ a fiait, hogy kerüljék az irigységet és a gyűlölséget.

Gád² – ('szerencse') próféta DÁVID korában a *Bibliában* (2Sám, 1Krn), aki megrótt a királyt az általa parancsolt népszámlálás miatt, s az Úr nevében választást adott neki három büntetés között: hároméves országos éhínség, háromhavi háborús szorongatás vagy háromnapos dögghalál. Dávid a legutóbbit választotta; a harmadik napon ~ intésére felment ARAUNA szérűjéhez, s ott tanúja lett, hogy az öldöklő angyal visszavonja kardját; megvette hát a szérűt, és hálaáldozatot mutatott be az ott emelt oltáron. ~ a zsidó hagyomány szerint megírta Dávid uralkodásának történetét is.

Gechaszi lásd GEHÁZI

Gedaliás – vagy Gedalja, Godoliás ('nagygyá tesz az Úr'), előkelő jeruzsálemi férfi, Ahikám fia a *Bibliában* (2Kir, Jer). Jeruzsálem bevételére és lerombolására (Kr.e. 587) után, amikor a város lakóinak színe-javát Babilonba hurcolták, NABUKODONOSOR ~t nevezte ki Júda helytartójává. Az ammonita király által felbujtott ISMAEL² és martalócai Micpában meggyilkolták zsidó és babiloni kíséretével együtt. A nép egy része a megtorlástól félve ekkor Egyiptomba menekült. – A babiloni uralkodó alkalmasint azért bízott meg ~ban, mert tudta róla, hogy apjával együtt heves ellenzője volt az Egyiptom-párti kalandorpolitikának, és a város megadását követelte királyától. Ez okból döntött úgy JEREMIÁS is a város eleste után, amikor a győztesek választást engedtek neki, hogy ~ mellett marad.

Gedeon – héberül Gideon ('kardforgató') Joás fia, a bírák egyike a *Bibliában* (Bír), szám szerint az ötödik. Városában, Ofrában angyali felszólításra lerombolta BAÁL oltárát, egy hagyomány szerint ezért a Jerubbaál (azaz 'Baállal perel') nevet kapta. Ezután sereget gyűjtött, egy fáklyákkal és harsonákkal felszerelt kis csapat élén meglepte és megverte a midiánitákat, a Jordánon túl űzte őket, elfogott királyait pedig megölte, és keményen megbüntette azokat a gileádi városokat, amelyek e hadjárata során megtagadták tőle a segítséget. Sikerei féltékenységet támasztottak Efraim törzsében, de ~nak sikerült megbékítenie őket. Hálás népe királlyá akarta tenni, de ő ezt elhárította, csak a zsákmányból kért illő rész aranyat, s abból egy efod nevű kultikus tárgyat készíttetett; az Írás ezt elítélőleg említi, feltehetőleg bálványozásnak minősíti. Fattyú fia, ÁBIMELEK² megölte ~ hetven fiát, s úgy lett Szikem királya. – ~ hadjáratának van egy bizarr mozzanata: az Úr túl nagyra találta a seregét, s megparancsolta neki, hogy csökkentse a létszámot, másképp Izrael azzal dicsekednék, hogy a maga erejéből győzött. ~ előbb a gyávákat küldte el, végül az Úr utasítására csak azt a háromszázat tartotta meg, akik egy tó partjára érve nem térdeltek le a vízhez, hanem lehajolva kutya módjára lefetyeltek.

Geházi – vagy Gechaszi, Giezi ('tagadó'), ELIZEUS szolgája a *Bibliában* (2Kir). Mikor ura meggyógyította a bélpoklos NAÁMÁNT, semmi jutalmat nem fogadott el tőle. A kapzsi ~ titkon a távozó vendég kocsija után iramodott, s mintha a próféta küldte volna, pénzt kért tőle. Naámán szívesen adott neki két zsák ezüstöt; ~ gazdag lett, de a próféta átka következtében rászállt a szír vezér korábbi poklossága is.

Gera lásd SIMEI

Gersom lásd CIPPÓRA

Gideon lásd GEDEON

Giezi lásd GEHÁZI

Godoliás lásd GEDALIÁS

Góg és Magóg – János apokalipszisában (*Jelenések könyve*) „a föld négy szegeletén lévő népek” (20,8), akiket Krisztus ezeréves uralma végén a SÁTÁN a szentek ellen uszít, de Isten mennyből hulló tüze elemésztí őket. János jövendölésének forrása EZÉKIEL 38. és 39. fejezete, ahol azonban egyetlen személyről van szó, Gógról, aki Magóg királya (akkádul *mat gog a.m.* 'Gog földje'), és az Úr „csalogatja el” három másik, ugyancsak nehezen azonosítható birodalom királyával együtt Izrael népe elleni háborúra, hogy szétzúzásuk által megmutassa dicsőségét a pogányok előtt. A Góg név talán Gügész lüdiai királyéval kapcsolatos. A késő görög *Nagy Sándor-regényben* ~ egy harcias északi nép (nagyjából a szkíták) neve, amely népet a hős makedón király beszorított a nagy hegyek völgyeibe, s erős falak és érckapuk mögé zárt, hogy birodalmát ne háborgassák. A latin, majd sok nemzeti nyelvre lefordított mű Európa-szerte népszerű lett a középkorban, s így nem a bibliai, hanem inkább az ott található ~-interpretáció lett széltében ismertté; ezért írta Anonymus a magyarokról, hogy ~ leszármazottai, s ezért nevezte magát ~ fiának Ady az *Új versek* előhangjában („Hiába döngetek kaput, falat”).

Góliát – vagy Gólját, Gátból való óriási termetű (kb. három méter magas) filiszteus harcos a *Bibliában* (1Sám), aki a csata előtt fennhéjázva párbajra szólította SAUL seregének vitézeit. Senki sem mert kiállni ellene, csak az apró termetű siheder, DÁVID; egyetlen parittyával és öt kővel indult a kardos, páncélos ~ ellen, mégis legyőzte; egy éles kővel homlokra találta, s a földön heverőnek levágta a fejét. Ennek láttán a filiszteus sereg megfutamodott, Dávidot pedig kegyébe fogadta a király. Sajátos módon a nevezetes eseménynek ettől teljesen eltérő leírását adja egy félreeső szentírási hely (lásd ELKANÁN).

Gomer lásd OZEÁS

Gorgiasz lásd ANTIOKHOSZ

Habakuk¹ – héberül Abakum ('bazzsalikom'), júdai próféta a *Bibliában*, akiről semmi személyes adatot nem közöl a neve alatt fennmaradt szentírási könyv (Hab). Írása egyebek között a gonoszok szerencsését panaszolja, átkot mond a harácsoló gazdagokra és a bálványozókra, és dicsőíti Istent, aki legyőzi népe ellenségeit.

Habakuk² lásd CIRUS

Háda – vagy Ada ('ékesség ') a vízözön előtti ősatyák egyik genealógiája szerint (Ter 4,17-24) Káin leszármazottja, Lámek felesége, Jabál és Jubál anyja a *Bibliában*. Byron *Káin* c. misztériumdrámájában ~t a címszereplő feleségének (s egyszersmind persze hűgának) teszi meg. Ez a ~ okos, bátor és erős lelkű asszony, a lét, a bűn és az isteni igazság dilemmái őt is kinozzák, de férje-bátyja lelki meghasonlása és véres tette nem tántorítja el, mellette áll, és odaadóan követi a száműzetésbe.

Hadassza lásd ESZTER

Hadorám – vagy Adorám, Hadonirám ('az Úr magasztos'), júdai robotfelügyelő a *Bibliában* (1Kir, 2Krn). A szikemi királyavató gyűlés után, ahol az északi törzsek kimondták elszakadásukat JEROBOÁM¹ királysága alatt, ROBOÁM ~ot küldte el, hogy a „rendbontókat” megfékezze, de a felháborodott izraeliek agyonkövezték a küldöttet. Roboám csak ekkor értette meg a helyzet komolyságát, és harci szekereire ülve Jeruzsálembe menekült.

Hágár – vagy Ágár ('kivándorlás') SARA¹ egyiptomi eredetű szolgálója a *Bibliában* (Ter). Úrnője engedelmevel, aki sokáig magtalan volt, gyermeket szült ÁBRAHÁMnak. Fia, ISMAEL¹ mégsem lett apja örököse, mert ez a rang az utóbb született IZSÁKNak jutott. Ennek születése után a féltékeny Sára követelésére Ábrahám elűzte ~t és fiát a háztól. A kitaszítottakat a pusztában egy angyal mentette meg a szomjhaláltól. Fia révén ~ lett az izmaelita nép ősanja. – A midrások szerint ~ a FARAÓ lánya volt egyik ágyasától, s apja engesztelésül adta Ábrahámnak a feleségével esett félreértés miatt.

Haggai lásd AGGEUS

Hám – vagy Kám, héberül Chám ('forró') NOÉ fia a *Bibliában* (Ter). Mikor részegségében Noé meztelenül feküdt sátrában, ~ kicsúfolta, míg fivérei, SEM és JAFET fejüket elfordítva takarót vetettek apjukra. Mámorából ocsúdva Noé megátkozta ~ fiát, KÁNAÁNT (!) azért, amit álmában cselekedett vele: az átok úgy szólt, hogy szolgálja legyen testvéreinek. – A bibliai szöveg e ponton zavaros; vagy Kánaán s nem ~ követte el a tiszteletlenséget, vagy valóban ~, de később megváltoztatták a szöveget, hogy az átok Izrael legfőbb ellenségeire, a kánaánitákra vonatkozzék. (Az Írás egyébként ~tól eredezteti Etiópia és Egyiptom lakóit is, ezért sorolják ma ezek nyelvét a hamita nyelvcsaládba.) A midrásirodalom tud róla, hogy valóban Kánaán volt a bűnös, de a súlyos átkot nem pusztán tiszteletlenség miatt vonta magára, hanem azzal, hogy alvó nagyapját kasztrálta (zsineget hurkolt heréire). A kanonikus szövegben lévő logikai hézag elképzelhetővé teszi, hogy eredetileg ott is ilyesféle tény állt, s a késői szerkesztők szemérmessége iktatta ki csupán. Egyik midrás szerint ~ egy óriás elhagyott szeretőjét, Óg anyját vette feleségül

Hámán – vagy Ámán, AHASVÉRUS perzsa király főembere a *Bibliában* (Esz). Meggyűlölte a zsidó MARDÓKEUST, aki a király szolgálatában állt, és semmiképp sem volt hajlandó a rangjának megfelelő tiszteletadásra térdre borulni előtte. ~ hamis vádakkal illette a zsidóságot a király előtt, s a kincstárnak nagy összeget ajánlva rábírta urát egy rendelet kibocsátására, amely szerint egy sorsolással kijelölt napon mindenki szabadon megölheti a birodalomban élő zsidókat. Mardókeus azonban egy kiemelkedő szolgálata révén nagy kegybe jutott a királynál, s kérésére unokahúga, ESZTER, aki Ahasvérus felesége lett, közbenjárt uránál, hogy hiúsítsa meg ~ ármányos terveit. A király hallgatott asszonyára, és ~t arra az ötven könyök magas bitóra akasztatta fel, amit ő készítettett gyűlölt ellensége számára. Az újabb királyi rendelet most már a zsidókat hatalmazta fel, hogy a kiirtásukra kijelölt napon leszámoljanak ellenségeikkel. – Josephus Flavius *A zsidók története* c. írásában ~ zsidógyűlöletét amalekita eredetével magyarázza.

Hámor lásd DINA

Hanameel – ('Isten kegyelme') Anatotból való ember a *Bibliában* (2Kir, Jer), JEREMIÁS unokaöccse. Az ostromlott várból felkereste a prófétát, aki HANANIÁS¹ hamis vádaskodása miatt letartóztatásban volt, hogy egy örökség ügyében megállapodjék vele. Jeremiás az Úr sugallatára azonnal tanúkat hívott, BÁRUKkal megíratta a szerződést, és a vételárat is kifizette rokonának. Ezzel mint jelképes cselekedettel jelezte, hogy akármit hoz az ostrom, az élet újra meg fog indulni, az Úr megkönyörül a maradékon.

Hanáni¹ – ('könyörület') prófeta a *Bibliában* (1Kir) ÁSA júdai király alatt. Amikor a király BENHADAD arámi király segítségével folyamodott a rátámadó BASA izraeli király ellen, s ezt a

segítségét a Templom kincsei árán vásárolta meg, az Úr parancsára ~ megróttta őt. Eléje idézte, hogy korábban kétszer is mily hatalmas tülerő ellenében megsegítette az Úr, s megjósolta, hogy bizalmatlansága büntetéséül nem múlnak el többé a háborúk országától. A haragos király tömlöcbe vetette a prófétát.

Hanáni² – ('könyörület') NEHEMIÁS fivére a *Bibliában* (Neh). Felkereste bátyját a perzsa udvarban, s hírül hozta, milyen nyomorúságos helyzetben élnek, akik a fogságból visszatelepültek Jeruzsálembe. Nehemiás megrendülten hallgatta, s hamarosan királyi engedéllyel Jeruzsálembe ment. Többévi sikeres működés után visszatért a perzsa királyi udvarba, s kormányzóként ~t hagyta hátra.

Hananiás¹ – héberül Chananja ('könyörül az Úr') templomi próféta a *Bibliában* (Jer), aki SZEDEKIÁS¹ idején azt hirdette a népnek, hogy az Úr két éven belül szabadulást ad Babilon járma alól. JEREMIÁS ekkor faigát vett a nyakába, így jelképezve, hogy Júdának túrnie kell a babiloni fennhatóságot. ~ lekapta és a nép előtt összetörte az igát, mondván, így tesz majd az Úr Babilonnal. Másnap Jeremiás vasigával jelent meg a Templomban, ~nak pedig megjövendölte, hogy hamarosan meghal, ami be is következett. Addig azonban ~ még megtette a magáét: amikor az ostromló sereg ideiglenes elvonulása idején a próféta szülővárosába, Anatotba akart menni, hogy egy örökségi ügyet elintézzon, lefogatta azzal a nevetséges váddal, hogy az ellenség után akart szökni, és börtönbe vettette. – ~ hamis próféta, aki az Egyiptom-barát udvari körök megbízásából reklámozza az utóbb valóban katasztrofálisnak bizonyult külpolitikai kurzust, s mindezt az Úrra hivatkozva, ezért szolgál rá a büntetésre.

Hananiás² lásd AZARIÁS¹

Hananja lásd ANANIÁS

Hanna – jámbor zsidó asszony a *Bibliában* (1Sám), Elkana ifjabb felesége; nagy bánatára nem született gyermeke, s ezt panasolta az Úr előtt a silói szentélyben, amikor a főpap, ÉLI figyelmes lett rá. Megjósolta neki, hogy esztendőre fia születik, ~ pedig megfogadta, hogy ha fia lesz, az Úrnak ajánlja. Valóban fia született, akinek a SÁMUEL nevet adták szülei, s hároméves korában a silói szentélyben Éli gondjaira bízták. ~ ez után még három fiút és két leányt szült.

Hánokh lásd HÉNOK

Hanun lásd NAHÁS

Hazáel – damaszkuszi előkelő a *Bibliában* (2Kir); ura, BENHADAD arám király súlyos betegségében ELIZEUSHoz küldte őt dús ajándékokkal jóslatért felgyógyulása felől. A próféta megjövendölte ~nak, hogy király lesz, mire ő visszatért Damaszkuszba, megfojtotta a beteg királyt, és elfoglalta trónját. Az Elizeusnak tett ígérete ellenére ismételt háborúkat indított Izrael ellen, megverte JEHU^t és JOÁHAZ^t, birtokba vette a Jordántól keletre eső területeket, sőt még Szamáriát is megostromolta, végül azonban el kellett vonulnia. – A próféta jóslata olyasféle hatást vált ki az arám vezérből, mint Shakespeare MACBETHjéből a három boszorkány jövendölése.

Héli lásd ÉLI

Hénok – más néven Énók, Hénoch, Hánokh ('felszentelés'), az ÁDÁM és NOÉ között sorakozó nyolc ősatya egyike, MATUZSÁLEM apja a *Bibliában* (Ter). Istenfélő élete jutalmául elevenen jutott a mennybe, ami rajta kívül csak ILLÉSnek, az Újszövetségben pedig JÉZUSnak jutott ki. Ugyanez a név szerepel a KÁINból kiinduló genealógiai sorban is mint magának Káinnak fia, akiről apja az első várost nevezte el; fia IRÁD volt. – A zsidó és mohamedán hagyomány szerint ~ találta fel a csillagászatot, a számokat, az írást és mindenféle tudományt. A *Hénok könyve* c. apokaliptikus jellegű apokrif irat előbb ISTEN FIAI és az özönvíz történetét adja elő, a bukott angyalok büntetését, majd ~ útját írja le a négyrészes alvilágon át a Paradicsomba és a mennybe, szól az Emberfia eljövendő ítéletéről, s végül őt öltözteti dicsőségbe az Ősöreg, vagyis Isten. [I. B3]

Hénosz lásd ÉNÓS

Hér lásd JÚDA, TÁMÁR¹, ONÁN

Hilkia – vagy Hilkiás, Helkiás ('az Úr örökrésze') a Templom főpapja JÓSIÁS király idejében a *Bibliában* (2Kir), aki a szentély tatarozása alkalmából megtalálta a Törvény tekercsét, s azt eljuttatta a királyhoz. Mái vita tárgya, valóban Mózes törvénykönyveit találták-e meg ez alkalommal, mindenesetre a lelet alkalmat adott a vallási megújulási mozgalomra, amelynek során a király nagy kultikus tisztogatást rendezett országszerte.

Hillel lásd GAMÁLIEL

Hiób, Hijjob lásd JÓB

Hirám¹ – Türosz királya (uralk. Kr.e. 979–945); a *Biblia* (1Kir, 2Krn) szerint építőanyagot és mestereket küldött SALAMONNAK a Templom és a királyi palota építéséhez. A zsidó király búzával és olajjal fizetett ~nak, s húsz esztendő múltán átengedett neki húsz várost Galileában, bár ezek inkább falvak lehettek, mert a türoszi király elégedetlen volt velük. A Salamon építette flottához is ~ küldött tapasztalt hajósokat, akik a mesés Ofirből aranyat szállítottak a zsidó király számára.

Hirám² – a *Bibliában* (1Kir) türoszi bronzműves, akinek zsidó asszony volt az anyja; SALAMON megbízásából ő készítette el a Templom számára az előcsarnok két dűsan díszített bronzoszlopát, s a tisztálkodásra való medencét, az üstöket és az ökröket formázó tizenkét üstlábat is ő remekelte fényezett bronzból.

Hizkija, Hizkijáhu lásd EZÉKIÁS

Hofni lásd ÉLI

Holfoernes – az asszír sereg vezére a *Bibliában* (Jud), aki NABUKODONÓZOR király parancsára büntető hadjáratot vezetett Júda ellen, és ostromzár alá vette Betulia várát. A kiéheztetett várból táborába jött szolgálójával a szép özvegy, JUDIT, elhitette vele, hogy az ő győzelmére számít, és a kedvéért elárulja honfitársait. A vezér megbízott benne, szabad mozgást engedett neki. Öt nap múltán ~ a sátrában megvendégelte az asszonyt, mert szépsége megigézte, és vele akart hálgni. A sok bortól megrészegedve azonban elaludt, s mivel mindenki mást kitiltott a sátorból, az asszony akadálytalanul levágta a fejét, és szolgálójával együtt visszatért a várba. A vezér nélkül maradt sereg másnap felhagyott az ostrommal. – Ebben a történetben sem a helyszín nem azonosítható, sem a szereplők nem valóságosak vagy nem az adott korban éltek (pl. Nabukodonozor sohasem volt asszír király). A fiktív elbeszélés a zsidók biztatására íródott a MAKKABEUSOK korában, a szeleukida vallásüldözés idején vagy az után (Kr.e. II.sz.). Így ~ is költött személy, a neve leginkább perzsa hangzású

Hósea¹ – vagy Hóseás, Ósee ('segít az Úr'), Izrael utolsó királya (uralk. 732-721), Ela fia a *Bibliában* (2Kir). Összeesküvést szőtt elődje, PEKA ellen, megölte és így foglalta el a trónt. Behódolt SZALMANASSZÁR asszír királynak és adófizetője lett, később azonban kísérletet tett, hogy egyiptomi segítséggel szabaduljon a függőségtől. Szalmanasszár elfogta ~t és börtönbe vetette, s körülfogta Szamáriát. A hároméves ostromot fia, SZARGON fejezte be (721), aki a várost feldúlta, lakóit Asszíriába hurcolta, és ezzel megszűnt Izrael állam.

Hósea² lásd JÓZSUE

Hóseás¹ lásd HÓSEA¹

Hóseás² lásd OZEÁS

Hulda – ('menyét') prófétaasszony Jósiás király idején a *Bibliában* (2Kir, 2Krn). Amikor a Templom renoválása során HILKIA megtalálta a mózesi törvény tekercsét, a király ~hoz küldte főembereit, hogy véleményét kérje az iratról. ~ Jeruzsálem pusztulását jövendölte meg a tekercsék alapján, mint a nép bűneinek és bálványozásának büntetését, de a jámbor királynak megígérte, hogy mindez nem az ő életében következik be. A megrendült királyt ez az intés az EZÉKIÁSÉHOZ hasonló, de annál is átfogóbb kultikus tisztogatásra ösztönözte. – Fogas kérdés, mit tartalmazott a megtalált tekercs, ha ugyan nem kegyes csalás volt a nagy lelet. Amint a tartalmából kiviláglik, sokkal inkább lehetett valami prófétai irat, akár IZAIÁSÉ, a mózesi törvénykönyvek ugyanis ma ismert formájukban nem tartalmaznak olyan fenyegető jóslatokat, amelyek a király riadalmára okot adhattak volna.

Hur – ('szabad') Júda törzséből való tekintélyes férfiú a *Bibliában* (Kiv). Míg MÓZES a Sínai-hegyen tartózkodott, bátyja, ÁRON mellett ~ra bízta a népet. Az amalekiták elleni nagy csata alatt ugyancsak ők ketten tartották Mózes karjait a magasba, mert valahányszor karja lehanyatlott, az ellenség került fölénybe.

Husai – vagy Chúsáj ('gyors') arkhita férfi, DAVID híve a *Bibliában* (2Sám). Amikor a királynak menekülnie kellett lázadó fia, ABSALOM elől, arra kérte ~t, hogy maradjon Jeruzsálemben, színleljen lojalitást a bitorló iránt, s igyekezzék kijátszani a bölcs ÁHITÓFEL tanácsait. Ez sikerült is ~nak, Absalom az ő javaslatára tett le menekülő atyjának azonnali üldözéséről, ami Áhitófel tanácsa volt.

Ibsán lásd BÍRÁK.

Illés – avagy Éliás, héberül Élijahu ('Jahve az Isten') nagy prófeta Izraelben, ÁHAB és ÁHÁZIA¹ királyok idejében a *Bibliában* (1Kir, 2Kir). A gileádi Tesbiben született. Nagy szárazságot jövendölt három évre, ami be is teljesedett: ezzel lépett fel jelképesen BAÁL kultusza ellen, amelyet a királyné, JEZABEL terjesztett el és pártolt Izraelben, Baál ugyanis a termékenyítő esők istene volt. Kármel hegyén már közvetlenül is felvette ellene a harcot: lényegében a király jóváhagyásával a pogány isten több száz papját koncoltatta fel egy istenítélet keretében. Megróttá Áhábot, amiért csalárdul megölette NÁBÓTót, hogy szőlőjét elvehesse; ez alkalommal menekülnie kellett a királyné haragja elől. Negyvennapos vándorlás után jutott el a Hóreb hegyéig, s ott Isten megnyilatkozott neki (akárcsak valaha MÓZESnek). Az Úr segítségével ~ számos csodát vitt véghez: megszaporította a szegény szareptai asszony olaját és lisztjét, halottat támasztott fel, tüzet imádkozott le az égből, kettéválasztotta a Jordán vizét stb. Végül utódjául szemelte ki és avatta fel ELIZEUST, majd tüzes lovak vontak szekert, ragadta elevenen az égbe. A zsidók hite szerint máig is él, és még egyszer eljön a világra a MESSIÁS érkezése előtt. – A prófeta legendákkal körülölelt alakja a legfontosabbak egyike az Ószövetségben. Konok és kegyetlen harca Baál ellen az első igazi és nagyszabású offenzíva JAHVE dominanciájáért, s némely aspektusában már a monoteizmus vonásait mutatja. Legendaköre jelentős átfedést mutat Elizeusével. ~ üdvtörténeti fontossága kiviláglik abból, hogy a tábor-hegyi megdicsőülés alkalmával Mózes mellett ő jelenik meg JÉZUS oldalán mint az Ószövetség két legkiemelkedőbb alakjának egyike. Ugyancsak Jézus hasonlítja ~hez KERESZTELT JÁNOST, mint aki már eljött a világra a Messiás útját előkészíteni. ~ mennybe ragadtatása is kitüntettségét jelzi, ez korábban egyedül Hénoknak jutott ki. – Ady *Az Illés szekerén* c. verse ez utóbbi mozzanatra utal, és a kiválasztottak fenségét, de szívdermesztően magányos életsorsát érzékelteti.

Immánuel – vagy Emmánuel, személynév a *Bibliában* (Iz) Izaiás biztató jövendölésében, melyet Jeruzsálem szorongattatása idején intézett ÁHÁZ királyhoz, és amely így hangzik: „Ímé a szűz fogan méhében, és szül fiat, s nevezi azt Immánuelnek”. A keresztény egyházatyák MÁTÉ² evangéliuma nyomán (1,23) a jóslatot MÁRIA¹ra és JÉZUSra vonatkoztatták. A héber eredeti szó (almah) azonban nem anatómiai értelemben szüzet, hanem lányt, fiatal nőt (is) jelent, s így egy általános értelemben vett MESSIÁSra vonatkozhat a jövendölés. Még valószínűbb, hogy ~ magának Izaiásnak egy megszületendő gyermeke, s ennek neve (a.m. 'velünk az Úr') tartalmazta a biztatást. E felfogást támogatja, hogy a prófeta, isteni intésre, két korábbi fiának is ilyen jósértékű beszélő nevet adott (Iz 7,3; 8,1–4).

Immár lásd PASSUR

Irád – ('futó') Káin unokája, Hénok fia a *Bibliában* (Ter); valószínűleg azonos az ÁDAMBól kiinduló genealógiai sorban szereplő Járeddel, aki ott viszont nem fia, hanem apja HÉNOKnak.

Isai lásd ISZAI

Isbaál lásd ISBÓSET

Isbóset – vagy Isbaál, Esbaál, SAUL fia a *Bibliában* (2Sám). Apja és fivérei halála után ÁBNER királlyá kiáltotta ki, és a trónkövetelő DAVID júdai csapatai ellenében sikerrel védte ügyét. ~, aki a Jordánon túli Mahanáimban székelt, és csak szűk terület fölött volt hatalma, megróttá vezérét, hogy néhai apja ágyasával hált. Ábner nagy haragjában Dáviddal kezdett egyezkedni, de ennek során JOÁB megölte; a magára maradt, erélytelen ~ helyzete reménytelenné vált. Két tisztje, Reháb és Baána álmában megölte; a fejét jutalom reményében Dávidhoz vitték, ő azonban kivégeztette a gyilkosokat, és ~ fejét tisztességgel eltemette. – A király eredeti nevét ('Baál férfia') a dávidi dinasztia történetírói változtatták célzatosan ~re ('a szegény férfia').

Ismael¹ – vagy Izmael ('Isten meghallgat') ÁBRAHÁM első fia a *Bibliában* (Ter), akit hajlott korában nemzett az apa HÁGÁRRal, feleségének, a mindaddig magtalan SÁRÁ¹nak javaslatára.

A szokásjog szerint ~ apja örököse lett volna, ám idővel Sára is anya lett, s fiának, IZSÁKNAK akarta az elsőszülött jogait. Követelésére férje elűzte házából Hágárt a kisdéd ~lel, akik szomszárban voltak volna Beér-Seba pusztájában, ha egy angyal meg nem könyörül rajtuk. Hágár Egyiptomból szerzett fiának feleséget; kárpótlásul elveszett örökrészéért Isten megsokasította ~ utódait, ezek az izmaeliták. (Ezt a megjelölést a zsidók különféle délkeleti népekre alkalmazták.) ~ utóbb megjelent apja temetésén. – A meghatározó leírás a szomszárhaláltól fenyegetett kisdédről ellentmond más bibliai közléseknek, amelyek szerint ~ már akkor 14 éves volt, mikor féltestvére megszületett. – A középkori Magyarországon a böszörményeket, azaz mohamedán vallású kálizi és bolgár kereskedőket nevezték izmaelitáknak.

Ismael² lásd GEDALIÁS, JOHANÁN¹

Isszakár – vagy Izsakhár, Isszachár, héberül Jisszachár ('fizetség'), egyike JÁKOB tizenkét fiának a *Bibliában* (Ter), anyja Lea volt. A nevét viselő törzs a honfoglaláskor a Jordántól nyugatra, a Tábor-hegy és Jezeél között foglalt területet. – *A tizenkét páttriárka testamentuma* c. apokrif műben ~ a neki tulajdonított végrendelet elején elmondja fogantatása történetét: RUBEN mandragórát hozott a mezőről anyjának, Leának, Ráchel azonban elkönyörögte tőle (a mandragóra a közhit szerint hatásos meddőség ellen), s ennek fejében beleegyezett, hogy Jákob egy éjszakára visszatérjen régóta elhanyagolt első feleségéhez.

Isten fiai – égi lények a *Bibliában*, akik a Ter 6,1–4 szerint a megsokasodott emberiség leányait megkivánták, és óriásokat nemzettek velük. Az ennek nyomán elharapózott gonoszság miatt küldte Isten a pusztító özönvizet a földre (lásd NOÉ). – Az ~ kilétén sokat vitáztak a zsidó és keresztény írásmagyarázók. Leginkább angyalokra vonatkoztatták a megnevezést, főleg a bukott angyalokra, de mindkét felfogás sok nehézséget támaszt. Legvalószínűbben szövegzárvánnyal van dolgunk, egy olyan mítosz töredékével, amely a korábbi többistenhit elemeit őrzi; ebben ÉL istennek és a zsidók közt a Kr.e. VI. századig tisztelt ASÉRA istennőnek a gyermekei természetes módon szerepelhettek. Az ókori midrásirodalom szerint AZAZIEL és Semhazáj angyalok jöttek először a földre Isten engedelmével, hogy az emberek viselkedéséről jelentést tegyenek, de elcsábultak és a földi asszonyokkal két óriást nemzettek, akik aztán feneketlen falánkságukkal az emberek minden jószágát felzabálták. Példájukat más angyalok is követték, bemocskolták magukat a nők testével és húsevással, sőt emberevéssé is vetemedtek. A *Hénok könyve* c. apokrif irat szerint vezérük Szemjasza volt, s hétszáz angyal tett esküt a Hermon hegyén, hogy földi nők testét veszik birtokba; szeretőikkel háromezer láb magas óriásokat nemzettek. A bizarr bibliai epizódot dolgozta fel Byron misztériumjátéknak nevezett drámai költeményében, az *Ég és földben* (lásd Azaziel).

Szemjasza lásd ISTEN FIAI

Semhazáj lásd ISTEN FIAI

Iszai – vagy Isai, Izáj, Jessze ('férfiás') betlehemi férfi, BOAZ és RUT unokája, DÁVID apja a *Bibliában* (1Sám). Amikor SÁMUEL Betlehembe ment, áldozathoz hívta ~t fiaival együtt azzal a szándékkal, hogy az Úr sugallata szerint egyiküket titkon királlyá keni a méltatlanná lett SAUL ellenében. ~ eléje állította sorban hét fiát, de a próféta egyiket sem találta alkalmasnak; ekkor elhivatták a legkisebbet, Dávidot, aki a nyáját őrizte, és Sámuel őt kente fel. Egyik bibliai hagyomány (1Sám 16,18–21) szerint ~ küldte fiát a király kérésére Saul udvarába; a GÓLIÁTTAL való viadalt tartalmazó változat (u.o. 17,55–58) szerint viszont Dávid mindaddig a nyáját őrizte, amíg apja a filiszteusok ellen harcoló bátyjai után nem küldte, hogy eleséget vigyen nekik a táborba.

Itámár – ('pálmák szigete') ÁRON négy fia közül a legfiatalabb a *Bibliában* (Kiv, 1Krn). Bátyjával, ELEÁZAR¹ral együtt apjukat követték a papi ténykedésben. DÁVID az ő leszármazottaiból nyolc papi osztályt alkotott (Eleázáréiból pedig tizenhatot), s ezek a papi testületek az év során sorshúzás szerinti rendben látták el a templomi szolgálatot.

Ittai – ('velem az Úr') filiszteus eredetű katona a *Bibliában* (2Sám) Dávid idején, a palotaőrség parancsnoka. Amikor a király kénytelen volt lázadó fia, ABSALOM elől menekülni Jeruzsálemből, az idegen ~ hűségesen vele tartott vitézei élén, noha ura módot adott neki, hogy a lázadókhöz álljon. A döntő mahanáimi ütközetben ~ kapta meg a királyi hadsereg egyharmadának vezetését.

Izaiás – vagy Izajás, Ézsaiás, héberül Jesájahu ('megszabadít az Úr') Ámoz fia, a négy „nagy” próféta egyike a *Bibliában* (2Kir), a nevét viselő prófétai könyv (Iz) központi alakja és nagyobbik felének szerzője. Elhívásakor egy szeráf az oltárról vett tüzes parázssal tisztította meg ajkát. Amikor Izrael és Damaszkusz seregei Jeruzsálemet szorongatták, ~ az IMMÁNUELről szóló példázattal akarta visszatartani ÁHAZ királyt az asszír szövetségtől, de az nem hallgatott rá. EZEKIÁS király többnyire megfogadta a próféta tanácsait és intelmeit, ennek köszönhető, hogy városa megmenekült a SZENNAKERIB-féle ostromtól. Ezékiás király kérésére, hogy annak hitét megerősítse, páratlan csodát művelt: nem csupán megállította a napot az égen (mint tette volt JÓZSUE), hanem visszafordította útját, ami a beteg király előtt abban nyilvánult meg, hogy az árnyék visszafelé haladt a lépcsőkön. A próféta a késői hagyomány szerint vértanúhalált halt, MANASSZE² király idejében testét egy üreges fába zárták, és azzal együtt kettéfűrészelték. – Könyvében ~ megjósolta Júda vesztét, fogságát és a maradék visszatértét. Jeruzsálem romlásának és a végítélet képeinek egymásba tűnése az apokaliptikus eszmék első jelentkezése a prófétai irodalomban. ~ jövendölt elsőként a DÁVID házából való szabadítóról is (lásd MESSIÁS), aki megteremti majd a béke, jog és igazság örök uralmát; a népet győztes harcokba vezénylő Felkent helyett nála jelenik meg az alázattal és szenvedéssel diadalmaskodó Megváltó, „a fájdalmas férfia”. Az Úr az ő beállításában nem a többi istennel hadakozó, féltékenységtől fortyogó törzsi istenség, aminek JAHVE a korábbi felfogásban gyakran mutatkozott, hanem a mindenség vitathatatlan ura, aki a világ történéseit nagyvonalú terv alapján, a magasrendű erkölcs jegyében irányítja. A vallásnak ez a zsenije egyben nagy költő is, nyelvének gazdagsága, megjelenítő ereje és pompás képei, hasonlatai lenyűgözik olvasóit. ~ a legelső egyike az „író” próféták között, tehát akik szentírási könyvet hagytak ránk. A nevét viselő, igen terjedelmes iratnak (66 fejezet) mintegy kétharmada származhat teljesen vagy legalábbis nagy részben tőle. A fennmaradó fejezetek többsége jóval utóbb, valószínűleg a fogság alatt, az utolsó 11 még annál is később keletkezhettek, de az ~i szellem ezeket is áthatja.

Izabel lásd JEZABEL

Izmael lásd ISMAEL

Izrael lásd JÁKOB

Izsák – zsidó pátriárka a *Bibliában* (Ter), ÁBRAHÁM törvényes fia feleségétől, SÁRA¹tól. Amikor Isten a földön jártában Ábrahámnál vendégeskedett és megígérte az akkor már kilencvenéves Sárának, hogy fiút fog szülni, az hitetlenkedve fölnevetett, ezért kapta utóbb fia a nevét (héberül Jichak: 'nevetett'). Isten parancsára apja kész lett volna feláldozni már felserdült fiát a Mórija hegyén; az utolsó pillanatban angyal közölte, hogy az Úr próbára tette csupán Ábrahám engedelmisségét. Apja szerezte ~ számára feleségül a háráni rokonságból való REBEKKÁT. A házásoknak húsz évig nem született gyermekük; gérári tartózkodásuk alatt ~ apja kalandját ismételte meg ÁBIMELEK¹ udvarában. Utóbb két ikerfiuk született, ÉZSAU és JÁKOB. Öregkorára ~ megvakult, így szedhette rá felesége, hogy elsőszülöttje, Ézsau helyett Jákobra adja áldását. – Az ~ra vonatkozó hagyomány jóval szegényesebb, mint ami apjához vagy leszármazottaihoz, főleg Jákobhoz és JÓZSEF¹hez fűződik, így alakja is színtelenebb marad azokénál. A beletörődés, amellyel apja Isten parancsát fogadja, s amellyel fia feláldozására készül, csak egyike a bizonyítékoknak arra, hogy a zsidóság korai történetében az elsőszülött fiúk feláldozása bevett gyakorlat volt. – A középkori misztériumdrámákban a feláldozása és aggkori rászedetése epizódjai révén jutott szerephez.

Izsakhár lásd ISSZAKÁR

Jabál lásd LÁMEK, HÁDA

Jábes lásd SALLUM

Jábin – Hácór királya a *Bibliában* (Józs, Bir), aki JÓZSUE és harcosai ellen összefogta az észak-kánaáni városállamokat. A Merom-tó mellett Izrael népe megsemmisítette a nagy túlerőben lévő és jól felszerelt ellenséget: az Úr sugallatára felgyújtották harci szekereiket, és elvágta a lovaik lába inát. A *Biráknak* könyvében újra élénk áll ~, mint aki Izraelt sanyargatja, s akinek vezérét, SISERÁT BÁRÁK veri tönkre DEBÓRA biztatására. A nagy időbeli távolság miatt legfeljebb két azonos nevű királyról lehet szó, valószínűbb azonban, hogy az előbbi történet az utóbbinak a „dublettje”, még pontosabban a visszavetítése; a Birák könyve ugyanis sok közvetlen és közvetett cáfolatot tartalmaz mindarra, amit József könyve ad elő a honfoglaló harcok dicső fegyvertényei gyanánt.

Jáel – vagy Jáhel ('zerge') a kénita pásztorfejedelem, Héber felesége a *Bibliában* (Bir). A tábor-hegyi vesztett csatából menekülő SISERÁT befogadta sátrába, inni adott neki, betakarta és megigézte, hogy titokban tartja búvóhelyét. Amint a kimerült vezér elaludt, az asszony egy sátorcöveket vert át halántékán. – ~ tettét, amely a vendégjog súlyos megsértése, talán az motiválta, hogy az asszony a győztesek tetszését kereste; a Biblia erkölcsileg nem minősíti, csupán előadja mint DEBÓRA jóslatának beteljesedését. – Az esemény képi ábrázolásairól lásd Sisera címszót.

Jáfet – ('az Úr megnövel') NOÉ harmadszülött fia a *Bibliában* (Ter), aki SÉMhez hasonlóan áldást nyert atyjától, mert tisztelettudóan bánt vele részegsége alkalmával (lásd HÁM). A hagyomány tőle származtatta a nyugati népeket és a szigetlakókat. – ~ a központi alakja Byron *Ég és föld* c. drámai költeményének. Szerelmes Anahba, aki Káin elátkozott ivadékaik közül való. Nagy keserűségére a lány égi lényt szeret, a pártütő angyalok közül való AZAZIELT. ~ mégis készen áll rá, hogy osztozzon szerelmese sorsában, és amikor már küszöbön áll az özönvíz, apja könyörgése ellenére sem hajlandó a bárkába lépni mindaddig, amíg nem látja, hogy a lányt szárnyas kedvese magával emeli az égbe.

Jaharé Oregim lásd ELKANÁN

Jahaziel – ('Isten gondoskodik') alkalmi próféta a *Bibliában* (2Krn), Aszaf nemzetségéből való lévita. Amikor a fenyegető moabita és ammonita inváziótól rettegve JÓSAFÁT király összehívta a népet a Templomba mennyei segítségért könyörögni, ~ felállt a gyülekezetben, s közölte az Úr üzenetét: ó fogja népét megmenteni, ezért semmi harci készülődésre nincs szükség. S valóban így lett: Ammon, Moáb és Szeir hadai félreértések folytán egymásra támadtak, s egymást kaszabolták le. Izrael fiai mindezt békésen szemlélték Tékoa pusztájából, s nem maradt más dolguk, mint a zsákmányt összeszedni.

Jahve – a zsidóság legfőbb istensége. A *Biblia* elbeszélése szerint először MÓZES előtt nyilatkozott meg, nevét (héber mássalhangzókkal JHVH) így értelmezte: „Vagyok Aki Vagyok”, s kijelentette, hogy azonos ÁBRAHÁM istenével. A zsidóságot, választott népét Mózes vezetésével kiszabadította az egyiptomi fogságból, s negyvenévi pusztai bolyongás után elvezérelte a nekik megígért hazába, Kánaánba; a meghódított népek könyörtelen kiirtását követelte meg híveitől. Kiválasztott embereihez, Mózeshez, JÓZSUÉHOZ, majd SÁMUELHEZ ismételt és közvetlenül szólott, hogy cselekedeteikben irányítsa őket, utóbb a próféták útján érintkezett népével. A nép gyakori hűtlenkedését, idegen istenekhez való pártolását, sőt az engedetlenséget és a kultikus vétségeket is rettentő szigorral büntette, sokakat közvetlenül ölt meg (lásd KÓRAH, UZZA stb.), gyakran a népet ellenség kezére adta. – Elhíhető, hogy ~vel, ill. az ily néven tisztelt istenséggel valóban Mózes találkozott először, hogy őt ismerte meg Midián földjén mint a déli sémiták istenét, akit a Sinai-hegyen tiszteltek, vulkanikus jelenségek uraként. Innen valók lehetnek ~ tűz- és vihar-jegyei, féktelen indulata, könyörtelensége és félelmes, megközelíthetetlen fensége (aki színről színre látja, azonnal meghal). Milyen más volt a pátriárkák istene, aki ebédelni betért ÁBRAHÁMHOZ, aki utóbb kedélyesen alkudozott vele a bűnös Szodomának adandó kegyelemről, aki JÁKOBbal kiállt birokra, s aki valószínűleg ÉLLEL, a kánaániták jóindulatú istenével azonosítható! Ha jogos a feltevés, hogy a történelemből ismert zsidóság két népelemből, egy régóta Kánaánban megtelepedett békés földművelő népcsoportból s az utóbb dél felől behatolt harcias pásztortörzsekből olvadt idővel eggyé, akkor hihetőleg istenségeik is fúzióra léptek. Így jött létre a rég helyben lakók istenéből, Élből és ~ből Él-Saddai, akiben a déliek haragos, szigorú Ura maradt a domináns elem. – A ~ nevet az istenség iránti túlzott tiszteletből idővel tilos lett kiejteni, ezért a JHVH betűit Adonáj ('az Úr') formában olvasták ki. A magyar bibliafordításokban ahol Úr áll, ott a héber eredetiben a ~ név szerepel. A név késői, hibás olvasatából eredt a gyakran hallható Jehova forma (pl. a „Jehova tanúi” szekta nevében). Az ótestamentumi idők vége felé szigorúan tilos lett Isten bármiféle ábrázolása (nehogy kapcsolatba lehessen hozni más népek bálványisteneivel), de korábban ez biztosan nem így volt, s okunk van hinni, hogy ~t sokáig bika képében (is) tisztelték. Erre vall egyfelől, hogy a zsoltárokból gyakran esik szó ~ szarvairól („felemeli szarvát dicsőséggel”), másfelől az, hogy ÁRON a Sinai hegy tövében egy borjú (bikaborjú) aranyszobrát állította fel a tiszteletére (Kiv 32). Tettét ugyan az Úr megróttá és Mózes haragjában összezúzta a „bálványt”, de gyanítható, hogy ez a beállítás a késői papi szemlélet alapján való átértékelésnek köszönhető. Másképp aligha lehetne magyarázni, hogy az Úr nem sokkal utóbb a „bálványimádó” Áront tünteti ki vesszeje kivirágztatásával, majd határozott parancsot ad

Mózesnek, hogy Áront szentelje főpapjává. E bikaábrázolás folytán ~ Baálhoz lett hasonló, s valóban nem lehetetlen, hogy a két isten tisztelete Kánaánban a királyság kora előtt bizonyos mértékig összefonódott.

Jáir¹ lásd BIRÁK

Jáir² lásd MARDÓKEUS

Jákob – ('csaló') másik nevén Izrael, zsidó pátriárka a *Bibliában* (Ter), a zsidóság egyik ősatya s egyben névadója (izraeliták). IZSÁK és REBEKKA fia; kevéssel ikerfivére, ÉZSAU után született. Ennek ellenére ő nyerte el atyjától az elsőszülöttségi áldást: ezt már korábban egy tál lencséért megvette bátyjától, utóbb pedig anyja biztatta fel és segítette hozzá, hogy megtévessze az agg és vak Izsákot, és így elorozza tőle a bátyjának kijáró áldást. Ézsau haragja elől ~ Háránba menekült (útközben Bételnél jóslmot látott az égbe vezető lajtorjával), s ott anyja bátyjának, LÁBANNak szolgálatába állt. Hét évet pásztorkodott rokonának szép leánya, RÁCHEL kezéért, de a nászéjen apósa becsapta, s Ráchel csúnya nővérét, LEÁT adta hozzá. Elvehette azért Ráchelt is, de érte újabb hét évet kellett szolgálnia. Két feleségtől s azok egy-egy szolgálójától ~nak összesen tizenkét fia született, a zsidóság tizenkét törzsének névadó ősei. (Pontosabban JÓZSEF¹ helyett két fia, EFRAIM és MANASSZE¹ nevét viselte egy-egy törzs, míg LÉVI¹ utódai külön papi kasztot alkottak.) Leától való fiai: RUBEN, SIMEON¹, LÉVI, JÚDA, ISSZAKÁR, ZEBULON; Ráchel fiai JÓZSEF és BENJÁMIN; ZILPÁTól GÁD és ÁSER, BILHÁTól DAN és NAFTALI születtek. Furfangos módszerei segítségével ~ meggazdagodott apósa rovására, és egy idő után családjával megszökött tőle, hogy visszatérjen Kánaánba. Lábán üldözésére indult és be is érte, de végül békésen megegyeztek. Útközben egy éjszaka ~ Istennel (vagy egy angyallal?) küzdött, ekkor kapta az Izrael ('Istennel küzdő') nevet. Találkozott bátyjával is, akit dús ajándékaival és alázatos bocsánatkéréssel kiengesztelt hajdani csalásáért. A vándorlás idejére esik fiainak véres leszámolója Szikem lakóival (lásd DINA). Öregkorában József hívására népes családjával együtt Egyiptomban telepedett le és ott is halt meg; halála előtt áldást, illetve átkot osztott fiainak, s jelképes formájú jóvendöléseket mondott a majdan tőlük származó törzsekről. Földi maradványait fiai visszavitték Kánánba és nagyapja temetkezési helyén, a Makpéla barlangjában helyezték nyugalomra. – A zsidóság névadó ősatyjának élettörténete a legszínesebbek és legelevenebbek egyike az Ószövetségben. Legtöbb eleme s ezek elrendezése nyilvánvaló módon késői konstrukció. A megvetett és a szeretett feleségtől, illetve amannak és ennek szolgálóitól született fiak (unokák) bonyolult konstellációja kiválóan alkalmas volt rá, hogy a zsidó törzseknek a történelmi időkben kialakult erőviszonyait, alá- és fölérendeltségét mitológiai szinten megokolja. A pátriárka vonásait később a midrások tovább színezték. ~ már anyja méhében jelét adja jámborságának, amennyiben repes, ha anyja egy szentély előtt halad el; hevesen tusakodik a gonosz Ézsauval, és körülmetélten jön a világra. Amikor megveszi bátyjától az elsőszülöttségi jogot, MIHÁLY és RÁFAEL a szerződés tanúi. Isten egy pásztor vagy egy rabló alakjában birkózik vele, mások szerint Mihály az ellenfele. Atyjuk halála után a két testvér között kiújul a viszály, ~ (vagy a fiai) egy összecsapásban megölik Ézsaut.– Thomas Mann *József és testvérei* c. regényében éppen nem heroikus vonásokkal festi a pátriárkát; megalázkodik, megalkuszik, de tudja, hogy övé az Áldás, amelyet tovább kell vinnie, fiaira átörökítenie. Leleményessége, áradó érzelmei és céltudatos keménysége folytán nagy formátumú, rokonszenves emberi alakot formál belőle az író a bibliai elbeszélés és a midrási hagyományok nyomán, aki különösen szemlélődő öregségében éli tovább nagyapjának „Isten-gondját”. Némiképp maga is Isten szerepébe helyezkedik, amikor lelkifurdalás nélkül kivételez a lelke szerinti elsőszülöttel, Józseffel, ahogy Isten is a maga szuverén önkénye szerint tette a másodikat elsővé a korábbi nemzedékekben (ISMAEL–Izsák, Ézsau–Jákob), és épp ilyen alapon adja ~ a fordított áldást József fiaira

János lásd MAKKABEUSOK

Járed lásd IRÁD

Jázon¹ – görögösen Iaszón, jeruzsálemi főpap a *Bibliában* (2Mak). IV. ANTIOKHOSZ uralma idején nagy összegű vesztegetés fejében a király kegyéből nyerte el a méltóságot fivére, ONIÁS félreállításával. Ezután sokat tett Jeruzsálem hellenizálásáért, meggyengítve a hitéletet, a hagyományokat, s pogány szokásokat és szertartásokat vezetett be. Rövidesen hasonló

módszerekkel kerekedett fölébe korábbi híve, Menelausz; ~ ammonita segítséggel rajtaütött a fővároson, és nagy pusztítást vitt végbe, de végül menekülnie kellett. Száműzetésben halt meg Spárta földjén.

Jechezkel lásd EZÉKIEL

Jefte – héberül Jiftach ('szabadító') a bírák egyike, szám szerint a nyolcadik a *Bibliában* (Bír). Előkelő gileádi ember fattyú fia volt, akit a család elűldözött, nehogy a törvényes fiakkal együtt örököljön. A kivetett ~ rablóvezérként kezdte pályáját, s olyan vitézi hírnévre tett szert, hogy amikor az ammoniták Izraelt szorongatták, a nép vénei őt kérték fel vezérnek. ~ kikötötte, hogy kárpótolják az őt ért családi jogtalanságért, és nagy csatában leverte az ellenséget. Ekkor Efraím törzse ellene támadt, amiért kihagyta őket a harcból és így a zsákmányból is. ~ újra győzelmet aratott, s emberei a menekülőket feltartóztatták a Jordán gázlóinál. Aki a sibbolet szót ('kalász') szibboletnek mondta, az elárulta, hogy Efraímból való, és megölték. Még a döntő csata előtt ~ fogadalmat tett, hogy ha az Úr győzelemhez segíti, hazatérve feláldozza neki azt, aki elsőnek jön eléje háza népéből. Győzött, ám háza elé érve legkedvesebb lánya jött üdvözlésére. A lány könyörgésére három hónapot engedett neki, hogy társnőivel a hegyek közt felkészüljön a halálra, aztán teljesítette fogadalmát. A bírói tisztelet haláláig, összesen hat esztendeig viselte. – A megrendítő epizód, ~ leányának halála azon túl, hogy bizonyítja, milyen sokáig divott az emberáldozat a zsidó nép között, feltűnő párhuzamot mutat a krétai IDOMENEUSZ történetével. Az irodalom számára ~ életének ez a mozzanata bizonyult vonzónak, s a művek középpontjában hol az ő, hol a lánya alakja áll; ez utóbbi egyébként a szépirodalmi hagyományban a Seila nevet kapta. Lírai költők a halálra szánt lánynak és társnőinek panaszát szólaltatták meg (Herrick, Byron, Vigny, Tennyson). Elsőként Buchanan (XVI.sz.) dolgozta fel az apa konfliktusát klasszicista szellemű tragédiában. A témát körüljáró mintegy ötven jezsuita iskoladráma (XVI–XVII. sz.) inkább mennyiségében, mint minőségében jelentős, valamint mert bevezetik az anya és a völegény figuráját a cselekménybe; a leány halála szinte Krisztus áldozatának előképévé válik bennük, és dicsőítik a földi szerelemről az égiért való lemondás nagyszerűségét. A romantika új cselekményelemekkel próbálkozott: anya és völegény mentési kísérletei, az apa küldötték útján figyelmeztetni próbálja háza népet; előfordul a szerencsés vég is, a pap kijelenti, hogy ~ szándékát az Úr elégségesnek találta, s nem ragaszkodik az áldozat végrehajtásához. A vallásos meggyőződés híján ekkor már a schilleri értelemben vett kötelességkonfliktus lép előtérbe (Bellotti, Fracassini, Diaz). A huszadik században született művek az embertelen fogadalmat, ill. annak barbár hátterét magyarázzák vagy kritizálják (Walser, Feuchtwanger).

Jehojákin lásd JÓJÁKIN

Jehoram lásd JÓRÁM

Jehosafát lásd JÓSAFÁT

Jehova lásd JAHVE

Jehu¹ – ('Ő az Úr') Izrael királya (uralk. Kr.e. 841–814), Jósafát fia a *Bibliában* (2Kir). ÁHÁB, majd JÓRÁM¹ király hadvezére volt, és épp az ammoniták ellen hadakozott Ramótnál, amikor ELIZEUS egyik tanítványa a próféta nevében királyá kente, és rábizta, hogy az Úr ítéletét végrehajtsa Áháb házában. ~ azonnal otthagya a csatát, s Jezréelbe sietve megölte a seblázból lábadozó Jórámot és vele együtt ÁHÁZIA²t, Júda királyát, aki épp Jórámnál volt látogatóban, majd Jórám anyját, JEZABELt koncoltatta fel. Hamarosán kiirtotta Áháb minden fellelhető leszármazottját, sőt Aházia júdai rokonait is, akik uruk keresésére jöttek, végül egy templomba csalta és lemészároltatta BAÁL papjait. – A szentírás, amely Izrael minden királyát egyöntetűen elmarasztalta azon okból, hogy Jeruzsálemen kívül állítottak szentélyt, egyedül a kíméletlen ~val tesz bizonyos kivételt; az Úr személyesen szól hozzá (egyedül Izrael királyai közül!) és negyedíziglen biztosítja utódai számára a trónt, mert végrehajtotta az ő ítéletét, és erélyesen fellépett az idegen kultusz ellen. A véreskező trónbitorlót a valóságban aligha vezették üdvtörténeti megfontolások, csupán a szent iratok késői, papi szemléletű átdolgozói avatták az Úr bajnokává. Kiváló bizonyíték erre, hogy az időben hozzá közel álló OZEÁS próféta a jezréeli vérengzést istentelen gaztettnek minősítette.

Jehu² – ('Ő az Úr') próféta Izraelben, Hanáni fia a *Bibliában* (1Kir). Megjövendölte BÁSA királynak, hogy bálványozása és JEROBOÁM¹ családjának kiirtása miatt megbünteti az Úr, s

az ő családját is el fogja törölni; ez ELA uralmának végén teljesedett be. – Az izraeli királyok történetének első évszázada alatt szinte menetrendszerűen bekövetkező, családirással egybekötött trónfosztásokat (lásd még JEHU¹) a Szentírás minden esetben a kárvallottak elődjére kimondott isteni átok, ill. az ezt bejelentő prófétai jövendölés (lásd még ÁHIJA, ILLES) beteljesüléseként értékeli. Mindezek mögött az a késői keletű papi szemlélet áll, amely szerint a Jahve-kultusznak a jeruzsálemi szentélyen kívüli minden formája kárhozatos – Izraelnek állami önállósága szempontjából viszont megkerülhetetlen szükségszerűség volt saját szentélyt állítani. Ezt Jeroboám meg is tette Bételben, s minden utódja vagy itt, vagy Szamariában áldozott, amiért el is nyerték a szentírási szerzők egyöntetűen kárhozható minősítését.

Jehuda lásd JÚDA

Jekoniás lásd JÓJÁKIN

Jeremiás – héberül Jirmejáhu ('Jahve felmagasztal'), a négy „nagy” próféta egyike a *Bibliában* (2Kir, Jer, 2Krón). Tékoai papi családból származott, és JÓSIÁS, JÓJÁKIM és SZEDÉKIÁS¹ júdai királyok idején fejtette ki működését. (A 2Krón szerint gyászéneket szerzett Jósiás halálára.) Korholta az idegen kultuszokat, de legfőképp a két utolsó király és az udvari körök kalandorpolitikáját, amely – egyiptomi bujtogatásra - az erős Babilontól való függés lerázását célozta. Szavait a próféta jelképes cselekedetekkel is nyomatékosította (lásd HANANIAS¹). Kemény kiállásáért előbb bujkálásra kényszerült (lásd BÁRUK), majd fogságot szenvedett, és élete is veszélybe került (lásd EBED-MELEK). Jeruzsálem kétszeri feldúlása (Kr.e. 598, majd 587) és a nép színe-javának fogságba hurcolása szomorúan igazolta ~ komor jövendöléseit. A város eleste után NABUKODONÓZOR megengedte a prófétának, hogy Júdában maradjon, de GEDALIAS megölése miatt menekülő honfitársainak egy csoportja ~t erőszakkal magával vitte Egyiptomba; bizonyosan ott érte a halál késő öregségében. – A hagyomány ~ nevéhez kapcsolja a lerombolt Jeruzsálem vesztét sirató költeményt (*Jeremiás siralmai*), de ez valószínűleg a babiloni fogság idején keletkezett. Hitelesen tartalmazza ~ jövendöléseit a nevét viselő terjedelmes prófétai könyv; ennek elbeszélő részei talán a hú tanítványtól, Báruktól erednek. Már e könyvből is felsejlik ~ drámai ellentétektől szaggatott, monumentális alakja, aki hősiiesen vállalja az elhivatottság örömtelen magányát, az örökös kudarcokra kárhozható prófétasorsot. Ezt a figurát rajzolta meg modern eszközökkel és egész tragikus fenségében Werfel *Halljátok az ígét* c. regénye.

Jeroboám¹ – vagy Jerobeám ('a nép gyarapítója') Nébát fia a *Bibliában* (1Kir, 2Krón), az önálló Izrael állam első királya (uralk. Kr.e.931–910). Efraim törzséből való robotfelügyelő volt SALAMON idejében. ÁHIJA próféta titkon ellenkirálynak jelölte ki, mire ~ fellázadt királya ellen, majd a lázadás kudarcot vallván, Egyiptomba menekült SISÁK fáraóhoz. Salamon halála után ~ megjelent a szikemi királyavató gyűlésen (a 2Krón szerint hazahívták), és az elégedetlen tíz északi törzs őt választotta királlyá a déli Júda királya, ROBOÁM ellenében. Bizonyíthatatlan, de ésszerű feltevés, hogy ~ még egyiptomi tartózkodása alatt ígéreteket s talán pénzt is kapott szeparatista terveihez Sisáktól – elvégre az energikus és hódításokra készülő fáraónak nyilvánvaló érdeke volt meggyengíteni a virágzó északi szomszéd államot. Bételben ~ új szentélyt állított fel, hogy népét távol tartsa a jeruzsálemi Templomtól, ezért előbb egy névtelen próféta kárhoztatta az egész nép előtt, majd Áhija megjövendölte, hogy egész háza népét eltörli az Úr a föld színéről. Ezt a jóslatot utóda, NÁDÁB² idején a bitorló BÁSA teljesítette be. – A Szentírás történeti könyvei a lehető legelőnytelenebb képet festik erről a bizonyára jó képességű uralkodóról, aki politikai szükségszerűségből állított fel külön szentélyt Bételben, egyébként JÁKOB óta rangos kultikus hagyománnyal bíró helyszínen. Eme intézkedése miatt – amelytől persze egyik utóda sem térhetett el – Izrael minden egyes királya megkapta a ~ra utaló sztereotip minősítést, hogy ti. „nem távozik ~ bűnétől, aki vétekbe ejtje Izráelt”.

Jeroboám² – vagy Jerobeám ('a nép gyarapítója'), JOÁS² fia a *Bibliában* (2Kir), Izrael királya (uralk. Kr.e 782–743), e néven a második, az utolsó előtti király JEHU¹ házából. Sikerral harcolt az arámok ellen, uralma idején országa békét és gazdasági fellendülést élvezett, egyben nőttek a vagyoni különbségek, jelentős rétegek szegényedtek el; ezek érdekében emelt szót ÁMOS próféta. ~ uralma idején működött JÓNÁS próféta is.

Jerubbaál lásd GEDEON

Jesájahu lásd IZAIÁS

Jessze lásd ISZAI

Jesua – vagy Jehosua ('Jahve megment'), Jozadak fia a *Bibliában* (Ezd), főpap, aki ZOROBÁBELLEL együtt vezette a Mezopotámiából visszatérő népcsoportot. A templomi kultusz helyreállításában első tette volt, hogy megülette a néppel a sátrak ünnepét, majd újra felállította az égőáldozatok oltárát. Rövidesen a Templom helyreállításához is hozzáfogtak, de mert a számariaiak felajánlott segítségét gögösen elutasították, azok a perzsa királyhoz küldött beadványukkal elérték, hogy az építkezést hatalmi szó állította le. A következő király, DÁRIUS alatt sikerült újabb engedélyt szerezni, s négyévi munkával felépült a második, a zorobábelinek nevezett templom; az építkezés ügyét nagyban segítette AGGEUS és ZAKARIÁS³ próféták buzdítása. – A főpap alakját Zakariás prófétai könyve valósággal a MESSIÁSNAKJÁRÓ kitételekkel ünnepli, de ma sok szövegkritikus úgy véli, hogy a kérdéses helyek eredetileg Zorobábelre vonatkoztak, és csak az igen késői papi átszerkesztés cserélte fel a neveket.

Jesua Ben Szira lásd JÉZUS, SIRÁK FIA

Jetró – vagy Jethró, más néven Reuel, Réhuel ('fejedelem') Midián papja a *Bibliában* (Kiv), aki az Egyiptomból menekült MÓZEST befogadta, és lányát, CIPPÓRÁT feleségül adta hozzá. A pusztai vándorlás idején meglátogatta vejét, és hasznos tanácsokat adott neki a bíraskodás rendjének megszervezésére. – Thomas Mann *A törvény* c. kisregényében csiszolt, kissé fölényes világfinak festi ~t a nehézkes, hivatása terhe alatt görnyedező Mózes mellett, aki egyébként nála nem veje, hanem sógora a midiánitának.

Jezabel – vagy Izebel ('hol a herceg?') Etbaál szidóni király lánya, ÁHÁB izraeli király felesége a *Bibliában* (1Kir, 2Kir). Szülőföldje istenének, BAÁLNak a tiszteletét igyekezett Izraelben elterjeszteni, és irtotta az Úr prófétáit; NÁBÓT megöletését is ő tervelte ki. Mindkét eset kapcsán konfliktusba került ILLÉS prófétával, aki megátkozta őt, és megjövendölte, hogy saját kutyái fogják felfalni a testét. Ez be is következett, amikor ELIZEUS, még Áháb fiának uralma idején, ellenkirálynak kenette fel JEHU¹t. Jehu a királynét kidobatta palotája ablakán, és a testén tiportatott serege lovaival. Mire el akarta temettetni, már csak a koponyáját és néhány csontját találták. – Az Írás talán senkiről nem beszél oly gyűlölettel és megvetéssel, mint ~ről, s természetesen ez vallási ténykedésének szól. Igaz, hogy Nábót esete a királyné cinikus önkényének jele, de hát ilyesmit DÁVID is elkövetett URIÁS⁴sal; ~ irtotta az Úr híveit, de Illés is több százat mészároltatott le Baál papjai közül. ~ két fia (ÁHÁZIA¹ és JÓRÁM¹) lett király Izraelben, leánya, az igazán elvetemült ATÁLIA pedig Júda trónját kaparintotta meg. Még az Írás is méltányolja, mily bátran és büszkén nézett szembe ~ a halállal: szemét kifestve, királynői ékeit felöltve állt palotája ablakába, s a vesztére törő Jehut maróan gúnyos megjegyzéssel fogadta

Jézus, Sirák fia – héberül Jesua Ben Szira, írástudó a Kr.e. III. és II. század fordulóján, a róla elnevezett ószövetségi könyv (Sir) szerzője a *Bibliában*. Személyéről közelebbit nem tudunk, terjedelmes írása javarészt bölcs mondásokat, intelmeket, tanításokat és hálaénekeket tartalmaz. Szövegét a szerző unokája fordította le görögre, a bevezetés adatai alapján 130 körül; a héber szövegből csak később előkerült töredékeket ismerünk. A könyv egyedül a katolikus kánonban szerepel.

Jiftach lásd JEFTE

Jisszachár lásd ISSZAKÁR

Joáb – ('atyja az Úr') DÁVID nővérének, Serújának a fia a *Bibliában* (2Sám, 1Kir). Dávid oldalán harcolt SAUL ellen két fivérével, ABISÁIVAL és ASZÁELLEL, majd a király halála után ő lett Dávid csapatainak vezére. Szerepét féltve orvul megölte Saul egykori hívét, ÁBNERT, amikor ez Dáviddal egyezkedni akart. Része volt Dávid trónra juttatásában, sikerrel hadakozott a filiszteusok, az arámok és az ammoniták ellen. Az ÁMNON megölése miatt száműzött ABSALOM számára ügyes fortéllal kieszközölte apja kegyelmét. Absalom lázadása idején Dávid pártján maradt, de királya utasítása ellenére a döntő csata után megölte a menekülő királyfit. Dávid, aki Ábner megölése miatt már régóta neheztelt rá, ekkor AMASÁT tette meg helyette vezérnek, de ~ e vetélytársát is orvul megölte. A trónutódlás kérdésében ADÓNIÁT támogatta; nem csoda, hogy trónra jutása után SALAMON azonnal végrehajtotta az ítéletet, amit haldokló atyja is rábízott: az oltárhoz menekült ~ot a templomi menedékjog megsértésével elhurcoltatta és megölette.

Joáház¹ – vagy Jóacház, héberül Jehoácház ('megtart az Úr') Izrael királya (uralk. Kr.e 814–798), JEHU¹ fia és utóda a *Bibliában* (2Kir), balszerencsés háborúkat vívott az arámokkal.

Joáház² – vagy Jóacház, héberül Jehoácház ('megtart az Úr'), Júda királya (uralk. Kr.e. 609), JOSIÁS fia és utóda a *Bibliában* (2Kir, 2Krón). A bibliai előadás szerint „a föld népe” (valójában talán az Egyiptom-ellenes udvari párt) emelte trónra, miután apja elesett az egyiptomiak ellen vívott megiddói csatában. NÉKÓ fáraó három hónapi uralom után letette ~t, és a jogszerű utódot, az elsőszülött JÓJÁKIMot emelte a trónra, akitől lojalitást remélt. A megbuktatott királyt Egyiptomba hurcolta, és az ott is halt meg.

Joákim¹ – ('megéleszt az Úr') a keresztény hagyományban MÁRIA¹ apja, jámbor és jómódú zsidó férfiú, akit sok mellőzés ért a szegény miatt, hogy felesége, ANNA³ magtalan volt, ezt ugyanis a közfelfogás az Úr büntetésének tekintette. Kitartó imáit nagy sokára meghallgatta az ég; a megszületett leányt a szülők, fogadalmuk értelmében, hároméves korában a templomi szüzek intézményének adták át. Mindez egy apokrif iratban, a JAKAB³nak tulajdonított „ősevangéliumban” maradt fenn; az eset szembetűnő párhuzamosságot mutat KERESZTELO JÁNOS, távolabbról SÁMUEL születésének bibliai történetével.

Joákim² lásd JÓJÁKIM

Joákin lásd JÓJÁKIN

Joás¹ – ('az Úr adta') Júda királya (uralk. Kr.e. 835–796), ÁHÁZIA² fia a *Bibliában* (2Kir, 2Krón). Amikor nagyanyja, ATÁLIA kiirtotta férjének és fiának minden leszármazottját, hogy a trónt megkaparintsa, a hároméves ~t nagynénje, Josába megmentette, és férjével, JÓJÁDA főpappal együtt titokban, saját fiuként nevelték fel a Templomban. Hat év múltán a főpapnak sikerült félreállítania a zsarnok királynőt és a gyermeket megkoronáztatnia. Ifjabb korában ~ a Templom és az igaz kultusz ügyeiben nagy buzgalmat tanúsított, de ez Jójáda halála után alábbhagyott, s utóbb az ő parancsára (vagy jóváhagyásával) ölték meg a főpap fiát, ZAKARIÁS²t. Az arámok ellen viselt háborúját ~ elvesztette, s a Templom kincstárából fizette ki a hadisarcot; főemberei ekkor ellene fordultak és megölték. – Zakariásnak, atyai jötevője fiának megöletése letörölhetetlen folt ~ jellemén. A pusztá adatból viszont, hogy Jójáda százharminc évesen szenderült jobblétre, sejthető, hogy a király feletti gyámkodása és így a papi párt befolyása igen hosszú ideig érvényesült Júdában. Lehet, hogy ezt az udvari körök megelégtették, és azért ölték meg Zakariást, mert az megkísérelte visszaállítani a papi párt hatalmát; így az is némileg érthető, hogy ~, aki végre önállóan akart uralkodni, szabad kezet adott nekik. – Racine *Atália* c. tragédiájában a gyermek ~ bátran és okosan lép fel a kilétét csupán gyánító nagyanyja előtt.

Joás² – ('az Úr adta') Izrael királya (uralk. Kr.e. 798–783), JOÁHÁZ¹ fia és utóda a *Bibliában* (2Kir). A haldokló ELIZEUS jövendölésének megfelelően visszavívta országa függetlenségét az arámoktól. AMÁZIA¹ jüdai királyt, aki hadi sikereitől elbizakodva kihívó üzenetet küldött neki (talán a lányát kérte feleségül?), Beth-Semesnél megverte, Jeruzsálem falait részben lerombolta, a Templom kincseit elhurcolta, és az országot adófizetésre kötelezte.

Joás³ lásd GEDEON

Jób – régiesen Hiób, héberül Hijjob ('a gyúlölt'), a nevét viselő könyv központi alakja a *Bibliában*, legendás istenfelő férfiú Husz földjén. Mérhetetlen vagyona volt és tíz szép gyermeke. A SÁTÁN kétségbe vonta az Úr előtt, hogy ~ jámborsága érdek nélkül való, az Úr ezért hatalmat adott neki, hogy próbára tegye hívét, megfossza vagyonától, gyermekeitől s végül egészségétől is. ~ fekélyektől borítva hevert a tűzhely hamujában, de istenféltelme nem rendült meg; az Úr ezért jutalmul visszaadta egészségét és vagyonát, s újabb gyermekei születtek. Ebbe a bizonyára nagyon ősi időkből eredő példázatos kerettörténetbe, amelyen „a béketűrő ~” kifejezés alapszik, valamikor a Kr.e. V–IV. század táján egy párbeszéd vitairatot illesztettek. Ennek a hőse egy korántsem béketűrő ~; keserűen panaszkodik, hogy méltatlanul sújtott rá a balsors. Három barátja, BILDÁD, ELIFÁZ és Zófár eljönnek, hogy vigasztalják, de vigasz helyett vitába szállnak vele; megróják panaszai miatt, és azt bizonygatják neki, hogy a szenvedéseket bünei büntetéseként mérte rá az Úr. ~ teljes joggal hangoztatja ártatlanságát, és Istent merészen számadásra szólítja fel, igazságot követel. Viharból felel neki az Úr, eléje idézi a teremtésben és a teremtményekben megnyilvánuló roppant hatalmát, világtervének és gondviselésének emberi értelmet meghaladó dimenzióit. ~ elnémul, megbékél sorsával. A lendületes és költői kifejezőerőtől duzzadó írás elsősorban

azt a hagyományos zsidó felfogást igyekezett cáfolni, amelyet a vitában a barátok képviselnek, miszerint a jó sors és a hosszú élet mindenképpen erényeink jutalma, a szenvedés és a korai halál pedig bűneink büntetése

Jochebed lásd JÓKÉBED

Joel¹ – ('Jahve az Isten') a „kis” próféták egyike, Petuel fia, a nevét viselő rövid prófétai irat szerzője. Életéről semmit sem tudunk, működését különböző megfontolásokról a VIII. és V. század időközében helyezik el. A könyv egy nagy sáskajárás leírásával kezdődik, amelyet ~ Isten büntetésének nyilvánít, bünbánatra int, és a megtérés jutalmaképpen bőséget, harci sikereket és az Úr kegyelmének kiadását jövendöli.

Joel² lásd SÁMUEL

Johanán – ('kegyelmez az Úr') júdai előkelő a *Bibliában* (2Kir, Jer), Kárea fia. Jeruzsálem eleste után embereivel együtt GEDALIÁShoz csatlakozott. Figyelmeztette őt, hogy ISMAEL² az ammonita királytól felbujtva az életére tör, s ajánlkozott, hogy a bajkeverőt feltűnés nélkül elteszi láb alól, de a nemes lelkű kormányzó ezt megtiltotta, s nem tett óvintézkedéseket sem a veszély ellen. Gedaliásnak és környezetének legyilkolása után ~ félt a babiloni megtorlástól, és JEREMIÁS jóslatait semmibe véve a megmaradt júdeaiakkal Egyiptomba menekült.

Jójáda¹ – vagy Jehojada ('az Úr tudja') jeruzsálemi főpap a *Bibliában* (2Kir). Titkon nevelte fel JOÁS¹ királyfit, akit felesége, Josába, a gyermek nagynénje mentett meg hároméves korában, amikor nagyanyja, ATÁLIA meg akarta öletni. Hetedik éve uralkodott a véreskezű asszony, amikor ~ palotaforradalmat szervezett ellene, a testőrséget feleskette az igazi királyra, és megölette velük a bitorlót. A gyermek Joás helyett sokáig régensként uralkodott, gyámolítottjának két feleséget is szerzett. Uralmának elején Joás nagy buzgalmat tanúsított JAHVE igaz kultuszának ügyében, helyreállította a Templomot. ~ halála után a király az udvari körök befolyása alá került; hívei az ő parancsára (vagy jóváhagyásával) kövezték meg ~ fiát, ZAKARIÁS²t, aki szemükre lobbantotta vétkeiket. – ~ szerepel Racine *Atália* c. tragédiájában; kemény és zordan fenséges alak, ahogy a cselekményben betöltött szerepe megköveteli.

Jójáda² lásd BENÁJA

Jójákim – vagy Joákim, héberül Jehojákim ('felemel az Úr') Júda királya (uralk. Kr.e. 609–598), JÓSIÁS elsőszülött fia a *Bibliában* (2Kir, 2Krn). NÉKÓ fáraó helyezte trónra öccse, JOÁHÁZ² helyett, egyben korábbi nevét, Eljakimot ~ra változtatta. Először egyiptomi, majd kénytelenségből babiloni függőségben uralkodott. 600 táján Egyiptomban reménykedve elpártolt hűbérurától, NABUKODONOZORTól, aki nagy haddal felvonult, és elfoglalta Jeruzsálemet; ~ az ostrom idején halt meg. – Önkényes és erőszakos uralkodó volt ~, megölette URIÁS² prófétát; JEREMIÁS, aki nyíltan ellenezte Babilon-ellenes kalandorpolitikáját, kénytelen volt haragja elől rejtkehelyre vonulni.

Jójákin – vagy Joákin, héberül Jehójákin ('Jahve felemel'), Júda királya (uralk. Kr.e. 598), JÓJÁKIM fia és utóda, más néven Jekoniás a *Bibliában* (2Kir, 2Krn). Apja után, aki Jeruzsálem első ostroma alatt halt meg, tizennyolc évesen került a trónra, és csak három hónapig uralkodott, akkor anyjával, feleségével és főembereivel az ostromló NABUKODONOZOR elé vonult a megadás jeléül. A babiloni király sok ezer jeruzsálemivel együtt őt és családját is Babilonba hurcolta. Harminchét év múlva utóda, Evil-Merodach kegyébe fogadta ~t, „és székét minden más királynál magasabbra tette.”

Jókébed – vagy Jochebed ('dicsőségem az Úr') Amrám felesége, ÁRON, MÓZES és MIRJAM anyja a *Bibliában* (Kiv). Kisebbik fiát, Mózeset egy szurokkal bevont kosárában a Nílus vizére bízta, hogy megmentse őt a haláltól, amelyet a FÁRAÓ rendelete minden zsidó újszülött fiúra kimondott. Látva, hogy a kicsit a fáraó leánya vette magához, dajkájának ajánlkozott, s így fia mellett lehetett gyermeksége idején. – Madách *Mózes* c. tragédiájában ~ tevékeny szerepet játszik, ő ébreszti a felnőtt Mózeset zsidó származásának tudatára, leleplezve előtte, hogy ő nem a dajkája, mint Mózes hitte, hanem a szülőanyja; ő kelti fel fiában az érdeklődést népe iránt, amelyre az csak az egyiptomiak megvetésével tekintett addig.

Jóna lásd JÓNÁS

Jonádáb – ('bókezű az Úr') a kénita Reháb fia a *Bibliában* (2Kir, Jer). Az apjáról elnevezett pusztalakó izraeli népcsoportnak, a rehábítáknak ő írta elő, hogy csak sátrakban lakhatnak, földművelést nem folytathatnak, és bort nem ihatnak. Amikor JEHU¹ leszámolásra indult ÁHÁB háza ellen, ~ is vele tartott, de a róla szóló rövid szövegrészből nem derül ki, hogy ő is részt vett-e a vérfürdőkben. NABUKODONOSOR hadjárata idején a rehábíták behúzódtak Jeruzsálem falai közé, de ~ előírásaihoz a lehetőségig ott is tartották magukat. Nem ittak a borból, amelyet JEREMIÁS próbaképp felkínált nekik; a törvényeikhez való hűséget a próféta példa gyanánt állította a város népe elé.

Jónás – héberül Jóna ('galamb') Amittai fia, próféta JEROBOAM² izraeli király idejében a *Bibliában* (2Kir); életéről és ténykedéséről alig tudunk valamit. A neve alatt fennmaradt prófétai könyvnek (Jón) ~ nem a szerzője, csak a benne előadott fiktív történet hőse. Az Úr Ninivébe küldte ~t, hogy hirdesse az ő ítéletét, amely romlottsága miatt vár a városra. A kényes megbízatás elől ~ kitért, hajóra szállt Tarsis felé, de a tengeren vihar érte őket, s a hajósok, történetét meghallva, ~t a vízbe hajították. Ott lenyelte egy cethal, s ő három napot töltött annak gyomrában. Ezután a hal partra tette, s ő végül elment Ninivébe, s megjósolta a város negyven nap múlva bekövetkező pusztulását. Várakozása ellenére a város nem pusztult el, mert lakói mind bűnbánatot tartottak. ~t felháborította az Úr kegyelmének ily bőkezűsége, de az isteni szózat végül őt tette nevetségessé. – A mű a Kr.e. IV. században keletkezhetett, s gúnyirat a zsidóság akkoriban kialakuló szűkkeblű, kirekesztő felfogása ellen, amely más népektől megtagadta az isteni jóindulatot. Babits a *Jónás könyve* c. nagy költeményében feldúsítva, színesen és szellemesen adja elő a bibliai történetet; nem csak a „vétkesek közt cinkos, aki néma” tanulságát vonja le belőle, hanem a küldetéses embert is a szükséges alázatra inti: eszköz vagyunk egy felsőbb erő kezében, nevetséges és hiú a góg, amellyel az irányító szerepébe akarjuk feltolni magunkat. A keresztény művészetben ~ kiemelkedő szerepet kapott mint egyik ószövetségi előképe Jézusnak, aki maga mondta: „...amiképpen Jónás három éjjel és három nap volt a cethal gyomrában, azonképpen az Embernek Fia is három nap és három éjjel lesz a föld gyomrában” (Mt 12,40).

Jonatán¹ – vagy Jonathán, Jonatás, héberül Jehónátán ('Jahve ajándéka') SAUL elsőszülött fia a *Bibliában* (1Sám). A mikmászi csatában a fegyverhordozójával megsemmisítette az ellenség előőrsét, nagy riadalmat keltve, és ez eldöntötte az ütközetet az izraeliek javára. Apja mégis ki akarta végeztetni, mert a parancsról nem tudva, megszegte a bűnt, amit a vezér aznapra előírt seregének; a katonák azonban nem engedték, hogy bántódása essék. Utóbb ~ újfent ellentétbe került apjával, mert ismételten védelmébe vette vele szemben DÁVIDOT, akihez erős barátság fűzte. A filiszteusok elleni harcban, Gilboa hegyén esett el apjával és két fivérével együtt; halálát Dávid siratóénekekkel gyászolta meg.

Jonatán² – vagy Jonathán, Jonatás, héberül Jehónátán ('Jahve ajándéka') a MAKKABEUSOK egyike, MATTATIAS negyedik fia a *Bibliában* (1Mak, 2Mak). Bátyja, JÚDÁS¹ eleste (Kr.e. 160) után ő vette át a zsidó felkelés irányítását. A szeleukida uralkodóházban dülő trónviszályokat kihasználva, inkább diplomáciai, mint katonai téren csikart ki előnyöket és engedményeket. 153-ban elnyerte a főpapi tisztséget, majd a fennhatósága alá tartozó területet növelte sikeresen. A szemben álló felek közti manőverezésbe végül mégis belebukott, s politikai gyilkosság áldozata lett. A hatalomban öccse, SIMON¹ követte.

Jóráam¹ – héberül Jehoram ('az Úr fenséges') Izrael királyja (uralk. Kr.e. 852–841), ÁHÁZ és JEZABEL fia, az azonos nevű júdai király sógora a *Bibliában* (2Kir, 2Krón). Szövetségben JÓSAFÁTTal, aki már apjának is fegyverbarátja volt, hadat indított Moáb ellen. A felvonuló sereg víz nélkül senyedett a pusztában, s csak ELIZEUS csodája segített rajtuk. A moabitákat több csatában megverték, a maradék végül Kir-Haresetbe zárkózott be. Az ostromlott vár falán MESA, a moabiták királyja saját fiát áldozta fel Kámos istenségnek; ennek láttán a zsidó hadak felháborodásukban felhagytak az ostrommal és elvonultak. Elizeus ezután csodás módon győzelmet szerzett ~nak egy arám sereg felett. Amikor egy nagyobb arám had Szamáriát ostromolta, a próféta reménytelennek látszó helyzetben újra kitartásra biztatta királyát, s az Úr csodás beavatkozására az ellenség valóban eltakarodott. Az újabb arám háború idején, amikor ~ a Ramótnál szerzett sebei gyógyítására visszavonult Jezréelbe, az ellene fellázadt JEHU¹ rajtaütött és rövid tusa után nyíllal átlötte, megölte továbbá a nála vendégeskedő rokonát, ÁHÁZIA² júdai királyt is.

Jóráam² – héberül Jehoram ('az Úr fenséges'), Júda királyja (uralk. Kr.e. 848–841), JOSAFÁT fia és utóda a *Bibliában* (2Kir, 2Krón). Trónra lépése után kivégeztette hat fivéréit;

feleségének, ATÁLIÁnak a befolyására teret engedett BAÁL kultuszának. Balsikerű háborúban elvesztette Edomot, majd betörő filiszteus és arab csapatok feldúlták Júdát s elhurcolták mellékfeleségeit, valamint a fiait ÁHAZIA kivételével. Rövidesen gyógyíthatatlan bélbajt kapott és kínos halállal halt meg. Mindezt a csapást megjósolta neki ILLES egy levélben, amelyet bünei feddése céljából intézett hozzá. [III. B3]

Josába lásd JÓJÁDA

Jósafát – vagy Jehosafát, Józafát ('Jahve ítél') Júda királya (uralk. Kr.e. 870–848), ÁSA fia és utóda a *Bibliában* (2Kir, 2Krón). Országának sok városát erődítésekkel látta el, megszilárdította a törvénykezés rendjét, küzdött az idegen kultuszok ellen. Sikerült békés kapcsolatokat kiépítenie Izraellel; ÁHÁBBal közösen viselt hadat az arámok, majd annak fiával, JÓRÁM¹mal a moabiták ellen, de egyik esetben sem járt sikerrel. Más alkalommal az egyesült moabita és ammonita sereget győzte le az Úr csodás segítségével (lásd JAHAZIEL). Áháb lányát, ATÁLIÁT megkérte fia, JORÁM² számára, hogy a két ország jóviszonyát a dinasztikus kapcsolattal erősítse, de ez a házasság katasztrofális következményekkel járt utódaira és Júdára nézve.

Jósiás – vagy Jozija, Jehosia, Jehosiás ('Jahve meggyógyít') Júda királya (uralk. Kr.e. 640–609), ÁMON fia és utóda a *Bibliában* (2Kir, 2Krón); nyolcévesen került a trónra. Nagykorúsága kezdetén a Templom helyreállításához fogott; a munkálatok során megtalálták a Törvény tekercsét, és ebben isteni jelet látva (lásd HULDA) a király nagyarányú kultikus tisztogatást rendezett a fővárosban és egész Júdában. Megszüntette a gyermekáldozatot, leromboltatta a bálványok oltárait, papjaikat megölette vagy áttelepítette, s elrendelte, hogy évszázadok után először megüljék a húsvétot. Utóbb könnyelműen és szükségtelenül csatát kezdeményezett az Asszíria ellen felvonuló NÉKÓ fáraóval Megiddónál, de súlyos vereséget szenvedett, s maga is elesett az ütközetben. – Az önálló Júdának egyik legkiválóbb uralkodója volt ~, bár a nevéhez kapcsolt igen jelentős vallási reformok dolgában némi kételyre ad okot, hogy a nagy kortárs, JEREMIÁS semmit sem tud róluk, sőt működése során mindvégig azokat a tévelygéseket ostromozza, amelyeket a történeti írások szerint a király oly alaposan kiirtott Júda földjéről.

Jótám – ('tökéletes az Úr') Júda királya (uralk. Kr.e. 740–736), Uzziás¹ fia és utóda a *Bibliában* (2Kir, 2Krón). Jeruzsálem falait megerősítette, és új városokat alapított Júdában; az ammonitákat megverte és adófizetésre kötelezte.

Józafát lásd JÓSAFÁT

Jozia lásd JÓSIÁS

József – héberül Jehószif ('meggyarapít az Úr'), JÁKOB tizenegyedik fia a *Bibliában* (Ter), s az első, aki a kedvenc feleségtől, RÁCHELTől született. Idős apja mérhetetlenül elkényeztette a csinos és okos fiút, bátyjai ezért meggyűlöltek; meg akarták ölni, s egy kiszáradt verembe vetették, majd inkább eladták izmaelita kereskedőknek, s apjuknak azt hazudták, hogy fiát vadállat tépte szét. ~ Egyiptomban rabszolgaként került PUTIFÁR testőrparancsnok házához. Az ügyes és megnyerő ifjúra ura hamarosan egész házáat rábízta, de PUTIFÁRNÉ belészeretett a szolgába, és mivel ~ nem volt hajlandó Isten parancsa és gazdája bizalma ellen vétetni, megrágalmazta őt férje előtt, hogy az erényére tört. Putifár börtönbe vettette a vélt bűnöst. ~ utóbb sikeresen megfejtette a FÁRAÓ jóslmát, megjövendölve a közelgő hét bő termésű, majd a hét inséges esztendőt, ezért kiszabadult, és az uralkodó magas méltóságra emelte, a királyi gabonaraktárak főfelügyelőjévé tette. A hét bő esztendő alatt ~ felvásárolta urának a termést, majd a szűk esztendőkben nagy haszonnal eladta. Az éhínség idején Jákob fiai is eljöttek gabonát vásárolni, de az előkelő egyiptomi úrban nem ismerték fel testvérüket. ~ előbb próbára tette apjuk iránti odaadásukat, majd megismertette magát, és egész családját Gósenben telepítette le, bőkezűen gondoskodva róluk. Így került Izrael népe Egyiptom földjére (lásd MÓZES). ~ ASZENETet vette feleségül, és tőle született fiai, MANASSZE¹ és EFRÁIM egy-egy zsidó törzs névadó ősei lettek. – A józsefi életpálya (zsidó férfiú egy nagyhatalom uralkodójának első számú bizalmasává emelkedik) a szentírási könyvekben több párhuzamot ihletett (lásd DÁNIEL, AHIKÁR, MARDÓKEUS, NEHEMIÁS). A midrásirodalom főként ~ és Putifárné kalandját színezte ki, leírva az asszony különféle mesterkedéseit s az isteni intelmeket, amelyek az ifjút felvertezték a csábítás fondorlatai ellen. Az ókeresztény atyáknál ~ Jézus előképe (mélyre száll – feltámad – népe segítője lesz). Mivel a ~-történetet Mohamed próféta belefoglalta a Koránba, foglalkoztak vele az iszlám jeles költői is, különösen perzsák

(Amani, Firdauszi, Dzsámi), a szerelmi, ill. csábítási történetet állítva a középpontba. A középkori mirákulumok ugyancsak főleg a Putifárné-epizóddal vagy ~ eladásával foglalkoztak és az ártatlanság diadalát illusztrálták általuk. Grimmshausen és Zesen (XVII.sz.) az ókori patrisztikai hagyomány nyomán krisztusi figurát kreáltak ~ből. A következő századot eleinte inkább ~ udvari karrierje vagy államférfiúi ténykedése érdekelte, később a monda érzelmes mozzanatai kerültek ismét előtérbe. – Minden előzménynél komplexebb, egyetemesnek mondható koncepció alapján formálta meg a figurát Thomas Mann *József és testvérei* c. regényében. ~ jelleme a fejlődés nagyívű útját járja be: éles eszű és felvágott nyelvű, elkényeztetett és öntetszelgő kópéból, azaz a naiv művészből fejlődik önmaga sorsának és környezetének szuverén alakítójává. A „mítoszok szélhámosa” ő, ahogy az író maga jellemezte, tudatosan éli át és játssza meg a keleti mitológiák kínálta istenszerepeket és -helyzeteket, elsősorban a meghaló-feltámadó istenekét, amilyen TAMMUZ, ADONISZ és OZIRISZ. Az utóbbival való kapcsolatát azzal is hangsúlyozza, hogy Egyiptomba érve Ozarszifra változtatja a nevét. Az úrnője szerelmi zaklatásával szembeszegülve GILGAMES-nek látja magát, aki ISTAR istennővel viaskodik. Amikor „szüzi születéséről” beszél ~, szellemes anakronizmussal a jóval utóbb hozzá kapcsolódott Jézus-analógiát is elővételezi. A maga gyakorlatias módján azért továbbviszi apjának s dédapjának „Istengondját” is, elsősorban azért, hogy mély meggyőződéssel vallja önnön kiválasztottságát, s mindenben igyekszik „segíteni” Istennek, hogy az ő felemelésére irányuló terveit végbevihesse.

Józsue – vagy Józsué, Józsua, héberül Jehosua ('Jahve megszabadít') Nun fia, a zsidók legkiválóbb hadvezére a *Bibliában* (Kiv, Szám, MTörv, Józ); nevét MÓZESTől kapta a korábbi Hósea helyett. A pusztai vándorlás elején megverte az amalekitákat; ő kísérte az Úr elé induló Mózeszt a Sínai-hegy lábáig. Tagja volt a tizenkét tagú csoportnak, amelyet az Kánaán kikémlésére küldött; KÁLEB-en kívül egyedül ő adott biztató beszámolót erről a szemléről. Mózes halála után annak örökébe lépett; minden tetteben az Úr sugalmazása irányította. A zsidó népet bevezette az Ígértet földjére, hosszas harcokban legyőzte az ellenséges kánaáni királyokat és az ellenszegülő városokat, végül Mózes meghagyása szerint felosztotta az elfoglalt ország földjét a tizenkét törzs között. Haditetteihez kiemelkedő csodák is kapcsolódtak: Jerikó bevételkor a város falait harsonák hangjával omlasztotta le, az ellene szövetkezett öt emoreus királlyal (lásd ADONISÉDEK) vívott csatájakor, az Ajalon völgyében pedig szavára megállt az égen a nap, hogy serege napvilágnál üldözhesse és semmisíthesse meg a menekülő ellenséget. – Ellentétben nagy elődjével, ~ nem sok nyomot hagyott az irodalomban; ennek oka legfőképp az, hogy alakjához semmi regényes mozzanat nem kapcsolódik, ő maga soha nem kerül valódi konfliktushelyzetbe. Történetének megszövegezői olyan mértékben igyekeztek hangsúlyozni az Úr irányító sugalmazását és segítő erejét a zsidó nép honszerzésében, hogy emiatt ~nak még hadvezérként is csak az engedelmes végrehajtó nem túl hálás szerepe jutott. Thomas Mann *A törvény* c. kisregénye az ügybuzgó és igen rátermett, operatív ifjút rajzolja ~ alakjában, aki áhítatos tisztelettel tekint fel a vezér nagy eszméktől megszállt alakjára, ám a gyakorlati részletekben gyakran az ő ügyessége segíti megvalósulni amannak kissé elmosódott kontúrú elképzeléseit

Jubál lásd LÁMEK, HÁDA

Júda – héberül Jehuda ('áldás') JÁKOB és LEA negyedszülött fia a *Bibliában* (Ter); mégis ő kapta meg apjától az elsőszülöttnak járó áldást, mert bátyjai, RUBEN, LÉVI¹ és SIMEON¹ különféle vétkeikkel (lásd BILHA, DINA) erre érdemtelenek lettek. Korán külön költözött családjától, és egy kánaánita asszonyt vett feleségül. Menye, TÁMÁR¹, aki ugyancsak kánaánita volt, előbb elsőszülött fiának, Hérnek, majd másodsülött fiának, ONÁNNak volt a felesége, és mivel mindkét férj gyermektelenül halt meg, az asszony a sógorházasság törvénye alapján a harmadik fivérre, Selára is igényt tartott. ~ ezt megtagadta tőle, és elküldte a házából; Támár azonban, rituális szajhának öltözve, szerét ejtette, hogy apósa, fel nem ismerve őt, vele háljon. Két ikerfiút szült neki, s közülük az elsőszülött, PÉREC áll a BOÁZ-on és DÁVID-on át JÉZUS-ig vezető nemzetségi sor élén. – A ~ nevét viselő törzs a Jordántól nyugatra eső országrész déli, nagyrészt hegyes-sivatagos, de stratégiaileg fontos részén telepedett meg, s magába olvasztotta Simeon törzsét; az eleinte nem túl jelentős népcsoport Dávid uralma révén a zsidóság egyik vezető hatalmává nőtte ki magát. ~ házassága egy idegen nővel és Támárral való kalandja annak a történeti ténynek a legendás tükrözése, hogy Júda törzse a korábbi évszázadokban mintegy „külön utakon járt”, szorosabb kapcsolatokat ápolt idegen dél-kánaáni népcsoportokkal (pl. kenitákkal,

kenizzitákkal, otnielitákkal), mint a voltaképpen zsidó törzsekkel. – *A tizenkét pátriárka testamentuma* c. apokrif írásban a ~nak tulajdonított végrendelet számos diadalmas harcról számol be, amelyet ~ apja és fivérei társaságában vívott különféle kánaáni királyokkal, és amelyek során hősi tettekkel tüntette ki magát; elbeszélése szerint nemcsak Onan, de már Hér is vonakodott tőle, hogy Támárral háljon, mégpedig kánaánita anyjuk felbujtására, aki gyűlölte Mezopotámiából való (?) menyét. Thomas Mann József és testvérei c. regényében úgy festi ~t, mint aki Astarte titkos híveként az érzékiség gyöttrő készítését hordja tagjaiban, s az állandó büntudat szellemibb lényé teszi fatuskó fivéreinél. Ő vállal kezességet apjuknál, mikor Egyiptomba viszik BENJÁMINT, s ő könyörög a testvérek nevében, mikor JÓZSEF szigort tette rabságra vetné a „kicsit”.

Júdás – (a Júda név görögös formája, a.m. 'áldás') a MAKKABEUSOK egyike, MATTATÍÁS harmadszülött fia a *Bibliában* (1Mak, 2Mak). Valószínűleg ő szerezte harcias lényével a Makkabi ('pöröly') melléknevet, ami aztán testvéreire, sőt egész mozgalmukra kiterjedt; ennél fogva őt magát is emlegetik Makkabeus ~ néven. Apja halála után, aki bátor kiállásával az első ösztönzést adta a zsidó vallást elnyomó szeleukidákkal szembeni ellenállásnak, ~ Micpában megszervezte a fegyveres felkelést. Emmausznál és Bét-Szurnál jelentős győzelmeket aratott, felszabadította Jeruzsálem nagy részét, és a pogány kultusszal megszenteltetett Templomot újra felszenteltette (Kr.e. 164); ennek emlékére ülik a zsidók máig a Hanukka ünnepét. A későbbiekben ~ változó sikerű harcokat vívott; Rómát is igyekezett szövetségesnek megnyerni. Az Eleaza melletti csatában súlyos vereséget szenvedett, s maga is elesett; a felkelés ügyét öccse, JONATÁN² vezette tovább.

Judit – jómódú és erényes zsidó özvegyasszony a *Bibliában* (Jud) Betulia városában. Mikor NABUKODONÓZOR hadvezérének, HOLOFERNESZnek hadai a várost ostromzár alá vették, s az éhség és szomjúság már sokakat megölt, a szép ~ szolgálójával kilopózott a várból, s az ellenség táborába ment. Holofernesszel elhitette, hogy az ő győzelmére számít, és elárulja honfitársait. A vezér megbízott benne, szabad mozgást engedett neki. Öt nap múltán sátrában megvendégelte az asszonyt, mert szépsége megigézte, és vele akart hálni. A sok bortól megrészegeedve azonban elaludt, s mivel mindenki mást kitiltott a sátorból, ~ akadálytalanul levágta a fejét, és szolgálójával együtt visszatért a várba. A vezér nélkül maradt sereg másnap felhagyott az ostrommal, Betulia megszabadult. – Sem a helyszín nem azonosítható, sem a szereplők nem valóságosak vagy nem az adott korban éltek (pl. Nabukodonozor); a fiktív elbeszélés a zsidók biztatására íródott a MAKKABEUSOK korában, a szeleukida vallásüldözés idején vagy az után (Kr.e. II.sz.), a ~ név is zsidó (jüdeai) nőt jelent. – Már Luther is megjegyezte, hogy ~ története jó tragikus alapanyag. A XVII. századtól kiváló írók (Hans Sachs, Opitz, Nestroy, Hebbel, Kaiser, Giraudoux) formálták drámává vallásos-heroikus, klasszicista vagy szkeptikusabb, sőt ironikus szellemben. Hebbel *Judit* c. tragédiájának hősnőjét lenyűgözi Holofernesz szinte emberfeletti, minden morálon kívül és afelett álló formátuma, és önként adja magát oda neki; ezzel azonban összeomlott női büszkesége és küldetéstudata, és ezért ragad kardot. Utóbb elítéli magát, mert úgy érzi, személyes motívumból ölt, s népe előjáróitól, akik szabadítójukként ünneplik, halált kér, már csak azért is, nehogy világra keljen hoznia a monumentális emberszörny, Holofernesz magzatát. Georg Kaiser *A zsidó özvegy* c. darabja a groteszk-ironikus feldolgozás példája: ~ férjet keresni megy az ostromlók táborába, s előbb Holoferneszre vet szemet, majd megöli azért, mert Nabukodonozort még előnyesebb partinak találja; végül hazatérve a főpapot hálózza be Julius – római százados (ApCsel), egy őrzászlóalj parancsnoka; embereivel hajón Caesareából Rómába kísérte azt a fogolyszállítmányt, amelynek Pál is tagja volt. Pál intése ellenére hallgatott a hajó személyzetére, s késő ősszel tovább indultak a biztonságos krétai kikötőből. A hatalmas és csaknem végzetes vihar az apostolt igazolta, és ~ attól fogva nagy respektussal kezelte őt; a máltai hajótörés alkalmával megakadályozta, hogy katonái a foglyokat s így Pált is lemészárolják.

Káin – ('alapító') ÁDÁM és ÉVA elsőszülött fia a *Bibliában* (Ter), földműves, aki megölte öccsét, a pásztorkodó ÁBELT, mert amannak áldozatát Isten tetszéssel fogadta, az övét pedig elutasította. Isten büntetésül számkivetésre ítélte ~t, s homlokára bélyeget ütött, ez a mai közbeszédben a gyilkos bélyege, a „~-bélyeg”. – ~ hetedizig való leszármazottjainak neve csaknem azonos Ádámnak Szét ágáról eredő utódaiéval (Ter 4,17–18 ill. Ter 5), ~ ivadéakai találták fel a mesterségeket és művészeteket (u.o. 4,20–22, lásd LÁMEK), a ~-bélyeg pedig igazában nem megszegyenítés, hanem védelem, „hogy senki meg ne ölje, aki rátalál”, mert „aki megölné Káint, hétszerte megbüntetik” (uo. 4,15). Ezek a tények és a bibliai

elbeszélés számos következetlensége (pl. hogy mi okból diszkriminál Isten a két áldozó között) azt sejtetik, hogy a zsidóság egy részének (az ősidók óta letelepült, földművelő népelemnek, esetleg a zsidósággal rokon dél-kánaáni népeknek) legendáiban ~ volt az ősapja, a „pozitív hős”, és a később jött, pásztorkodó népelem tette meg pásztor öccse gyilkosának, holott a valóságban a pásztornépek szokták lerohanni a békés földművelőket, amint a Biblia is tanúsítja a szikemi epizóddal (Ter 34). – Az ókori midrások jó része azzal magyarázza ~ gonosz hajlamait, hogy nem Ádám fia volt, hanem Számaelé, aki a bűnbeesés után Évát hűtlenségre csábította. A testvérek viszályát az okozta volna, hogy a világ felosztásán vagy egyik nővérük birtoklásán összekülönböztek. Bűnéért Isten szarvat növesztett ~ homlokán, egyesek szerint ennek az volt a célja, hogy megvédje őt az ellene felzúdult ragadozó állatoktól. Maga ~ buja volt, rabolt és gyilkolt, hogy vagyonát gyarapítsa. Feltalálta a sulyokat és a mértékeket, s a földeket határkövekkel választotta el, ezáltal megrontotta az emberek egyenlőségét és eredendő egyszerűségét. Az ő gonoszsága utódaiban is megnyilvánult, az ő véreből származott asszonyok lettek az ISTEN FIAinak szeretői; a tőlük tanult csábító fogásokat arra használták fel, hogy a jámbor SZÉTTől eredt férfiakat is bujálkodásra csábítsák. Isten hétnemzedéknyi élettartamot adott ~nak, s végül hetedizigleni utóda, LÁMEK okozta halálát. – Byron *Káin* c. drámai költeményének címszereplője az első szabadgondolkodó, aki nem hajlandó hódolni és hálát mutatni az előtt, aki szüleit vétkezni engedte, és az embert arasznyi, behatárolt létre kárhóztatta. Lázad az Istentől szabott korlátok ellen, a tudásvágy űzi, ezért fogadja el LUCIFER ajánlatát, hogy utazzanak a mindenség határáig, megismerni múltat és jövőt, ám büszke önérzetében még előtte sem hajlandó hódolni. Tudása birtokában visszatérve elemlyíti öccsének szervilizmusa; ez erőszakkal áldozni kényszeríti őt, ezért sújt rá ~ hirtelen indulatában. Igazi tragédiája, hogy az örök életre törne, és épp ő hozza a halált a földre. Shaw *Vissza Matuszálemhez* c. ötrészes drámájának első részében ~ brutális akarnok, a háborúskodás megszállottja. Szülei szemrehányásait azzal utasítja el, hogy nem ő találta fel a halált, ő már csak logikusan végigviszi azt, amit Ádám és Éva a halhatatlanság elutasításával kezdeményeztek

Káleb – ('ugató') júdabéli férfiú, egyike a tizenkét kémnek, akiket MÓZES előre küldött Kánaán kifürkészésére a *Bibliában* (Szám). A visszatérők többsége riasztó képet festett az ott várható veszedelmekről, a kánaáni városok bevehetetlenségéről; egyedül ~ és JÓZSUE bizonygatta, hogy az Úr segítségével legyőzhető minden akadály. Az elcsüggedt nép lázadásba tört ki, Mózeset és támogatóit már a megkövezés fenyegette, amikor az Úr kinyilvánította fenségét: Józsuének és ~nek kiállításukért megígérte, hogy az akkor élők közül senki más, csak ők ketten léphetnek be az új hazába. ~ utódai, a kálebiták Hebronban és környékén telepedtek le.

Kám lásd HÁM

Kámos – a moabiták fő istensége a *Bibliában* (1Kir, 2Kir), szerepe szerint hadisten, akit emberáldozattal is tiszteltek (lásd MÉSA). Salamon idejében zsidó földön is bevezették a kultuszát, amely soká tartotta magát, mivel csak JÓSIÁSNak sikerült – ha valóban sikerült – felszámolnia.

Kánaán lásd HÁM

Kandaké – etiópiai királynő a *Bibliában* (ApCsel), akinek meg nem nevezett zsidó származású kincstárnokát FÜLÖP² isteni intésre megvárta a gázai országút mellett, amikor Jeruzsálemből hazatérőben kocsiján arra hajtott, és egy IZAIÁS-idézetből kiindulva Jézus igazságára vezette, majd egy közeli tóban rögtön meg is keresztelte. Ezután a Lélek felragadta Fülöpöt, és Asdódban tette földre. A ~ név személynévnek hangzik, de valójában méltóságnév.

Kedorlaomer – vagy Kedor-Laomer ('Lagamar isten bálványa') elámi király a *Bibliában* (Ter). Adófizetésre kényszerítette a Holt-tenger völgyének öt városát, köztük Szodomát és Gomorát. Tizennégy esztendő múltán az öt város fellázadt, ~ pedig három szövetséges királlyal összefogva büntető hadjáratot vezetett ellenük, kifosztotta őket, és lakóikat mindenükkel együtt magával hurcolta. Így került rabságba a Szodomában lakó LÓT és családja is. Erről tudomást szerezve nagybátyja, ÁBRAHÁM felfegyverezte 318 emberét, és a betolakodók üldözésére indult. Dánnál megverte ~t, és visszaszerezte a foglyokat és a zsákmányt. – Sem ~, sem a többi támadó és védő király neve nem azonosítható más forrásból ismert történelmi alakokkal. Az egész szövetséges haderő nem lehetett túl nagy létszámú, ha Ábrahám ilyen maroknyi csapattal megfutamíthatta.

kerubok – mennyei lények az Ószövetség könyveiben. Más-más leírások szerint két, ill. három pár szárnyat hordtak; a frigyládát díszítő két kerub arany szobrán egy, EZÉKIEL látomásában négy (ti. négyfelé tekintő) arcuk volt, mégpedig emberé, ököré, oroszláné és sasé, lábaik kerekék vagy kerekeken álltak, a kerekeket és a szárnyakat szemek borították. A ~ minden esetben egy mozgó, helyváltoztató Istennel vannak kapcsolatban; a frigyládán a trónját hordozzák, az ezékieli vízióban minden irányban gördülő harci szekerét alkotják; zsoltárutalások szerint mintha sebes paripák gyanánt száguldanának vele. A bűnbeesésről szóló történetben az Éden kertjének kapuját, tehát az Élet fájához vezető utat ~ őrzik lángpallossal. – Az eltérő, főleg állati elemekből összetett ~ mezopotámiai előképekre mennek vissza, leginkább a nevükben is rokon karibikra. Ezek alacsonyabb rendű istenségek, afféle védőszellemek voltak, akiket emberalakban, de szárnyakkal és sas, bika vagy oroszlán fejével ábrázoltak, gyakran az életfa őrzőiként. A ~ távolabbi rokonai a keleti mitológiák olyan kompozit-lényei, mint a szfinx vagy a kiméra. Akárcsak a szeráfok, a ~ eredetük szerint is határozottan különböztek az angyaloktól, ennek ellenére idővel mind a zsidó hagyomány, mind a keresztény teológia az utóbbiak közé sorolta, sőt egyenest a mennyei hierarchia csúcsára állította őket

Ketúra – vagy Keturáh ('füstölő') ÁBRAHÁM második felesége a *Bibliában* (Ter), akit a pátriárka SÁRA¹ halála után, 150 éves korán túl vett el, és hat fiút nemzett vele; ezek egyike, Midián a midiániták őse lett.

Kis – ('ajándék') benjáminita férfi a *Bibliában* (1Sám) Gibeá városában, Abiel fia. Mikor elkóboroltak szamaráncái, daliás fiát, SAULT küldte keresésükre egy szolgálóval. Ennek az útnak az eredménye szólásmondássá lett: „szamarat keresni indult, és királyságot talált”, Saul ugyanis e keresés során találkozott SÁMUELLEL, aki isteni intésre királlyá kente.

Korah – vagy Korach, Kóré ('kopasz') lévita férfi, Jichár fia a *Bibliában* (Kiv). A Ruben törzséből való Dátánnal és Abirámmal együtt lázadást támasztottak Párán pusztájában MÓZES vezérsege és ÁRON főpapi hatalma ellen. Mózes imájára megnyílt a föld, Dátánt és Abirámot elnyelte családjukkal egyetemben, ~ot és kétszázötven hívét pedig az égből hulló tűz emésztette el.

Lábán – ('ragyogó') jómódú háráni gazda, Betuel fia, REBEKKA bátyja a *Bibliában* (Ter). Befogadta hozzá menekült unokaöccsét, JÁKOBOT, s neki ígérte szép leányát, RÁCHELT hét évi szolgálat fejében. A nászéjszakán azonban becsapta a vőlegényt, csúnya idősebbik lányát, LeÁT küldte ágyába. Jákob elvehette Ráchelt is, de újabb hét évet kellett pásztorként szolgálnia érte. A furfangos vő alaposan meggazdagodott apósa rovására, s idő múltán asszonyaival, tizenkét fiával, szolgálóival és dús nyájaival titkon felkerekedett, hogy visszatérjen Kánaánba. ~ üldözőbe vette fegyveres szolgálói élén, de végül egyezsége jutottak (Gileád hegyénél határkövet állítottak a zsidók és az arámok területe közé), és békében váltak el. – ~ a megcsalt család őstipusa. A midrások még ennél is súlyosabb bűnöket tulajdonítottak neki (lásd ELIEZER¹). Mind a bibliai történetben, mind a nyomán keletkezett nagy Thomas Mann-regényben (*József és testvérei*) elevenen rajzolódik ki ~ karaktere: atyai leereszkedés keveredik benne rátartisággal és kapzsisággal. Jól jellemzi a vagyonos törzsfő tekintélyét, hogy a már felnőtt, gazdag és sokgyermekes Jákob sem mer vele nyíltan szembeszegülni; az eszén túljár, de titkon szökik meg tőle s menekül előle.

Lámek – vagy Lámech ('harcos') a *Bibliában* az egyik genealógia szerint (Ter 5,1–31) a vízözön előtti ósatyák egyike, SZÉT hatodfokú leszármazottja, MATUZSÁLEM fia, aki 182 éves korában nemzette elsőszülöttét, NOÉT, és mindösszesen 777 évet élt. Egy másik nemzetségtábla szerint (4,17–24), amely KAINból indul ki, ~ ennek volt hatodfokú leszármazottja, Metusael fia s két feleségét Hádának és Cillának hívták. Ezek szültké nekik fiait, Jabált, Jubált és Tubálkáint, akik sorban a pásztorkodók, a zeneszerszámon játszó, ill. a fegyverkovácsok ősei, tehát ún. kultúrhéroszok lettek. A midrásirodalom szerint ~ öregkorában megvakult, és egy vadászaton vaktában kilőtt nyíllal megölte ösét, Káint, aki hétnemzedéknyi ideig élt, majd ugyancsak szándéktalanul saját fia, Tubálkáin halálát okozta. **Lappidot** lásd DEBÓRA

Lea – ('vadtehén') a háráni LÁBÁN idősebbik lánya a *Bibliában* (Ter). Az apa csellel adta őt feleségül szép húga, RÁCHEL helyett a nála szolgáló JÁKOBHOZ. A csalódott férj utóbb Ráchelt is elvehette, és őt szerette egész szívével, a ráerőltetett és csúnyább („gyenge szemű”) ~t pedig nem szívelte. Látva ezt az Úr, megnyitotta ~ méhét, és ő hat fiút szült férjének (RUBEN,

SIMEON¹ , Lévi¹ JÚDA, ISSZAKÁR, ZEBULON), szolgálója, ZILPA révén pedig további kettő anyjának számított; mindezen idő alatt a kedvenc feleség meddő maradt.

Lévi¹ – ('szövetség') JÁKOB és LEA harmadszülött fia a *Bibliában* (Ter). Fivérével, SIMEON¹nal együtt hitszegő módon lemészárolták Szikem lakóit, hogy húguk, DINA elcsábítását megbosszulják, ezért halála előtt apjuk megvonta tőlük áldását, s megjósolta, hogy szétszóratnak Izraelben. Ez a bibliai eredetmagyarázata annak, hogy a kánaáni honfoglalás során a ~ nevét viselő törzs nem kapott önálló területet, hanem tagjai, a papi tisztet ellátó lévíták a többi törzs területén szétszórt városokban, ún. lévítavárosokban telepedtek meg, s ott ténykedésükért kiváltságokat s anyagi juttatásokat élveztek. Amikor a jeruzsálemi Templom lett az törvényes kultusz kizárólagos színhelye, az ÁRONTól eredeztetett papi osztályok mellett a lévíták alacsonyabb rendű kultikus szolgálatra kényszerültek. – *A tizenkét pátriárka testamentuma* c. apokrif műben ~ a neki tulajdonított végrendelet első felében látomásáról számol be, amely egy angyal vezetésével a hetedik évig ragadta, s ott Isten rábizta a papi tisztet, valamint felhatalmazta, hogy álljon bosszút Szikem lakóin; ezután intette fiait és unokáit az istentelenségtől, és papi teendőikre oktatta őket. A midrásirodalom azzal menti ~t és fivereit a szikemi vérfürdő dolgában, hogy a város királya forralt orgyilkos terveket a menyasszony családjá ellen, s mivel ~ ezt megtudta Dinától, úgy döntött fivérével, hogy megelőzik ellenségeiket.

Lévi² – ('szövetség') vámos, a *Bibliában* (Lk, Mk) , Alfeus fia, aki JÉZUS felszólítására mindenét otthagya s követte őt (Lk, Mk). Otthonában lakomát adott Jézus tiszteletére, amelyen más vámosok is együtt étkeztek velük, s ezt a farizeusok kárhoztatták. Ez alkalommal mondta Jézus: „...nem az egészségeseknek van szüksége orvosra, hanem a betegeknek.” – Az epizód MÁTÉ² evangéliumában is szerepel, de itt a vámost Máténak nevezik, ezért elképzelhető, hogy ~ azonos az apostolok névsoraiban található MÁTÉ¹val.

Leviatán – vagy Leviathán ('tekerő'), a *Bibliában* több helyütt (Zsolt, Iz, Hab, Jób) emlegetett tengeri szörny, hétfejű sárkánykígyó, amely a teremtés napjaiban ÉL ellen lázadt, de Isten összezúzta mind a hét fejét. A zsidó hitvilágba a szörny az ugariti mitológiából került, ahol BAÁL diadalmaskodik felette. Egy zsoltárvers alapján Isten tengeri játékszernek teremtette ~t (ez az Úr fölényét érzékelteti), IZAIÁS szerint pedig Isten akkor fogja szétszabdalni nagy és erős kardjával, amikor végez a gonoszokkal és elhozza Izrael szabadítását. JÓBNál az isteni szózatban szereplő ~ valóságos tengeri állat, régebben cethalnak vélték, de a leírás inkább a krokodilra illik. – A midrásirodalomban színes és igen eltérő jellemzéseket olvasni ~ról: annyi szeme van, ahány napja az évnek, torkából tüzet és orrából füstöt fű, tengeri sárkányokkal táplálkozik, akkora hullámokat ver, hogy azok csak hetven év alatt nyugszanak el. Vakító ragyogású pikkelyein még az angyalok kardja is kicsorbul, csak Isten fog elbírnival vele: horoggal emeli ki, száját náddal átdöfi, és húsából pompás lakomát készít az igazaknak. Egyes források szerint kezdetben egy férfi és egy női ~ volt, Isten a hímet ölte meg, s a nőténnyel játszadozik. Ismét mások úgy vélik, hogy ~nak BEHEMÓT volt a párja, de az Úr szétválasztotta őket, nehogy súlyuktól beszakadjon a föld boltozata. – Julien Green *Leviathan* c. regényének címadója nem valódi szereplő, csupán szimbolikusan jeleníti meg azt a kiismerhetetlen, nyomasztó rémséget, amelynek az emberi létet, az őket körülvevő világot látják a mű megnyomorodott lelkű kisvárosi figurái.

Lilith – a *Biblián* kívüli zsidó forrásokban, főleg a midrásokban ÁDÁM első felesége, akit Isten a férfi teremtése után fennmaradt szennyes porból formált meg. ~ voltaképp női démon volt, Ádámtól foganta ASMÓDEUST és sok más tisztátlan szellemet. Végül otthagya férjét, és a Vörös-tenger mellékén tanyázó buja démonok közé ment; ezeknek ezerszámra szülte a lilim nevű ártó szellemeket. Mivel még a bűnbeesés előtt elvált Ádámtól, rá nem vonatkozott a halandóság büntetése; ő ölte meg JÓB gyermekeit, ő volt a SALAMON ítéletét kérő jeruzsálemi parázna asszonyok egyike, mások szerint ő rejtezett SÁBA KIRÁLYNŐJÉben is, és Salamon csak mágikus tudományának köszönhetette, hogy a vendége nem tudott ártani neki. Utóbb ~ az alvilág királynője lett, s a régi zsidó néphit szerint onnan jár fel, hogy az újszülött fiúgyermeket elragadja még a körülmetélés előtt, ez ugyanis védelmet nyújt ellene. – A név asszír eredetű, és széldémont jelent; ~ szerepe a néphitben feltűnően hasonlít a görög HEKATÉ istennőéhez.

Liziász – görögösen Lüsziász a *Bibliában* (1Makk, 2Makk) ANTIOKHOSZ alatt, a király ázsiai hadjárata idején Szíria és Júdea kormányzója. A MAKKABEUSOK felkelése idején több hadvezért küldött a lázongó tartomány pacifikálására, majd ezek kudarca után maga indult

jelentékeny sereg élén Judeába, de Bét-Szurnál JÚDÁS¹ vereséget mért rá. A király halála után ennek fiát támogatta a trónöröklési harcban, s a diadalmas ellenjelölt, I. Demetriosz mindkettőjüket megölette.

Lót – ('lepel') a mezopotámiai HARÁN fia a *Bibliában* (Ter) s unokaöccse ÁBRAHÁMnak, akivel együtt települt át Kánaánba. Pásztoraik sokat viszálykodtak egymással a legelők és kutak miatt, ezért a rokonok különváltak, s ~ Szodomában telepedett meg. Egy ízben betörő idegen királyok (lásd KEDORLAOMER) hadai fogságba hurcolták ~ot, de nagybátyja kiszabadította (lásd MELKIZEDEK). Utóbb lakóinak bűnei miatt az Úr pusztulásra ítélte Szodomát, s két angyalát ~hoz küldte, hogy a közelgő veszedelem előli menekülésre biztassák. Szodoma férfi lakói ekkor a házra törtek, hogy „a szép ifjakon” erőszakot tegyenek. (Ezért hívják a férfi homoszexualitást számos nyelveken szodomianak, bár másokon, így magyarul is, a szó állatokkal való fajtalankodást jelent.) ~ a feleségével és két lányával menekült; a várost tüzes kéneső pusztította el, és ~ asszonya, aki az isteni tilalom ellenére hátranézett, sóbálvánnyá (kősóoszloppá) vált. ~ lányai azt hitték, hogy az egész világ elpusztult, ezért apjukat lerészegítették, és egymás után vele háltak, hogy az emberi nemet fenntarthassák. A vétkes nászból egy-egy fiu született, Moáb és Ammon, akiket a zsidók hagyománya a velük ellenséges két nép, a moabiták és ammoniták őseinek tett meg

Lucifer – a SÁTÁNNak, a gonosz lelkek fejedelmének egyik megnevezése. Latin szó, a hajnalcsillagot jelenti (Venus), betű szerint 'fényhozó'. Az elnevezés eredete: az ókeresztény egyházatyák összekapcsolták a *Biblia* két szövegrészét, IZAIÁS jövendölését (14,12), mely a babilóniai király majdani bukását festi: „Miként estél alá az égből fényes csillag, hajnal fia!”, illetve JÉZUS szavait (Lk 10,18): „Látám a Sátánt mint villámlást lehullani az égből.” A fenti Izaiás-szövegből, valamint EZÉKIEL meg JÓB egyes passzusaiából és a midrások utalásaiból egyébként valószínűsíthető, hogy a héber mítoszok ősbib rétege valóban ismert egy Hélében Sáhár ('hajnal fia') nevű kerubot, aki csillogó ékszerekkel borítva járkált az Édenben (vagy Isten szent hegyén), és Isten a népek őrzőjévé tette, ám ő a csillagok fölé akart emelkedni, ezért az Úr levetette őt a földre. – Dante *Isteni Szinjátékában* ~ óriási teste a pokol legmélyén, a föld középpontjában, a Kocitus tavának jegébe fagyva fekszik. (A költő gyakran illeti a Dis és a Sátán névvel is.) Vondel flamand író *Lucifer* c. tragédiájának hőse, a főangyalok egyike sok hívével együtt Isten ama szándéka ellen tiltakozik, hogy az újonnan teremtett ember az angyalokénál magasabb státust kapjon; lázadását már megbánná, de nincs visszaút számára. Byron *Káin* c. misztériumdramájában ~ a bűnbeesés okozója, aki az első emberpár elsősülöttjében folytatja romboló munkáját. Az Isten önkénye és méltánytalansága ellen amúgy is lázongó KÁINnak tudást ígér, megmutatja neki a mindenséget, a végtelen űrt, a szellemvilágot és a korábbi világkorszakokat, és így kergeti bele végzetes tettébe. Madách ~e *Az ember tragédiájában* a byroni figura több vonását örzi, ő is tudást ígér az első embernek, s az űrbe is magával viszi. A történeti színek során végig Ádám kísérője marad alárendelt szerepekben (ez FAUST és MEPHISTO viszonyára emlékeztet), s kigúnyolja magasztos eszméit, minduntalan fonákjukat mutatva. Büntetése az, hogy épp „hideg tudása, dőre tagadása” sarkallja az embert egyre újabb, egyre magasabb eszmék felé.

Maáka – vagy Mihája ('lapály') ABSALOM lánya, ROBOÁM legkedvesebb felesége, ABIJA¹ anyja a *Bibliában* (1Kir, 2Krn). Unokája, ÁSA megfosztotta királynéi méltóságától, mert szobrot állított ASÉRA istennőnek. A bálványt a király parancsára szétzúzták és tüzre vetették a Kidron völgyében.

makkabeus anya – hőslélekű zsidó asszony a *Bibliában* (2Mak), akit a szeleukida vallásüldözés idején hét fiával együtt ANTIOKHOSZ király elé hurcoltak, s az rájuk parancsolt, hogy egyenek a mózesi törvény tiltotta sertéshúsból. A fivérek a legiszonyúbb kínzásokat kiállva hősiességgel haltak meg hitük iránti hűségükben. Már csak a legkisebb volt életben, akit a király ígérettel csábítva igyekezett rávenni a törvényszegésre, majd az anyát szólította fel, hogy mentse meg gyermekét, s tanácsoljon engedelmisséget neki. A hősnő azonban helytállásra buzdította magzatát, és a túlvilági viszontlátás reményét csillantotta fel előtte. – Az epizód mesés eleme (a hetes szám), a képtelen kegyetlenségek halmaza, a király személyes részvétele a kínzásoknál és a halálra szánt ifjaknak a király előtt kivágott hosszú, görögös retorikájú szónoklatai mind késői keletkezésű, fiktív példázatról tanúskodnak

Makkabeusok – MATTATIÁS pap fiai a *Bibliában* (1Mak, 2Mak), ELEÁZAR², János, JÚDÁS¹, JONATÁN² és SIMEON², akik a szíriai szeleukida uralkodók, főleg IV. ANTIOKHOSZ Epiphanész vallásüldözése idején a hellenizálódás miatt meggyengült zsidó nemzeti szellemet

feltámasztották, népfelkelést szerveztek, s részint hősi katonai akciókkal, részint ügyes diplomáciával kivívták, hogy az ősi dávidi királyság területén létrejöjjön az utolsó önálló ókori zsidó állam (Kr.e. 142–63). Magukhoz ragadták a politikailag is jelentős főpapi hatalmat, utódaik pedig a királyi címet is felvették, és a Hasmoneus-dinasztiát alkották. A ~ név a harcias Júdás melléknevéből ered, és az arám makkaba ('pöröly') szóból származtatják; az elnevezés áterjedt a szabadsághüzdelmek korára és egyes más személyekre is (lásd makkabeus anya)

Malakiás – a nevét viselő prófétai könyv szerzője a *Bibliában*, a „kis” próféták kánoni rendjében az utolsó. A Kr.e. V. században élt, s írásában a papok korrupságát, a vegyes házasságokat s a nép vallási lanyhaságát kárhoztatta. Valószínű, hogy a 'küldöttem' jelentésű név, amely az egyik fejezetkezdő versben szerepel, nem a próféta személyneve, hanem köznyelvi jelentésében értendő szó, vagyis a szerző valódi nevét nem ismerjük.

Mánáhem lásd MENÁHEM

Manasse¹ – vagy Manassé ('feledékeny'), JÓZSEF¹és ASZENET elsőszülött fia a *Bibliában* (Ter), aki helyett nagyapja, JÁKOB az öccsére, EFRAIMra adta az elsőszülöttségi áldást. A ~ról elnevezett törzs Efraimé közelében kapott területet Kánaán elfoglalásakor, a Jordán mindkét oldalán. – Thomas Mann József és testvérei c. regényében mind ~, mind fivére elkényeztetett egyiptomi aranyifjú, akik semmit sem értenek a kánaáni nagyapa áldásának jelentőségéből, és csak apjuk szigorú parancsára hajlandók lemondani az udvari vadászatról a ceremónia kedvéért.

Manasse² – vagy Manassé ('feledékeny'), Júda királya (uralk. 687–642), EZÉKIÁS fia és utóda a *Bibliában* (2Kir, 2Krón). Gyermekfövel került trónra; apjával ellentétben pártolta a pogány kultuszokat, saját fiát is feláldozta MOLOCHnak; üldözte a prófétákat, a hagyomány szerint Izaiást fűrészszel vágatta ketté. Az asszír király elhurcolta Babilonba, majd hűségeskü és adófizetés ígérete fejében hazaengedte. A fogság megtörte a király gögjét, ~ megbánta vétkeit, és megtisztította a Templomot az idegen kultuszok szennyétől.

Manoa – vagy Manoah, Mánue ('ajándék') jámbor zsidó férfiú a *Bibliában* (Bír); éppen áldozatot mutatott be, amikor angyal jelent meg, és tudatta vele, hogy soká magtalan felesége fiút szül majd. Szülei fogadalommal Istennek szentelték leendő gyermeküket: így született meg s ennek jegyében nőtt fel SÁMSON. – ~ szerepel Milton *A küzdő Sámson* c. antikizáló tragédiájában. Meglátogatja vakon fogságban sínylődő fiát, s biztatja, hogy kiváltja őt, de Sámson isteni sugallatra hivatkozva elutasítja a szabadulásnak ezt a módját. Mire ~ újra megjelenik hírül adni, hogy a váltságot megszerezte, már késő, csak fia hősi önfeláldozásának hírét hallja

Mardókeus – vagy Mardokeus, héber nevén Mordecháj ('Marduk isten híve'), Jáir fia, benjáminita zsidó férfiú a *Bibliában* (Esz). A perzsi Szúzában élt unokahúgával és gyámleányával, ESZTERrel, akit bejuttatott AHASVÉRUS háremébe, amidőn a király oda gyűjtette birodalma legszebb leányait, hogy új feleséget válasszon közülük. A leány elnyerte a király kegyeit, ám származását és kettejük rokoni kapcsolatát ~ tanácsára elhallgatta. ~, aki maga is az udvarban teljesített szolgálatot, magára vont a király főemberének, a gögös HÁMANNak a gyűlöletét. Hámán elérte a királynál, hogy egy sorsvetéssel kijelölt napon megölethesse a birodalomban élő zsidókat, magának ~nak pedig egy ötven könyök magas akasztófát készíttetett saját háza udvarán. Ahasvérusnak ekkor véletlenül tudomására jutott, hogy ~ nemrég leleplezte két testőr, Bigtan és Teres összeesküvését, amely az ő élete ellen irányult, s ezért jutalmul magas méltóságra emelte őt. Eszter ugyanekkor esdekelt ura előtt népe érdekében, amelyet Hámán ármánykodása pusztulásra szánt. A király indulata most főembere ellen fordult, és a haragosának szánt bitóra őt akasztatta fel, ~t pedig kegyével tüntette ki, s birodalma második emberévé tette. – Az ószövetségi könyveken végigvonul egy jellegzetes motívum: egy zsidó férfiú „karriert fut be”, a legmagasabb méltóságra emelkedik valamely nagy birodalom királya mellett, és így módja lesz népét megsegíteni, esetleg az uralkodót meggyőzni, hogy Jahve az igaz isten. Ezt látjuk JÓZSEF¹meg AHIKÁR esetében, DÁNIEL pedig egymás után három uralkodónak lesz bizalmas főembere; NEHEMIÁS hasonló pozícióban éri el, hogy perzsa királyi segítséggel mozdítsa elő a jeruzsálemi Templom építését. Ebbe a vonalba illeszkedik ~ felemelkedése is, bár őt nem álomfejtő képessége és bölcsessége segíti, hanem a szolgálat, amelyet egy véletlen folytán tehetett a királynak, no meg unokahúga saját karrierje, amit ugyancsak ő egyengetett. E

fiktív történetek a többnyire nagyhatalmak alávetettségében élt zsidóság sokszor megtépázott nemzeti önrzetét akarták megtámogatni, hatalmi ábrándjait a vágyak szintjén kielégíteni.

Mattatiás – ('az Úr ajándéka') idős modini pap (1Mak, 2Mak); a szeleukida vallásüldözés (lásd ANTIOKHOSZ) idején szembeszegült a királyi tisztviselőkkel, akik pogány áldozatban való részvételre akarták kényszeríteni, és haragjában öklével leütötte azt a zsidó férfit, aki elsőként készült bemutatni az áldozatot, s megfutamította a királyi embereket. Ezután őt fiával együtt, akik a MAKKABEUS melléknevet nyerték, a pusztába vonult, s megkezdték a gerillaakciókat a királyi csapatok ellen. Maga ~ hamarosan meghalt, s a harcot, immár nagyobb arányokban, fia, JÚDÁS¹ vezette tovább.

Matuzsálem – vagy Metusélah ('a kard férfiája') az özönvíz előtti ősatyák egyike, HÉNOK fia, LÁMEK apja, ÁDÁM leszármazottja SZÉT ágán a *Bibliában* (Ter). A legendásan hosszú életű ősatyák közül, akik az Ádám és NOÉ közötti kilenc generációt alkotják, ő vitte el a pálmát 969 esztendővel, ami által a neve a hosszú élet és a legendás öregség fogalmává lett. A *Hénok könyve* c. apokrif iratban a fiktív címszereplő ~hez intézi intelmeit, és neki mondja el apokaliptikus látomásait; felvilágosítja őt az isteni rendelésről, amely nagy szerepet szán unokájának, Noénak. Egyes midrások szerint Noé fiai az ő lányunokáit vették feleségül, ő pedig épp aznap halt meg, amikor Noé és családja bevonult a bárkába, és megnyíltak az egek csatornái. A ~ név csekély változással (Metusáel) szerepel a KÁINból kiinduló genealógiai sorban is, ugyancsak Lámeke apjaként. [I. B3]

Méfibóset – vagy Mifibóset ('a szégyen terjesztője'), eredeti nevén Meribbaál ('Baál legyőzője'), JONATÁN¹ fia a *Bibliában* (2Sám), akit csecsemőkorában a dajkája egy menekülés alkalmával elejtett, s ezért sánta maradt. Apjával való hajdani barátságára tekintettel (és hogy SAUL utolsó ivadéka a szemé előtt legyen) utóbb Dávid az udvarába fogadta, és visszaadta neki apja jószágát. Amikor ABSALOM lázadása elől Dávidnak menekülnie kellett, ~ a városban maradt reménykedve, hogy megkapja a trónt. A felkelés bukása után jószágkormányzóját, Cibát okolta, hogy nem tarthatott királyával. Dávid megkímélte ~ életét, de vagyont meg kellett feleznie Cibával.

Melkizedek – vagy Melkisédek ('igazság királya') Sálem királya, a Magasságos Isten (Él-Eljon) papja a *Bibliában* (Ter). Amikor ÁBRAHÁM győzelmet aratott a LÓT ellen támadt őt szövetséges király (lásd KEDORLAOMER) felett, ~ eleje ment, kenyeret és bort nyújtott neki és megáldotta, Ábrahám pedig tizedet adott neki mindenéből. – Sálemet utóbb Jeruzsálemmel azonosnak tekintették, amely város a jebusiaktól csak Dávid alatt került a zsidók kezére; a monda arról szól, hogy a jeruzsálemi szentélynek éppúgy joga van tizedet szedni a zsidóságtól (Ábrahám fiaitól), mint ~nek Ábrahámától. A keresztény gondolkörben ~ Jézus előképe, s nemcsak a kenyér és bor motívuma miatt, hanem a PÁLnak tulajdonított okfejtés (Zsid) nyomán is, amely szerint ~ időtlen-örök létező, főpapi méltósága megelőzi és felülmúlja az Ábrahám leszármazottaira, LÉVI¹re és ÁRONra visszavezethető papi szerepet. A midrásirodalom szerint ~ maga SÉM volt, s ő tanította meg távoli utódát a papi teendők ellátására, valamint átadta neki azokat a bőrruhákat, amelyeket még Isten készített a Paradicsomban ÁDÁM és ÉVA számára, hogy elfedjék meztelenségüket

Memukán – a perzsák és a médek hét főemberének egyike a *Bibliában* (Eszk), aki azt tanácsolta AHASVÉRUS királynak, hogy taszítsa el az engedetlen Vásti királynét, majd gyűjtse össze Szúzában birodalma legszebb lányait, s azok közül válasszon új asszonyt helyette. A király megfogadta a tanácsot, s ennek folytán került ESZTER a királyné trónusára.

Menáhem – vagy Mánáhem ('vigasztalás') Izrael királya (uralk. Kr.e. 743–738) a *Bibliában* (2Kir). SALLUM király hadvezére volt, s urát Tircában meglepve megölte, és elfoglalta trónját. Az asszírok kegyét nagy összegű évi adóval vásárolta meg. A trónon fia, PEKÁJA követte.

Menelausz – jeruzsálemi főpap a *Bibliában* (2Mak), aki nagy összegű vesztegetés fejében kapta meg a méltóságot ANTIOKHOSZ királytól, kiszorítva onnan elődjét, JÁZON¹t. Hamarosan megölette ennek bátyját, ONIÁST, akit egyébként Jázon korábban hasonlóan nemtelen eszközökkel fosztott meg főpapi tisztétől. Buzgón támogatta a fővárosban a hellenista irányzatot; a templomi kincsek eltulajdonítása és elherdálása miatt végül honfitársai bevádolták a királynál, de újabb vesztegetések révén sikerült felmentést szereznie, s vádlóit

halálra ítéltetnie. A MAKKABEUSOK és LIZIASZ, illetve V. Antiokhosz közötti ellentétben közvetíteni próbált, ezért a király árulással gyanúsította meg, és egy izzó hamuval teli toronyba vettette.

Meráb – vagy Merob ('gyarapodás') SAUL idősebbik lánya a *Bibliában* (2Sám), akit apja előbb DÁVIDnak ígért feleségül, majd egy bizonyos Adrielhez adta. Őt gyermeke született a férjétől, akiket utóbb Dávid átadott Gibeon város lakóinak, hogy Saul állítólagos vérbűnéért kiengesztelje őket, s azok mind az ötöt karóba húzták. Dávid motivuma igazában az lehetett, hogy megszabaduljon Saul minden leszármazottjától (lásd még RIZPA).

Meribbaál lásd MÉFIBÓSET

Merob lásd MERÁB

Merodach-Baladán – Marduk-apal-iddina ('Marduk isten fiút adott') babiloni király, (uralk. Kr.e. 721-710) a *Bibliában* is szerepel (2Kir, Iz); az asszír függőség elleni harcaihoz szövetségest keresett EZÉKIÁS júdai királyban. Küldöttséget menesztett hozzá, hogy a király hogylétéről tudakozódjék, Ezékiás pedig megmutatta a követeknek egész gazdagságát. IZAIÁS megróttta a királyt, s aligha csupán kérkedő viselkedéséért, inkább azért, mert jól sejtette, hogy Ezékiás elkötelezte magát az Asszíria elleni fellépésre. A próféta aggodalmát a következők igazolták, SZENNAKERIB büntető hadjárata súlyos helyzetbe hozta a királyt és országát.

Mésa – a moabiták királya a *Bibliában* (2Kir, 2Krn), aki ellen JÓRÁM¹ és JOSAFÁT együtt viseltek hadat. Kir-Hareset ostromakor a szorult helyzetben lévő ~ a vár falán tüzzel feláldozta elsőszülött fiát KÁMOS istennek; ennek láttán a felháborodott ostromlók elvonultak. – ~ hiteles történelmi személy, fennmaradt egy győzelmi sztéléje, amelyet Kámos tiszteletére emelt, és amelyen az Izrael elleni sikeres hadjáratairól számol be.

Messiás – a *Biblia* ószövetségi részében, főképp a próféták jövődöléseiben szereplő képzelt személy, a bizonytalan jövőben – a történelem végső szakaszában – az Úrtól küldendő szabadító, aki DÁVID házából ered, és helyreállítja az első nagy király birodalmát; ez a „messiási ország” majd győzelmesen fölébe kerekedik a többi nemzeteknek, és Jeruzsálem lesz a világ középpontja. A két részre szakadt, a nagyhatalmakkal élet-halálharcot vívó országban, amely végül ellenség prédája lett, nemcsak a zsidó nemzeti önérték, hanem a JAHVEba vetett bizalom életben tartását is szolgálta a ~ban való hit: az a tudat, hogy Jahvét nem győzték le az idegen népek istenei, hanem ő büntette hűtlen népét, amely ha megtér, istene minden más nemzet fölé emeli a szabadító által. A ~ (héberül *masijah*) szó felkentet jelent, mivel a királyokat, de a főpapokat és a prófétákat is ósidők óta felkenték tisztségükre, ezért a ~t néha királynak, néha főpapnak, néha papkirálynak is képzeltek. A legátfogóbb messiási jövődölések IZAIÁSTól, EZÉKIELTől, ZAKARIÁS⁴tól és DÁNIELTől valók; ezek különösen fontosak azért, mert olykor a harcias szabadító helyett a béke és egyetemes igazság hozóját, néha pedig a „fájdalmak emberét” rajzolják meg az Eljövendőben, aki népét megadó szenvedése által váltja meg. Sajátos módon a valódi ~ra vonatkozó ószövetségi kijelentésekben igen ritkán (tulajdonképp csak Dánielnél) szerepel maga a ~ megnevezés, azt inkább tényleges királyokra vagy főpapokra alkalmazzák. A fogalom Jézus korára lett igazán szélteben használttá az eszkatologikus szabadító jelentésében; bár a Kr.u. I. században főleg Róma-ellenes lázadók szereztek híveket azáltal, hogy ~nak hirdették magukat, a név megőrizte vallási tartalmát is, és Keresztelő János KERESZTELŐ JÁNOS volt az első, akit már igen sokan lelki értelemben vett ~nak tartottak. Az evangéliumoknak és PÁL igehirdetésének lényege nem más, mint hogy Jézus a megígért ~, mégpedig az Izaiás hirdette fajtából, a fájdalmak fia, a béke fedelme, a Megváltó. Minthogy az *Újszövetség* könyvei görögül íródtak, a ~ is a görög *Khristosz* ('felkent') szó nyomán a latin *Christus*, (magyarul Krisztus) alakban vált ismertté, vagyis Jézus Krisztus azt jelenti: Jézus, a Messiás.

Metusélah lásd MATUZSÁLEM

Micha lásd MIKA

Mihály – héberül Mikaél ('ki olyan, mint Isten') a *Biblia* különböző könyveiben (Dán, Jel, Jud) található szórványos említések szerint az angyalok fedelme, a mennyei seregek vezére, aki a SÁTÁN ellenében diadalmaskodik; a zsidó hagyományban Izrael oltalmazója. A midrások szerint ő győzi le BEHEMÓTót és a fellázadt SZAMÁELT. – Milton *Elveszett Paradicsom* c. eposzában RÁFAEL elbeszéléséből ismerjük meg, milyen hősiességben verte le ~ a

Sátán vezetésével fellázadt angyalokat. Utóbb az Úr parancsára ő vezeti ki vétkes összeülnket a Paradicsomból, de előbb vigasztaló látomásokban idézi Ádám elé az üdvtörténet kiemelkedő állomásait.

Mika – vagy Micha, Mikajehu ('ki olyan, mint Jahve?') efraimi férfi a *Bibliában* (Bír), aki anyja ezerszáz ezüstjéből egy-egy istenszobrot vésetett, ill. öntetett, és más szertartási kellékeket, efódot és teráfot készítettett, majd házi szentélyéhez egy Betlehemből való kóbór lévítát fogadott fel papnak. Amikor Dán törzsének hatszáz harcosa eredeti déli szálláshelyéről észak felé vonult, hogy Lais városát birtokba vegye, út közben ~ házából erőszakkal magukkal vitték az egész szentélyt, s a lévita önszántából követte őket. – Jóllehet ~ ténykedése a mózesi törvények legszigorúbb előírásaival ütközik, az Írás nem ítéli el igazán, csak annyi megjegyzést tesz, hogy akkoriban „nem volt még király Izraelben, hanem ki-ki azt cselekedte, amit jónak látott”. A történet a bírák korának elejére vet fényt, amikor (és még azután is hosszú ideig) valóban semmiféle szabályozása nem volt a kultuszoknak.

Mikál – vagy Mikol ('ki olyan, mint Isten?') SAUL fiatalabbik lánya a *Bibliában* (1Sám, 2Sám). Apja DÁVIDhoz adta feleségül, aki kétszáz megölt filiszteus előbőrét nyújtotta át érte a királynak jegyajándék gyanánt. Az ifjú férjnek azonban hamarosan menekülnie kellett Saul üldözése elől – ebben ~ ötletesen segítette –, s kénytelen volt feleségét hátrahagyni. Apja ekkor PÁLTIELhez adta ~t, utóbb azonban Dávidnak sikerült visszaszereznie feleségét az ÁBNERRAL való egyezkedés során. Amikor Dávid a frigyládát Jeruzsálembe hozatta, és a menet élén eksztatikus táncot lejtett az Úr tiszteletére, ~ kicsúfolta őt, s ezzel férje kegyét eljátszotta; az Írás szerint e vétke miatt bűnhődött meddőséggel.

Mikeás¹ – vagy Mikajehu ('ki olyan, mint Jahve?') próféta Izraelben ÁHÁB idején, Jimla fia a *Bibliában* (2Kír, 2Krón). A Ramót-Gileád elleni hadjárat előtt kudarcot jövendölt királyának, aki szövetségese, JÓSAFÁT júdai király kívánságára jóslatot kért tőle. SZEDÉKIÁS², a hamis próféta arcul ütötte, a haragos király pedig börtönbe vettette, ~ jövendölése azonban beteljesedett, a csata elveszett, és Áháb is halálát lelte.

Mikeás² – vagy Mikajehu ('ki olyan, mint Jahve?') Moresetből való júdai próféta, a tizenkét „kis” próféta egyike, a nevét viselő szentírási könyv szerzője a *Bibliában* (Mik, Jer). Áház és EZÉKIÁS idejében működött, kortársa volt IZAIÁSNAK, és hozzá hasonlóan ostromozta Izrael és Júda bűneit, jövendölve a két ország pusztulásáról; vigasztalásul Isten irgalmára és a szabadító királyra is utalt.

Mirjam – vagy Miriám ('keserűség'), Amrám és JÓKÉBED lánya, MÓZES és ÁRON nővére a *Bibliában* (Kiv, Szám). Kislánként ő vigyázott a csecsemő Mózesre, amikor anyja a Nílus vizére bízta. Később mint prófétanő a Vörös-tengeren való átkelés után dobbal és énekkel vezette az asszonyok diadalmi táncát. A nép előtt nagy tekintélye volt. Egy ízben Áronnal együtt Mózes ellen tüzelte a népet, elvitatva tőle a vezéri szerepet, s ezért az Úr múltó bélpoklossággal büntette. A pusztai vándorlás során Kádesban halt meg. – Madách *Mózes* c. drámájában Mária néven szerepel, amely valójában a ~ változata. Egy egyiptomi tisztartó erőszakot tett rajta, ettől elméje elborult; ez a szelíd téboly tette rá alkalmassá, hogy az Úr sugallatait a népnek tolmácsolja, azaz prófétanő legyen

Misael, Misák lásd AZARIÁS¹

Moáb lásd LÓT

Moloch – vagy Molok (a név a 'király' jelentésű ősi sémi *mlk* tő származéka) föníciai eredetű kánaáni tűzistenség, a *Biblia* (2Kír, Jer) azzal kapcsolatban utal rá, hogy kultuszát bűnös módon Júdában is üzték, s a Jeruzsálem melletti Hinnom völgyben álló szentélyében gyermekáldozattal, az elsőszülött fiúgyermek megégetésével tisztelték (lásd MANASSZE²). A völgy héber nevéből (Gé-Hinnom) lett a *gyehenna* szó, amely Jézus idejére a 'pokol' jelentést vette fel. A ~ ma átvitt értelemben súlyos véráldozatot követelő dolgokra használatos, pl. „a háború Molochja”.

Mordechaj lásd MARDÓKEUS

Mózes – héberül Mojse, Móse, a lévita Amrám fia, a hagyomány szerint a *Biblia* első öt könyvének szerzője, valójában csak az ott leírtak központi alakja. (Ezek a könyvek a protestáns Bibliában az ő nevét, a katolikus Bibliában a Teremtés, Kivonulás, Leviták, Számok és Másodtörvénykönyv címet viselik; görög-latin eredetű és széltében ismert nevük:

Genesis, Exodus, Leviticus, Numeri és Deuteronomium.) Az Egyiptomban elszaporodott zsidókat sújtó királyi parancsot kijátszva, amely az újszülött fiúk elpusztítását írta elő, ~ anyja, JÓKÉBED egy kis kosárban a Nilus vizére bizta csecsemő fiát; a FÁRAÓ lánya megtalálta, magához vette és udvarában neveltette. (Hagyományos etimológia szerint innen a héber Mojsé név, ami 'vizből kihúzott' jelentésű.) Negyvenéves korában ~ népe pártját fogta rabtartói ellenében, ezért menekülnie kellett; Midiánban telepedett le, ahol feleségül vette JETRÓ pap leányát, CIPPORÁT. Újabb negyven év múltán JAHVE megjelent előtte egy lángoló csipkebokorban, ÁBRAHÁM és JÁKOB Istenével azonosította magát, és megparancsolta ~nek, hogy térjen vissza Egyiptomba, s eszközölje ki a Fáraónál, hogy bocsássa el a zsidó népet. Az egyiptomi uralkodó ezt természetesen megtagadta, de ~ a bátyjával, ÁRONnal együtt isteni csodák (tíz csapás, a tenger kettéválasztása) segítségével végül kimenekítette népét a rabságból. A Sinai-hegyen vette át az Úrtól s véste kőtáblákra a törvényeket a zsidóság számára. Negyvenévi pusztai bolyongás után vezette népét az Úr által ígért régi-új haza, Kánaán határáig. Az út során a nép számtalanszor lázongott új istene ellen, de ~ kemény kézzel kényszerítette Jahve hűségére őket (lásd KORAH). Ő maga nem léphetett a megígért haza földjére, meghalt annak határán, a Piszga hegyén, s „testét angyal temette el”. A nevével jelzett öt ószövetségi könyv, a Tóra és a benne foglalt törvénygyűjtemény a zsidóság legszentebb lelki és szellemi kincse. – Mózes születésének és felnövekedésének körülményei (folyóra kitett gyermek csodás megmenekülése, felnövekedése idegenben, származása felől tudatlanul) roppant elterjedt motívumot alkotnak az ókori mondákban (pl. SZARGON, ROMULUS és REMUS, távolabbról PARISZ, OÍDIPUSZ). Alexandriai Philo *Mózes élete* c. hellenizáló művében a filozófus, király és pap vonásaiból rajzolja ~ portréját. A gyermektelen fáraólány sajátjaként nevelte, s ő hamar kitűnt eszével, tanárait is felülmúlta. Josephus Flavius *A zsidók története* c. könyvében ~t olyan kiváló hadvezérnek állította be, aki már ifjúkorában győzelemre vezette Egyiptomot az etiópok ellen. Kijelentette, hogy ~ törvénye ősbiblia görögökénél, s még Ágoston is úgy vélte, hogy Platon az ő törvényeit tanulmányozta a *Politeia* megírásakor; volt egyházatyja, aki a neve alapján Orpheusz legendás tanítványával, Muszaiósszal azonosította. Az európai irodalom a reneszánsz koráig elhanyagolta ~ alakját; ekkor és a barokk idején több epikus művet ihletett (pl. Drayton). Ezekben főleg ifjúkorának új dimenziókat: hercegi neveltetést kap, a fáraó hadvezéréként legyőzi az etiópokat, és hercegnőt kap feleségül; midiáni tartózkodását a pásztoridillek jegyei színezik. Herder az egyiptomi, káld és görög (?) kultúra összegezőjeként, misztikus jegyei nélkül méltatta törvényhozói szerepét. A XIX.sz. két drámai csomópontot favorizált: az egyiptomi identitását levetkező ~ átváltozását zsidó népvézérré, és a népe lelki felszabadulásáért küzdő törvényhozó keserű konfliktusait. E két pont között feszül Madách *Mózes* c. drámája; a küldetéses népvézér monumentális alakját mintázza, akinek egy rabságban lezüllött, öntudatát vesztett tömeget kell néppé formálnia és új hazába vezetnie; akinek legnagyobb próbatétje az anyag ellenállása, amelyet formálni akar. Freud *Mózes és az egyistenhit* c. művében ~ született egyiptomi, aki híve IV. Amenhotep új monoteista vallásának, az Aton-kultuszának, és amikor ez Egyiptomban megbukik, a kis zsidó nép körében akarja e vallást megvalósítani, ezért kiviszi őket Egyiptomból. A nép azonban ellene fordul, megöli, és egy azonos nevű midiánita pap Jahve-kultuszát veszi át, s utóbb a két alakot összeolvasztja. Thomas Mann *A törvény* c. novellájában ~ a fáraó lányának titkolt gyermeke egy héber rabszolgától. Esetlen, dadogó, előnytelen megjelenésű, de nagy akaratú és megszállott ember, aki felismeri, hogy a gyűlevész hordából csak a törvény csinálhat népet. Az író a maga sokértelmű, ironikus módján érzékelteti, hogy ~ „találja fel” a titokzatos és láthatatlan Jahvét, mert tudja, hogy közülük valótól a zsidók nem fogadnák el az életüket keményen korlátozó szabályokat. **Naámán** – ('jóság') Benhadad arám király hadvezére a *Bibliában* (2Kir). Belpoklosságba esvén ELIZEUSHOZ ment, akinek hallott csodatévő erejéről. A próféta csak kiüzent, hogy fürödjék meg hétszer a Jordánban; némi vonakodás után ~ engedelmessé vált, s azonnal megtisztult. Dús ajándékait a próféta nem fogadta el, de beleegyezett, hogy a vezér egy szekérnyi földet magával vigyen Izraelből, mert afelett kívánt áldozni JAHVÉNAK. (lásd még GEHÁZI).

Nábál lásd ABIGAIL

Nábát lásd JEROBOÁM¹

Nabonidus – káld nevén Nabú-naid, Babilon utolsó királya (uralk. Kr.e. 556–539). Kiváló hadvezér volt, és a történelem rejtélyei foglalkoztatták. Szülővárosának, Háránnak holddistenségét, Szint akarta a babiloni Marduk helyébe emelni. Tíz évet töltött országától

távol, az arab pusztákban, mialatt fia, BÉLSAZAR kormányzott Babilonban. Hosszú távolléte miatt (amelyet talán katonai akciók, talán tudós kutatások indokoltak) a vallási reformterveivel ellenséges fővárosi papság olyan mendemondát koholt és terjesztett el, hogy ~ megtévelyodott, ezért nem akar népe előtt mutatkozni. Ez a hiedelem csapódik le a *Bibliában*, amikor *Dániel könyve* NABUKODONÓZOR örültségéről beszél.

Nábót – vagy Nabot ('magaslat') jezeéli férfi a *Bibliában* (1Kir), akinek a szőlőskertjét ÁHÁB király meg akarta venni, hogy saját királyi kertjéhez csatolja. ~ semmi áron nem volt hajlandó megválni atyái örökségétől, mire JEZABEL királyné hamis tanúkat állított, akik ~ot istenkáromlással vádolták. ~ot fiaival együtt megkövezték, Áháb pedig elfoglalta a birtokát. ILLÉS megróttá tettéért a királyt, és megjövendölte, hogy vérét ott fogják felnyalni a kutyák, ahol ~é kiömlött. Ez be is teljesült a vesztett ramóti csata után, amikor az elesett király harci kocsijáról lemosták reáfolyt vérét.

Nabukodonozor – vagy Nebukadnezár, Nebukadneccár, káld nevén II. Nabu-kudurri-uszur ('Nabu isten védelmezze az örököszt'), a legjelentősebb új-babiloni király (uralk. Kr.e. 605–562). Kiváló hadvezér volt, már trónörökös korában megverte NÉKÓ fáraót az Eufrátesznél, s véget vetett Asszíria önállóságának. A *Bibliában* is jelentős szerepet játszik, mert először 597-ben, majd véglegesen 586-ban hosszú ostrom után elfoglalta Jeruzsálemet, a második alkalommal a várost lerombolta, és a királyi családdal együtt a zsidó lakosság jelentős részét erőszakkal áttelepítette a Folyamközbe. Minderről történetileg hitelesen számolnak be 2Kir, 2Krn és Jer. A DÁNIEL névvel jelzett könyvben ~ bálványimádásra akarja kényszeríteni a zsidókat, de a kemencébe vetett ifjak csodás megmenekülése meggondolásra készíti (lásd AZARIÁS¹); a próféta megfejt ~ két jósálmát, és a király ezért kormányzóvá teszi Babilon felett; később ~ megtévelyodik, barmok módjára a mezőn legel, s csak akkor nyeri vissza értelmét, amikor belátja, hogy Izrael istene az igaz Isten. Mindez merő irodalmi fikció, a próféta felemelkedését a király bizalmasává JÓZSEF¹ története ihlette, a király örültségének epizódja pedig a NABONIDUSSAL kapcsolatos pletykákat ruházza ~ személyére. Még távolabb esik mindenféle történelmi valóságtól JUDIT könyve, amelyben ~ asszír (!) királyként hadakozik azonosíthatatlan ellenfelekkel, majd Júda ellen küldi HOLOFERNESZ fővezért. E két utóbbi mű a történelmi események után több évszázaddal keletkezett, ez magyarázza, hogy a király, aki a zsidóság legnagyobb katasztrófájának előidézője volt, tér és idő kereteiből kilépve a Gonosz mitikus arányú megtestesítőjévé nőtte ki magát

Nabuzaradán – ('Nabu utódot adott') babiloni hadvezér, a testőrség parancsnoka, aki ura, NABUKODONÓZOR nevében befejezte Jeruzsálem második ostromát (586), irányította a város kifosztását és a nép Babilonba terelését. Szerepel a *Bibliában* (2Kir, Jer) is: királya utasítása szerint választást engedett JEREMIÁSNAK, hogy az elhurcoltakkal tart vagy Júdában marad-e.

Nádáb¹ – ('adakozó') Izrael királya a *Bibliában* (1Kir), JEROBOÁM¹ fia (uralk. Kr.e. 910–909). Seregének vezére, BÁSA megölte családját összes tagjaival együtt (betöltve így ÁHIJA jövendölését), és elfoglalta a trónját.

Nádáb² lásd AHIKÁR

Naftali – vagy Nefthali ('harcos'), JAKOB fia RÁCHEL szolgálójától, BILHÁTÓL a *Bibliában* (Ter). A nevét viselő zsidó törzs a Jordántól nyugatra, Áser és Manassze területe között telepedett meg. – *A tizenkét pátriárka testamentuma* c. apokrif műben a neki tulajdonított végrendelet elején ~ elmondja, hogy Ráchel nagyon szerette őt, s azt kívánta, bár neki is ilyen szép fia születnék, ezért lett utóbb JÓZSEF¹ a megszólalásig hasonló öhozzá, valamint hogy szarvas gyorsaságával tudott futni, ezért apja mindig őt küldte követnek.

Náhás – vagy Náás ('kígyó') az ammoniták királya a *Bibliában* (1Sám, 2Sám, 1Krn). Jábes-Gileádot ostrom alá vette, és lakóinak csak úgy engedett volna elvonulást, ha mindegyiknek kiszúrhatja a jobb szemét. A város védői SAULÉRT üzentek, aki erős haddal felmentette a várost. Saul és DÁVID viszályában ~ király minden jel szerint tevékenyen támogatta az utóbbit, mivel halálakor Dávid, akkor már királyként, kondoleáló követeket küldött az elhunyt fiához, Hanunhoz. Ennek főemberei a küldötteket kémeknek minősítették, s Hanun ezért megcsúfolta s úgy küldte vissza őket. Dávid nagy hadat gyűjtött haragjában, s megverte az arámokkal szövetkezett ammonita sereget.

Náhor – vagy Nachor, Náchor ('haragos') TÁRÉ fia, ÁBRAHÁM fivére a *Bibliában* (Ter). Mezopotámiában élt, valószínűleg Naharajimban, és Hárán leányát, Milkát vette feleségül.

BETUEL és hét másik fia Milkától való, s további négyet szült neki Reuma nevű mellékfelesége; e 12 fiú ugyanannyi arám törzsnek lett a legendás őse. Ez a képlet feltűnő hasonlóságot mutat az izraeli törzsekéhez, akik ~ dédunokájának, JÁKOBNAK 12 fiától származtatták magukat.

Náhum – (a héber Nehemja, a.m. 'Jahve megvigasztal' rövid formája) a tizenkét „kis” próféta egyike, a nevét viselő könyv (Náh) utalásai alapján Elkosból származott, és Júdában működött, valószínűleg a jeruzsálemi kultuszközpontban a Kr.e. VII. század második felében. Könyve egyetlen nagy átok és jövendölés Ninive pusztulásáról, a népét segítő harcos JAHVE félelmetes hatalmáról. Költői erő és képgazdag látásmód emeli ~ írását a zsidó irodalom első vonalába.

Naómi lásd NOEMI

Nátán – vagy Náthán ('ajándék'), a *Bibliában* (2Sám, 1Kir, 1Krón, 2Krón) próféta DÁVID és SALAMON idejéből. Amikor Dávid tervbe vette, hogy felépíti a Templomot, ~ közölte vele Isten akaratát, miszerint ezt majd csak fia viszi végbe. Egy példabeszéd révén (a gazdag ember szegény szomszédjának egyetlen báránycáját öli le vendégei számára) ráébresztette a királyt, mily nagyot vétett, amikor URIÁS¹tól elrabolta BETSABÉT, s megjövendölte neki, hogy büntetésül a viszály állandósul családjában, feleségei a nyilvánosság előtt lesznek másnak a szeretői (lásd ABSALOM), és hogy az új házasságából való első gyermeke meg fog halni. A trónutódlás dolgában ~ SALAMON mellé állt; kevésbé hihető híradások szerint ő írta meg a két király uralmának krónikáját. – ~ a prófétáknak azt a válfaját képviseli, amely uralkodók udvartartásának tagja, s mintegy „hivatalos összekötő” az Úr és a király között. A királyi tanácsadó funkcióját töltötte be IZAIÁS is két uralkodó mellett; ILLÉS és ELIZEUS inkább csak alkalmilag játszott ilyen szerepet.

Nebukadnezar, Nebukadneccár lásd NABUKODONAZOR

Neftali lásd NAFTALI

Nehemiás – héberül Nehemja ('Jahve vigasztalása') előkelő zsidó férfi, Hakalia fia a *Bibliában* (Neh). A perzsa király (I. Artaxerxész) főpohárnoka volt; egy napon hallott szülőföldje nyomorúságos állapotáról, s a király engedélyével és támogató leveleivel hazatért, hogy felépítse a lerombolt Jeruzsálem falait. Jóllehet a számáriaiak, SZANBALLAT és TÓBIÁS² biztatására, minden módon akadályozni próbálták, ~ vezetésével a fellelkesült jeruzsálemiek 52 nap alatt újjáépítették a megrongált falakat. Ezután intézkedett ~, hogy a város házeit is állítsák helyre, s a papok és léviták mind, a vidék népességéből pedig minden tizedik ember települjön meg Jeruzsálemben. 12 év múltán visszatért Perzsiába, de később még egyszer megjelent szülőföldjén. Ekkor rendbe tette a Templom helyiségeit, gondoskodott a papok és léviták járandóságainak behajtásáról és a szombatnap illendő megünnepségéről, végül fellépett a vegyes házasságok ellen, s ígéretet vett az ebben vétkeसेktől, hogy gyermekeiknek nem fognak idegen népből való házastársat választani. – A ~ nevét viselő könyv egyes szám első személyben adja elő a történetet, ennek ellenére valószínű, hogy nem ~ írta; e könyvet a kánon sokáig egységben kezelte az EZDRÁSÉVAL, s hihetőleg mindkettő az 1Krón és 2Krón szerzőjének a műve. ~ első jeruzsálemi fellépése Kr.e. 445-re esik, vagyis 13 évvel későbbre, mint Ezdrásé, ennek ellenére a könyv egyes részletei úgy hatnak, mintha ők ketten egy időben működtek volna. Még meglepőbb, hogy második útja alkalmával, a 420-as évek elején a vegyes házasságok dolgában ~ kétségbeesztő állapotokat talál, holott ezeket Ezdrás kegyetlenül radikális intézkedései állítólag egyszer s mindenkorra felszámolták. (~ egyébként keményen, de sokkal emberségesebben lát a probléma megoldásához). Az ellentmondást sokan úgy próbálják áthidalni, hogy Ezdrás fellépését teszik későbbre, nem I., hanem II. Artaxerxész uralkodásának hetedik évre, vagyis 458 helyett 417-re. E magyarázat nem túl valószínű, és több más nehézséget támaszt; valószínűbb, hogy az Ezdrásnak tulajdonított embertelen eljárás csak a késői szerző célzatos fikciója.

Nehemja lásd NÁHUM, NEHEMIÁS

Nehustán – kánaáni kígyóistenség, amelynek réz szobrát EZÉKIÁS király távolította el a jeruzsálemi Templomból a nagy kultikus tisztogatás keretében a *Bibliában* (2Kir). Egyes bibliai utalások összefüggésbe hozzák a ~bálványt azzal a rézkígyóval, amelyet a *Számok könyve* szerint MÓZES állított fel a pusztai vándorlás során, hogy a mérges kígyóktól megmárt zsidók reá tekintve gyógyulást szerezzenek.

Nékó – II. Nekó egyiptomi király (uralk. Kr.e. 610–595) a *Bibliában* (2Kir, 2Krón) is szerepet játszik. Az éledő új-babiloni birodalomtól való félelmében korábbi ellenségével, a hanyatló Asszíriával fogott össze, és megsegítésére Júdán át kívánt felvonulni az Eufratesz felső folyásához. Jósiást figyelmeztette, hogy nem ellene támad, engedje hát hadait átvonulni, de a júdai király könnyelműen szembeszállt vele, és Megiddónál végzetes vereséget szenvedett. Visszaútjában ~ megfosztotta trónjától és Egyiptomba hurcolta JOAHAZ² királyt, s helyére a bátyját, JÓJAKIMot ültette.

Nimród – ('lábadó') legendás mezopotámiai uralkodó a *Bibliában*, Kus fia és HÁM unokája, Babel, Uruk és Sineár királya, aki „nagy vadász vala az Úr előtt” (Ter). Hogy modellje ki lehetett, arra nézve több elgondolás ismeretes, talán GILGAMES, talán Ninurta, a vadászat akkád istene (a hangalak ezt valószínűsíti), vagy valamelyik korai asszíriai király, akinek ez az elem a nevében szerepel (pl. Tukulti-Ninurta); ismeretesek a vadászó asszír királyok domborműves ábrázolásai. A midrásokban, az ÁBRAHÁM születése köré szőtt kalandos elbeszélésekben ~ mindent megtesz az újszülött elpusztítására, majd a hirtelen felnőtt ifjúnak az életére tör, de végül megszegyenül: engesztelésül ELIEZER¹t ajándékozza neki. Halálát a vele vadászatban vetélkedő ÉZSAU okozza, lesből, orvul teríti le nyilával. Anonymus megtette ~ot a magyarok őséneke Ménrót névalakban. [I. D2]

Noa lásd NOÉ

Noé – vagy Nóé, Noa ('nyugalom') az ősatyák egyike, LÁMEK fia, ÁDÁM tizedizigleni leszármazottja a *Bibliában* (Ter), aki a világot elárasztó züllöttség idején (lásd ISTEN FIAI) is feddhetetlen maradt. Ötszáz éves kora után nemzette három fiát, SÉMet, HÁMot és JÁFETet. Isten őt és családját szemelte ki, hogy megmeneküljenek az özönvíztől, amelyet a megromlott világ elpusztítására tervezett. Parancsára nagy bárkát épített ~, s ebbe minden állatfajból bevitt egy-egy párt (vagy hetet-hetet, más szentírási hely szerint). A negyven napig tartó ár apadtát, vagyis az Úr haragjának szüntét a bárkából kibocsátott galamb hozta hírül, amikor csőrében zöld olajjaggal tért vissza, ezért lett e madár a béke jelképe. Az ár elvonultával ~ áldozatot mutatott be az Úrnak, aki ígéretet tett, hogy nem küld több özönvizet a világra. Később ~ szőlőt ültetett, s borától megrészegeedett; fiai erre eltérően reagáltak, s ezért nyert tőle áldást Sém és Jáfet, átkot pedig Hám nemzetsége; a zsidó hagyomány e háromtól származtatta az emberiség különféle népeit és népcsoportjait. – Az özönvíz epizódja az UM-NAPISZTIRÓL szóló ősi mezopotámiai elbeszélés elvéthetetlen hatásáról tanúskodik, de sok párhuzamot mutat a görög DEUKALIÓN-mítossszal is. A *Hénok könyve* c. apokrif irat szerint ~nak már születését is csodás jelek kísérték, szeme fényétől az egész ház ragyogott, az újszülött pedig felállt a bába keze közt, és Isten nevét magasztalta. Lámeke megrémült, hogy a gyermek nem is tőle való, s apjához, MATUZSÁLEMhez fordult tanácsért, ez viszont a maga apjához, Hénokhoz ment a föld végeire, és azt a megnyugtató jövendölést kapta, hogy a gyermek Lámeke magzata, ám az Úr nagy feladatra szemelte ki. A midrások szerint ~ már körülmetélten látta meg a napvilágot, mégpedig éppen ÁDÁM halálának napján. Azért őrizte oly soká szüzességét, mert nehezen talált tiszta nőt a megromlott világban, ez pedig Naháma volt, Hénok leánya (tehát ~nak dédnagynénje). Színes leírások festik a bárkába zárt emberek és állatok hétköznapijait, az egyes állatfajták viselkedését és az ezekre alapozott aitiológiai magyarázatokat. – Az özönvízről szóló középkori misztériumjátékok kedvelt komikus jelenete volt a veszekedés ~ és felesége között, utóbbi ugyanis semmiképp sem volt hajlandó belépni a bárkába. Byron *Ég és föld* c. misztériumdramájában ~ az aggódó atya, akinek csak az özönvíz előestéjén sikerül rábírnia megtévedt fiát, Jáfetet, hogy kövesse az isteni rendelést, és lépjen az indulásra kész bárkára

Noémi – vagy Naómi ('szépséges') istenfélő betlehemi zsidó asszony a *Bibliában*, aki egy nagy éhínség idején férjével, Élimelekkel és két fiával együtt Moáb földjére telepedett át (Rut). Előbb férjét veszítette el, majd két fiát is, akik után két menyé, két helybeli asszony maradt özvegyen. Ezek után ~ úgy döntött, hogy visszaköltözik szülővárosába. Egyik menyé, Orpa ősei földjén maradt, de a másik, RUT nagyon ragaszkodott anyósához, és vele tartott. Betlehemben ~ úgy intézte a dolgokat, hogy menyé férjet találjon Élimelek idős rokonának, a jómódú és jólelkű BOÁZnak a személyében.

Nun lásd József

Obadijah lásd ABDIÁS

Obed-Edom – ('Edom szolgája') Gátból való filiszteus férfi a *Bibliában* (2Sám); DÁVID parancsára az ő házában helyezték el a frigyládát, amikor az a Jeruzsálemben tartó úton UZZA hirtelen halálát okozta. Később hírül vitték a királynak, hogy a szent tárgy még a körülmetéletlen házára is áldást és szerencsét hozott, s ekkor Dávid nagy ünnepélyességgel végleg Jeruzsálemben vitette.

Ochoziás lásd ÁHÁZIA

Oded – ('mege erősödött') izraeli próféta a *Bibliában* (2Krón). Amikor PEKA király hadai Jeruzsálem ostromától nagy zsákmánnyal és kétszáz ezernyi hadifogollyal vonultak vissza országukba, ~ a sereg útjába állt, és szelíd szóval intette őket, ne legyenek ily kíméletlenek testvéreikkel szemben. Efraim főembereit megindították ~ szavai, a foglyokat elbocsátották, sőt a szűkölködőket étellel és ruhával is ellátták, az erőtlenekek alá pedig szamarákat adtak, hogy visszatérhessenek Jerikóba. – A mondottakat nehéz összeegyeztetni a 2Kir előadásával (16,5–9), amely szerint Peka az asszír beavatkozás folytán kénytelen volt felhagyni Jeruzsálem ostromával, és sietősen visszatérni fenyegetett országába.

Óg – ('meggörbült') a Jordántól keletre eső Básán legendás királya a *Bibliában*, akit a honfoglaló zsidó törzsek legyőztek (MTörv, Józs). Fennmaradt vaságya (talán szarkofágja?) kilenc könyök (4,5 méter) hosszú volt; ~ a refaiták óriás népéből eredt, akik mellett az átlagos ember „szöcskének érezte magát”. Alighanem erről a népről adtak számot a Kánaán kifürkészésére küldött kémek, akik Izraelt el akarták tántorítani a honfoglalás kísérletétől. A midrásokban megőrzött hagyomány szerint ~ az özönvíz előtti óriásnemzedékhez tartozott, amelyet az ISTEN FIAI nemzettek földi nőekkel; az özönvizet úgy élte túl, hogy NOÉ bárkájának a tatjába kapaszkodhatott. Ezt annak köszönhetette, hogy anyja HÁM felesége lett; Noé az ablakon át kiadott falatokkal etette őt, de ~ megfélemedezett a háláról, és utóbb visszatért a gonoszság útjára.

Ohola és Oholiba – EZÉKIEL példázatában szereplő két nővér a *Bibliában*, akiket az Úr feleségének választott, ám ők előbb Egyiptom, majd AsszírIA és a káldeusok fiaival bujálkodtak, és szeretőiket is egymással csalták meg. Ezért az Úr átadta őket megcsalt szeretőik haragjának, akik csúfot tesznek velük, megölik gyermekeiket és házukat lángoknak adják. A próféta maga értelmezi az allegóriát, amely a zsidóság történetét jeleníti meg az egyiptomi rabságtól Jeruzsálem elestéig: Ohola Izrael királyságát jelenti ('az ő sátruk', utalásul a samáriai szentélyre) és Oholiba Júda királyságát ('benne a sátram', ez a jeruzsálemi Templomra céloz). Bujálkodásuk részint az idegen istenek imádatát szimbolizálja, részint az idegen nagyhatalmak oltalmának keresését, ami szintén hűtlenség, mert az Úr erejében való bizalom hiányáról tanúskodik.

Omri – vagy Ámri ('kévekötő') Izrael királya a *Bibliában* (1Kir), uralk. Kr.e. 885–874. A hadsereg egyik, valószínűleg idegen (talán arab) származású vezére volt ELA alatt; amikor vezértársa, ZIMRI¹ megölte a királyt, a sereg ~t kiáltotta ki utódjának. ~ előbb Zimrit állította félre, majd egy másik vetélytársát, Tibnit győzte le, s a korábbi főváros, Tirca helyett újat alapított Szamáriában (eredeti nevén Somrónban), ami országára nézve hasonló jelentőségű tett volt, mint amikor DÁVID Jeruzsálemben rendezkedett be. ~ biztosította a déli határokat Júda ellen, az arám fenyegetéssel szemben pedig a gazdag Fönícia szövetségét szerezte meg fia, ÁHÁB és a szidóni királylány, JEZABEL házasságával. Mésa sztéléje bevallja, hogy ~ fontos csatákat nyert Moáb ellen; az arámoknak viszont kénytelen volt néhány északi várost átengedni, amiket aztán csak fia vívott vissza. A Biblia keveset ír ~ról, akinek dinasztiája fél évszázad alatt négy királyt adott Izraelnek; leginkább elítéli vallásos tévelygéséért. Pedig ~ rátermett s alighanem népszerű király volt; nemzetközi tekintélyére jellemző, hogy az asszír feliratok még egy évszázaddal halála, sőt dinasztiája bukása után is „~ fiainak” nevezik Izrael uralkodóit.

Onán – ('erős') JÚDA másodszülött fia a *Bibliában* (Ter). Bátyjának, Hérnek halála után a levirátus (sógorházasság) törvénye alapján feleségül kellett vennie annak özvegyét, TAMAR^{1t}. Tudván, hogy születendő gyermeke a jog szerint nem az övé lesz, valahányszor az asszonnyal hált, „magját a földre vesztegeti vala”, s bűnéért „megölte az Úr”. Tetteért ~ lett névadója az onániának, jöllehet valójában nem maszturbációt, hanem megszakított közösülést végzett.

Oniás – jeruzsálemi főpap a *Bibliában* (2Makk), aki a Kr.e. második század első felében a hellenisztikus befolyás ellen küzdött és a hagyományokat védelmezte, valamint a

harácsolóktól óvta a Templom kincsét. Tisztéból ANTIOKHOSZ király megvesztegetése útján tulajdon fivére, a hellenizmust pártoló JÁZON¹ túrta ki; később ennek utóda, a hasonló módszerekkel hatalomra került Menelausz megölette ~t.

Ornan lásd ARAUNA

Orpa lásd NOËMI

Otniel – vagy Otoniel ('Isten az erőm'), Kenáz fia és KÁLEB öccse a *Bibliában* (Bir), más adatok szerint (Józs) és valószínűbben Káleb unokaöccse. A honfoglaló harcokban Debir elfoglalásáért Kálebtól annak lányát, Akszát kapta jutalomként feleségül, valamint földet és forrásokat Júdának déli, a Negeb sivataggal határos részén. Utóbb, JÓZSUE halála után megszabadította Izraelt (valószínűleg Júda vidékét) Kusán-Risataim edomita király tizennyolc éves uralmától, és ezzel negyvenévi békességet szerzett népének. A BÍRAK sorát övele kezdi az Írás.

Óza lásd UZZA

Ozeás – avagy Hóseás ('segít az Úr') Beéri fia, a tizenkét „kis” próféta egyike a *Bibliában*, a neve alatt fennmaradt prófétai könyv (Oz) szerzője. A Kr.e. VIII. sz. derekán működött Izraelben JEROBOÁM² és utódai uralma alatt, az állam önállóságának utolsó évtizedeiben. Az Úr parancsára parázna nőt vett el, Gomer nevűt, majd eltaszította magától szeretői miatt, de később az Úr parancsára ismét magához vette. Mindez a prófétáknál nem ritka jelképes cselekedet, tett által való prófécia: az Úr is eltaszítja magától a bűnös („bálványokkal paráználkodó”) zsidó népet, de idővel megkönyörül rajta, és újra kegyelmébe fogadja. ~ Gomertől született fiainak is jelképes nevet adott, akárcsak júdai kortársa, IZAIÁS. Mint annyi más próféta, ő is népe bűneit, bálványozását ostromozta, Isten büntetésével fenyegette, de az Úr irgalmát is ígérte a megtérés esetére. Gazdag költői nyelvezete bővelkedik kifejező hasonlatokban.

Páltiel – vagy Pálti, Fáltiel ('Isten menedék'), Lais fia, MIKÁL második férje a *Bibliában* (1Sám, 2Sám). DAVID elmenekülése után, talán mert hírt hallott arról is, hogy veje két új asszonyt vett el, SAUL a lányát ~hez adta feleségül. Saul halála után, amikor ÁBNER egyezséget ajánlott Dávidnak, ez feltételül kötötte ki, hogy feleségét, Mikált visszakapja. Ábner elvette az asszonyt ~tól és magával vitte Hebronba; ~ sírva kísérte egy darabon, de aztán Ábner utasítására megadóan visszatért.

Passur – vagy Paschur, Fássur ('körös-körül jólét') Immár fia, pap, a jeruzsálemi Templom felügyelője a *Bibliában* (Jer), aki megvesszőztette és egy éjszakára kalodába záratta JEREMIÁST, amiért a templom udvarában a bálványozásban vétkes város pusztulásáról jövendölt. Szabadulásakor a próféta megjósolta neki, hogy barátai mind kard által vesznek, őt pedig családjával együtt elhurcolják a babiloni fogságba.

pátriárkák – ősatyák, a *Bibliában* az emberiség, ill. a zsidóság ősei. A szó első, de ritkábban használt értelmében ~nak mondjuk az ÁDÁMTól NOËig felsorolt tíz nemzedék elsőszülötteit, így ide tartozik SZÉT, ÉNÓS, KENÁN, MAHALALÉL, JÁRED, HÉNOK, MATUZSÁLEM és LÁMEK is. Ők tehát az emberiség ősei; ennek a sornak az élén áll Ádám, minden embernek ősapja, s Noé zárja be, aki az emberiség elpusztulása után három fia, SÉM, HÁM és JÁFET révén újra benépesítette a földet. Noé után újabb tíz nemzedék telt el, amikor megszületett ÁBRAHÁM, és vele lépett színre a szó szűkebb értelmében vett ~ három generációja. Ezek a ~ már nem az egész emberiségnek, hanem a zsidóságnak voltak az ősei, ráadásul ők kerültek kapcsolatba az Úr választott népének szóló különös ígérettel. Ezt az ígéretet a ~ elseje és legfontosabbika, Ábrahám kapta ('nagy néppé teszlek'). Fiát, IZSÁKOT kevés figyelemre méltatta a hagyomány, ám ennek fia, JÁKOB ismét nagy jelentőségre tett szert, mert az ő tizenkét fiától származtatta magát a zsidóság tizenkét törzse. Jákob halálával a ~ kora véget ért.

Peka – vagy Fákee, héberül Pékach ('éberség') Izrael királya (uralk. Kr.e. 737–732), Remalja fia a *Bibliában* (2Kir, 2Krn). PEKÁJA király testörtiszje volt, s összeesküvést szőtt ura ellen, megölte és trónjára ült. Damaszkusszal együtt asszirelles szövetséget igyekezett összekovácsolni, s az arámokkal megtámadta Jeruzsálemet, hogy a vonakodó Júdát is belekényszerítse a ligába; ÁHÁZ király helyébe TABEELT akarták ültetni. Az ostromlott Áház ekkor Assziriától kért segítséget; 2Kir szerint emiatt ~nak fel kellett hagynia az ostrommal, s közben saját országának tekintélyes része asszír kézre került. (A 2Krn ezzel szemben arról ír, hogy ~ óriási győzelmet aratott, és több százezer foglyot hurcolt volna Izraelbe, ha ODED

közbe nem lép.) Trónját ~ úgy vesztette el, ahogy szerezte, az uralmával elégedetlenek összeesküvést szöttek ellene, és HÓSEA megölte.

Pekája – vagy Fákeja, héberül Pekachja ('éber az Úr'), Izrael királya (uralk. Kr.e. 738–737), MENÁHEM fia és utóda a *Bibliában* (2Kir). Rövid uralmának csak a vége ismeretes: testőrtisztje, PEKA összeesküvést szöött ellene, megölte, és elfoglalta a trónját.

Pérec – vagy Fáresz ('törés') JÚDA és TAMÁR¹ fia a *Bibliában* (Ter). A pátriárkák történetében következetesen érvényesülő minta szerint ő is a már előbb megmutatkozó ikertestvérét megelőzve hagyta el anyja méhét. Az ő utódai közül való DÁVID, és így szerepel JÉZUS nemzetségtábláin is (Mt, Lk).

Pinkasz² lásd ÉLI

Potifár lásd PUTIFÁR

proféták – az Úr küldöttjei és szószólói a bibliai írásokban; erre utal a görögös név (*prophétész*, azaz 'szószóló'), amely a héber *nabi* (tkp. 'küldött') fordítása. A szó legszélesebb értelmében ~ voltak mindazok, akik Isten üzenetét közvetítették, így MÓZES és JÓZSUE is (s valóban így tekinti őket a zsidó hagyomány). Némileg szűkebb értelemben ~nak nevezték egy-egy tekintélyes próféta (pl. ILLÉS és főleg ELIZEUS) vezetése alatt álló népes testületek tagjait, akik leginkább sámán-szerű ténykedést folytattak; maguk a fő~, mint épp Elizeus, inkább csodatévők voltak, mint a mennyei üzenetek közvetítői. A valódi szószólók olykor alkalmi megbízást kaptak az Úrtól (pl. GÁD², JAHAZIEL), de többnyire hivatásuk volt a prófétálás; a nép előtt nagy tiszteletben álltak, de uralkodók is kikérték tanácsukat (lásd MIKEÁS¹); DÁVID mellett afféle „udvari próféta” gyanánt működött NÁTÁN, és IZAIÁS is két királynak volt tanácsadója. Életre szóló elhívásukat olykor igen drámai körülmények között kapták (lásd EZÉKIEL, Izaiás). Hivatásuk gyakran terhes és veszélyes volt, a királyok és a hatalmasok olykor üldözéssel viszonyozták a kemény és őszinte szavakat (lásd JEREMIÁS), vagy épp halállal fizettek a megrovásért (lásd ZAKARIÁS², URIÁS²). A szó legszorosabb értelmében ma a fennmaradt és a bibliai kánonba bekerült prófétai könyvek szerzőit nevezzük ~nak. Az Ószövetségben ilyen 16 van; ezek közül négyet (Izaiás, Jeremiás, Ezékiel, DÁNIEL) hagyományosan „nagyak” mondunk a nevüket viselő írás tekintélyes terjedelme miatt, míg további 12 (a bibliai szent szám!) a „kis” próféták közé számít (OZEÁS, JOEL¹, ÁMOS, ABDIÁS², JÓNÁS, MIKEÁS², NÁHUM, HABAKUK¹, SZOFONIAS, AGGEUS, ZAKARIÁS³, MALAKIÁS). Ezek a könyvek részben intéseket tartalmaznak (a királyok, előkelők vagy a nép bűneit, főleg bálványozását ostromozzák az Úr nevében), részben pedig fenyegető jövendöléseket Izrael ellenségeinek pusztulásáról, s vigasztaló jóslatokat Isten népének győzelméről és majdani dicsőségéről. Ezekben a könyvekben találjuk a MESSIÁSról szóló fontos jövendöléseket is, amelyek az újszövetségi felfogás szerint JÉZUSra vonatkoztak. Az Újszövetség könyveiben egyébként a ~ száma igen megcsappan. Voltaképp KERESZTELŐ JÁNOS az egyetlen igazi isteni szószóló, egyszersmind újszerű vonás benne a nagy tömegeket megmozgató igehirdetés és térítés; igazában a HERÓDES³ előtti fellépése emlékeztet ószövetségi előképekre (Nátán, Illés). Rajta kívül csak egy kisebb jelentőségű próféta tűnik fel PÁL történetében (AGABUS), aki ószövetségi elődei némelyikéhez hasonlóan nem szavakkal, hanem jelképes cselekedettel adja tudtul mondandóját. A hagyomány ugyan JÁNOS¹ apostolt is a ~ közé számítja mint az Újszövetség egyetlen prófétai művének, a *Jelenések könyvének* íróját, ám az ő szerzősége korántsem tekinthető bizonyítottnak.

Pul – a *Bibliában* (2Kir, 1Krón) szereplő asszír uralkodó, aki MENAHEM júdai királyt súlyos hadisarc fizetésére kényszerítette, és a királlyal együtt sokakat fogságba hurcolt. Ez a név III. Tiglatpileset (Kr.e 745–727) jelöli; ~ az eredeti asszír név, Tukulti-apal-ésarra második elemének a változata, amely babiloni és görög forrásokban is előfordul önállóan.

Putifár – vagy Potifár ('Ré napisten ajándéka), az egyiptomi uralkodó testőrparancsnoka a *Bibliában* (Ter), aki midiánita rabszolgakereskedőktől megvásárolta JÓZSEF¹et, majd megtapasztalva, hogy milyen éles eszű, rátermett, hogy tud az emberekkel bánni, és hogy Istene minden munkájában megsegíti, bizalmába fogadta az ifjút, és fokról fokra egész házáat az ő kezére bízta. Felesége (lásd PUTIFÁRNÉ) rágalma folytán kénytelen volt kedvelt szolgáját eltávolítani a háztól és börtönbe vettetni. – A csábítási históriával foglalkozó gazdag irodalomban ~ alakja a perifériára szorul, egyedül Thomas Mann *József és testvérei* c. regényében nyer tágabb dimenziókat. A neve itt Petepre. Az előkelő ikertestvér-szülők vallási tébolyokban kisgyermekként kasztrálták. A hatalmas természetű, finom kezű, vékony hangú és

szép arcú, tehetséges ember egy sor magas, de képletes hivatalt viselt az udvarban, s épp ily képletes férje volt gyönyörű és előkelő ifjú feleségének. Józsefben a különös, szakrális méltóságot sugárzó s egyben szánalomra méltó ~ az őszinte bámulat és a segítőkész részvét összetett érzelmeit ébresztette fel, az ifjút tehát a felemelkedésben nem csupán karriervágya motiválta. Urára ruházta nemcsak elvesztett apja iránti szeretetét, de még a mennyei Úrnak kijáró hódolat valamelyes részét is; többek közt ez vértette fel, hogy az asszony nagyon is csábító kínálkozásának ellenálljon. ~ egyébként teljesen tisztán látta a helyzetet a csábítási ügyben, de magas származású feleségével szemben nem adhatott igazat a szolgának. Az általa továbbra is szeretett ifjú számára ezért választotta a legenyhébb büntetést, a könnyű fogságot, hiszen ha asszonya vádjának hitelt ad, elemi joga lett volna krokodilok közé vettetni a vétkest.

Putifárné – PUTIFÁRNak, a FÁRAÓ testőrparancsnokának felesége a *Bibliában* (Ter), aki szerelemre gyúlt urának kedvelt szolgálója és bizalmasa, a zsidó JÓZSEF¹ iránt. Nyílt felajánlását József elutasította, a megsértett asszony pedig bevádolta férjénél, hogy erőszakot akart tenni rajta. Putifár a feleségének hitt, és Józsefet börtönbe vetette. – A visszautasított asszony ilyesfajta bosszúja igen elterjedt motívum volt az ókorban, van egyiptomi és akkád példája, a görög mondavilágban pedig vagy fél tucat, ezek közül a legismertebb PHAIDRA és HIPPOLÜTOSZ esete. A perzsa irodalomban (Dzsámi) és az arab legendákban ~ neve Zulejka; rágalmaért megbűnhődik, hét évig mint megcsúfult, vak vénasszony tévelyeg. Akkor a már nagy hatalmú József lábaihoz borul, aki fel sem ismeri; ő az igaz Istenhez fohászkodik, mire visszanyeri szépségét, és József felesége lesz. Az európai irodalomban ~ Zulika vagy Selica, Selicha néven szerepel a XVII. századtól. Hol démoni sugallatoktól irányított nő, vagy maga is démon, akinek segítségével a SÁTÁN a JÉZUS-előképpé magasztosult Józsefen akar felülkerekedni, hol a züllött udvari erkölcsök ledér képviselője, akit József a polgári morál jegyében utasít vissza, hol pásztori környezetben lép fel, és egy sikeresebb vetélytársnője miatt nem éri el szerelme célját. Thomas Mann *József és testvérei* c. regényében a férj neve Petepre és az asszonyé Mut-em-enet. Nem ledér csábító ez a ~, hanem „holdapáca”, Amun kultuszának beavatottja, büszke hercegnő, aki csak sokára figyel fel ura kegyencére. Érzelmeit előbb magának sem vallja be, majd helyzetére ébredve megkísérli eltávolítani Józsefet a háztól. Az eunuch férje mellett kielégítetlenül élő fiatal, művelt és érzelemgazdag asszonyt végül lebirja az emésztő szenvedély; az író beállítása szerint azonban az öntetszelgő József is „játszik a tűzzel”, sőt táplálja azt, tehát nem egészen vétlen az események alakulásában.

Ráchel – vagy Rákhel, Ráhel ('bárány'), a háráni LÁBAN szépséges leánya a *Bibliában* (Ter). JÁKOB eredetileg az ő kedvéért állt Lábán szolgálatába, ám apja becsapta a vőlegényt, és az éj sötétjét kihasználva ~ csúnya nővérével, LEÁVAL házassította össze. Jákob ezután elvehette ~t is, ám kedvenc felesége sokáig meddő maradt. Férjének már tíz fia és egy lánya született nővérétől meg nővére és az ő szolgálóitól, mire ő végre megszülte JÓZSEF¹et. Amikor Jákob egész családjával felkerekedett, s Lábán tudta nélkül Kánaánba vonult, az üldözésekre indult apát ~ szerelte le ravasz cselével. Az új hazában hozta a világra ~ második fiát, BENJÁMINT, de ez a szülés az életébe került. – ~ már JEREMIÁSNál jelképes alakként lép elő, a népe pusztulását sirató anyja ő: „Jajszó hallatik Rámából... Ráchel siratta fiait, és nem akart vigasztaltatni” (31,15), Ráma ugyanis, ahol a babiloni fogságba hurcolandó zsidókat összeterelték, Benjámint törzsi területén fekszik, ~ pedig Benjámint anyja volt. MÁTÉ² evangéliuma e verset a betlehemi gyerekgyilkosságra (lásd HERÓDES¹) vonatkoztatta. Arany *Ráchel panasza* c. verse is az utóbbi eseményre utal, de egy további allegorikus szinten: a gyermekei holtteste felett zokogó anyán a szabadságharcban elesett fiait gyászoló nemzet értendő.

Ráguel lásd SARA²

Ráháb¹ – vagy Rachab ('dühödtség'), a teremtéstörténetben (Ter) nem szereplő, de a *Biblia* más helyein (Zsolt, Iz) említett ösztörny, a tenger fejedelme, akivel Isten nagy harcot vívott a világ teremtésekor. A midrásokban megőrzött hagyomány egyik rétege szerint Isten halálra zúzta ~ot, és a tenger mélyére süllyesztette, nehogy tetemének bűzétől elpusztuljon a szárazföldi élet; mások szerint előbb megkímélte, s csak akkor pusztította el, amikor az nem volt hajlandó a tengerbe fojtani az egyiptomi sereget, amely a MÓZES vezetésével kivonuló zsidók nyomába özönlött. Sok leírásban ~ alakja egybeolvad LEVIATÁNNÉVAL.

Ráháb² – vagy Rácháb ('dühödtség'), jerikói parázna asszony a *Bibliában* (Józs), aki befogadta házába a JÓZSUE által küldött két kémeket. Amikor a király katonákat küldött a kémek elfogására, ~ ügyesen elrejtette őket a háza tetején száradó len alatt, majd éjszaka egy kötélre kötött kosárban lebecsátotta őket a város falán. Előbb azonban esküt vett tőlük, hogy ha népük elfoglalja a várost, őt és háza népét megkímélik. A kémek meghagyták neki, hogy háza ablakára vörös fonalat kössön, s ez valóban megvédte ~ házát az ostrom után.

Ráhel, Rákhel lásd RACHEL

Razon – vagy Recin ('szilárd') arámi király a *Bibliában* (2Kir); összefogott PEKÁJA izraeli királlyal Asszíria ellen, s együtt megtámadták a vonakodó ÁHÁZ júdai királyt, hogy belekényszerítsék a szövetségbe. Áház az asszír királyhoz, TIGLATPILESZERhez fordult segítségért, aki bevette és kifosztotta Damaszkuszt (Kr.e 732), ~t pedig megölette.

Rebekka – vagy Rebeka ('bilincs') ÁBRAHÁM rokona, a háráni BETUEL lánya, LÁBÁN húga a *Bibliában* (Ter). Ábrahám szolgája, ELIEZER¹ kérte meg őt feleségül urának fia, IZSÁK számára és hozta el Kánaánba. Házasságuk első időszakához fűződik az ÁBIMELEK¹kel kapcsolatos epizód. Anyósához, SÁRÁ¹hoz hasonlóan ~ is sokáig magtalan volt, majd ikerfiakat szült, ÉZSAUT és JÁKOBOT. Szíve a másodszülött fiához húzott, és amikor eljött az ideje, hogy az agg és vak Izsák átadja az elsőszülöttnak kijáró áldást, ~ fondorlatot eszelt ki Jákob javára. Míg Ézsau apja kívánsága szerint vadat lőni járt, hogy abból az ünnepi étket elkészítse, anyja egy bárányból megsütötte férje kedvenc ételét, az állat bundáját pedig Jákob karjára kötözte, hogy a szőrös testű Ézsauhoz hasonlítson. A tapintás megnyugtatta Izsákot („a hang ugyan Jákob hangja, de a kezek Ézsau kezei”), és a visszavonhatatlan elsőszülötti áldást ráadta kisebbik fiára. Mivel sejthető volt a kijátszott Ézsau reakciója, ~ sebesen útra készítette kedvenc fiát, és elküldte bátyjához Háránba, hogy ott biztonságban legyen. Halála után ~t a családi sírboltba, a Makpela barlangjába temették.

Recin lásd RAZON

Reháb¹ lásd ISBÓSET

Reháb² – ('tágas') egy pusztalakó kénita törzs ősatya a *Bibliában* (2Kir); a nevét viselő nomád törzs, a rehabiliták számára ~ fia, JONÁDÁB¹ szabott szigorú életmódbeli előírásokat.

Rehabeám lásd ROBOÁM

Réhuél lásd JETRÓ

Rehum – ('irgalmas') Szamária perzsa kormányzója a *Bibliában* (Ezd). A szamáriai előkelők felbujtására levelet írt Artaxerxesz királyhoz megtudakolni, joguk van-e a visszatért zsidóknak felépíteni Jeruzsálem falait és templomát, és azt állította, hogy ha mindez elkészül, a lázadás és visszavonás félszke lesz. A királyi válasz helyt adott a gyanúnak, s olyan utasításokat küldött, melyek alapján ~ hosszú évekre leállította az építkezést Jeruzsálemben.

Reuben lásd Ruben

Reuel lásd Jetró

Ricpa lásd Rizpa

Rizpa – vagy Ricpa, Reszfa ('parázs') Aja lánya, SAUL király ágyasa a *Bibliában* (2Sám). A király halála után ÁBNER vele hált, s amikor ezért Saul életben maradt fia, ISBÓSET megróttá, a vezér haragjában DÁVIDHOZ pártolt. Utóbb egy éhínség idején Dávid azt az orákulumot kapta, hogy a csapás oka Saul házának vérbűne, a néhai király ugyanis megtámadta Gibeont, holott a város még Józsue idejétől szent esküvel fogadott védettséget élvezett Izraeltől. Dávid ekkor kiszolgáltatta ~ Saultól született két fiát a gibeonitáknak, akik karóba húzták őket MERÁB fiaival egyetemben. ~ gyászruhában örködött éjjel-nappal a tetemek mellett, hogy a vadak és dögmadarak kárt ne tegyenek bennük. Ezt meghallván Dávid intézkedett, hogy a kivégzetteket Saullal és JONATÁN¹nal egy sírba temessék. – Nem tudni, volt-e alapja a Saul elleni vádnak (a bibliai szöveg alapján semmiképp sincs), Dávidnak mindenesetre nyilván kapóra jött, hogy megszabadulhat Saul összes még élő leszármazottjától az egy MÉFIBÓSET kivételével.

Roboám – héberül Rehabeám ('népsokasító') az önálló Júda első királya (uralk. Kr.e. 931–913), SALAMON fia és utóda a *Bibliában* (1Kir, 2Krón). Apja halála után a szikemi királyavató gyűlésen, ifjú barátai tanácsára, dölyfös választ adott a népnek, amely a Salamon által kirótt súlyos adók mérséklését kérte tőle. Emiatt a tiz északi törzs kimondta elszakadását Júdától, és JEROBOÁM¹ot választotta meg királynak; ~ jobbnak látta Jeruzsálemben menekülni (lásd HADORÁM). SEMÁJA¹ eltanácsolta a közvetlen katonai akciótól, ezért ~ csupán megerősítette csonkán maradt országa északi határait. Készületlenül érte viszont SISÁK fáraó támadása, aki az ország megosztottságát kihasználva betört Jeruzsálemben, kifosztotta a Templomot, s több déli várost elcsatolt Júdától. Apjához hasonlóan ő is nagy háremet tartott, tizennyolc feleséggel és hatvan ágyassal; kedvenc feleségétől, MAÁKÁTól született utóda, ABIJA¹. – Az Írás úgy tünteti fel, mintha egy könnyelmű ifjú pökhendisége szakította volna ketté az egységes monarchiát. Valójában a DÁVID által nehezen összekovácsolt egység már az ő életében komoly veszélybe került (lásd SÉBA); Salamon kemény központosított uralma néhány évtizedre az ellentéteket csak háttérbe szoríthatta, de fel nem oldhatta.

Ruben – vagy Reuben ('íme, fiú') JÁKOB elsőszülött fia LEÁTól a *Bibliában* (Ter). Anyjának odaadó gyermeke volt, mandragórát vitt neki a mezőről, amelynek révén a hosszabb ideje elhanyagolt Lea visszanyerte férje figyelmét, s újabb fiakat foganhatott. Talán a két feleség közti viszályal magyarázható az is, hogy RÁCHEL halála után ~ annak szolgálójával, BILHÁVAL hált, „meggyalázta atyja ágyát”, így kényszerítve őt, hogy végleg Leához térjen vissza. Ez a tette vezetett oda, hogy halála előtt Jákob megtagadta ~tól az elsőszülötti áldást. ~ mentette meg JÓZSEF¹et testvérei gyilkos szándékától a javaslattal, hogy inkább adják el őt; jóval később, amikor az általuk föl nem ismert fivér próbaképpen BENJÁMIN kiszolgáltatását követelte tőlük, ~ ajánlotta fel magát tüzul helyette. A nevét viselő törzs a Jordántól keletre foglalt területet. – A *tizenkét pátriárka testamentuma* c. apokrif írásban a neki tulajdonított végrendelet elején ~ a Bilhával kapcsolatos vétkéről szól, s elmondja, hogy Isten ezért sajnó lányéki fájdalommal büntette őt hét hónapon át, s szinte halálba sorvadt, mígnem atyja könyörgésére az Úr megengesztelődött. Ennek kapcsán fiait és unokáit inti a női csábítás veszélyeire, az asszonyok gonoszságára, és figyelmükbe ajánlja a tisztaságot és a testi dolgokban való mértéktartást. Thomas Mann *József és testvérei* c. regényében ~t rajzolja a legegyénibb vonásokkal a Lea-fiak közül. Az öles termetű „oszlop-ember” a többiekhez képest némi megértéssel fogadta atyjuk kivételezését József iránt, s bár többször intette öccsét önmérsékletre, végül ő mentette meg a fivérek gyilkos dühétől azzal a javaslattal, hogy inkább egy kiszáradt kútba vessék. Titkon arra készült, hogy majd kihúzza onnan a fiút és hazaviszi az atyához, s ezzel talán jóváteszi szemében Bilhával kapcsolatos vétkét, ám szándékát keresztülhúzta, hogy addigra fivérei már eladták a fiút a midiánita kereskedőknek.

Rut – vagy Ruth ('barátnő') fiatal moabita nő a *Bibliában* (Rut), aki egy Betlehemből oda telepedett zsidó család fiához, Kiljonhoz ment feleségül. Férje halála után, gyermektelen maradvánnyal, elhagyta népét és családját, és elkísérte anyósát, NOÉMIT annak szülőföldjére. Ott anyósa okos tanácsait követve megkedveltette magát egy módos gazdával, néhai férje rokonával, az idős BOÁZZAL, aki (hagyományos rokoni kötelességének is eleget téve) feleségül vette. Így lett ~ idegen nő léte elsőszülött fia, Obed révén DÁVID dédanyja s végső soron ősanynya JÉZUSnak is. – A jól formált elbeszélés királykori eredetű néphagyomány nyomán a fogság után nyerhette el végső formáját. Írásba öntöje bizonyos ellenzéki felfogást is nyilvánított ki művével a vegyes házasság ellen drasztikusan küzdő EZDRÁS és NEHEMIÁS idejében, hiszen nemcsak a moabita nő hűségét magasztalja, de a mű végén még ~ ősanynját, a kánaánita TAMÁR¹t is dicsérőleg említi

Sába királynője – a dél-arábiai Sábanak vagy Szebának, a szabeusok hazájának meg nem nevezett királynője a *Bibliában* (1Kir), aki pompás kísérettel és sok ajándékkal SALAMON látogatására jött, hogy messze földön híres bölcsességéről meggyőződjék (a mohamedán hagyományban a királynő neve Balkisz). Salamon megfelelt minden kérdésére; bölcsességét és gazdagságát látva ~ boldognak mondta őt és népét, és dicsérte Izrael Istenét. A király bőkezűen viszonzta vendége ajándékait. – A minden bizonnyal fiktív elbeszélés Salamon dicsőségét van hivatva illusztrálni; Sába éppolyan mesés, világvégi tartomány volt a hajózásban nem túl jártas zsidóság számára, mint az aranyat termő Ofir (vagy mint a kora újkor hajósainak Eldorádó). A sovány történet sok epizóddal bővült a midrásirodalomban

Sádok lásd SZÁDOK

Sadrák lásd AZARIÁS¹

Salamon – héberül Selómó ('béke') zsidó király, DÁVIDnak BETSABÉTől való fia és a trónon utóda a *Bibliában* (1Kir, 1Krón, 2Krón). Trónját annak köszönhette, hogy anyja és befolyásos hívei rábírták az agg, már magatehetetlen Dávidot ~nál idősebb fia, ADÓNIA félreállítására. (Az 1Krón szerint Dávid még korábban nagy nyilvános ünnepségen jelölte ~t utódjának, s „második királlyá” avatták, de ez kevéssé valószínű). Uralma elején ~ leszámolt Adóniával és támogatójával, JOÁBBal, s megbüntette apja egykori ellenségét, SIMEIt. Országát főleg kereskedelmi ügyletekkel és ügyes diplomáciával gyarapította; felépítette Jeruzsálemben az első Templomot és pompás királyi palotáját. Híres volt bölcsességéről (ezt példázza ítélete a két perlekedő anya ügyében), a hagyomány neki tulajdonítja a *Prédikátor könyve*, *Bölcsesség könyve*, *Példabeszédek könyve* és az *Énekek éneke* c. bibliai írások szerzőségét, jóllehet ezek sok évszázaddal később íródtak. Ezer feleséget és ágyast tartott háremében; asszonyai kedvéért sok idegen isten kultuszát engedte meghonosodni. Uralma a súlyos adók és a túlzott központosítás miatt idővel komoly elégedetlenséget szült. Már életében lázadást támasztott ellene JEROBOÁM¹; rögtön halála után a tíz északi törzs különvált Izrael néven, s csak kettő maradt Júda néven utódai uralma alatt. – ~ életútjában kevesebb a drámai mozzanat, mint apjájában, így irodalmi utóélete sem oly gazdag. A rabbinista hagyomány éppúgy, mint az európai irodalom leginkább a SÁBA KIRÁLYNŐJÉvel való találkozását vagy, az *Énekek éneke*nek utalásaira alapozva, SZULAMITtal való feltételezett szerelmes kalandját színezte tovább. Az arab legendákban, Szulejmán néven, ~ varázshatalmával tűnik ki, Allah erejével a szellemeknek, ifriteknek és dzsinneknek parancsol. Ugyancsak keleti, talmudista írások nyomán került vele kapcsolatba MARKALF népmesei jellegű figurája. Kortársunk, Stefan Heym *Dávid király krónikája* c. regénye a kiváló előd árnyékában élő hiú, középszerű despotát formálja meg ~ alakjában, aki készséges kiszolgálói segítségével, s dinasztikus érdekekből, minden részletében meghamisítva hagyja az utókorra apja történetét (ez a ma ismert bibliai szöveg), s még bölcsességének s költői-szentírói kiválóságának hírnevét is mások szellemi alkotásainak erőszakos eltulajdonításával alapozza meg. A mű értő olvasói a megjelenés idején (1972) világosan felismerték a figurában Sztálin szellemes portréját s a regényben a személyi kultusz történelemretusáló gyakorlatának vitriolos szatírját.

Sallum – vagy Sellum ('kárpoztás') Izrael királya (uralk. Kr.e. 743), JÁBES fia a *Bibliában* (2Kir). Elődjét, ZAKARIÁS¹t összeesküvők élén megölte, de egy hónapi uralkodás után MENAHEM letette a trónról.

Salmanassár lásd SZALMANASSZÁR

Samáel, Sámuel lásd SZAMÁEL

Samgár – ('dicsőségszerző') Ánát fia, a BÍRÁK egyike (Bír), szám szerint a harmadik. Bíraskodása időtartamáról nincs említés, csak arról, hogy a filiszteusok ellen harcolt sikeresen, s egy szamarósztokéval hatszázat megölt közülük – ez emlékeztet SÁMSON hőstettére, aki ezer filiszteust ütött agyon egy szamar állkapcsával.

Sámson – ('nap fia') nagy erejű zsidó hős, a bírák egyike, szám szerint a tizenkettedik a *Bibliában* (Bír). Angyal adta hírül addig magtalan anyjának, majd apjának, az istenfelő MANOÁnak, hogy fiuk születik, s hogy Istennek szentelt ember lesz, aki nem ihat bort s nem vágathatja le a haját. ~ hatalmas erejű férfivá serdült, aki pusztá kézzel ölt oroszlánt. Először egy timnai filiszteus lányt vett feleségül, de annak rokonaira megharagudva elhagyta a lányt, s attól fogva engesztelhetetlen ellensége lett ennek a zsidókat sanyargató és elnyomó népnek. Nagy erejével sokakat megölt közülük (egy ízben ezret ütött agyon egy szamar állkapcsával), ezért a filiszteusok főbbjei rábírták kedvesét, az ugyancsak közülük való Delilát, hogy csalja ki a hősből, mi a titka emberfeletti erejének. Megtudva, hogy a titok nyíratlan hajában rejlik, Delila álmában megnyírta a hőst, így ellenségei lebírhatták; megvakították, és Gázában malmot hajtattak vele. A fogságban újra nőtt ~ haja, s amikor egy ünnepen rabtartói DÁGON templomába vitték, hogy szórakoztassa őket nyomorúságának látványával, ő visszatért ereje által ellenségeire és önmagára döntötte az épületet. – ~ történetében és alakjában is sok a vándormotívum. Születését égi lény adja hírül, mint SÁMUEL, KERESZTELO JÁNOS és JÉZUS esetében, nagy erejével és tetteivel hasonlít GILGAMEShez és HÉRAKLÉSZhez; neve alapján pedig (*samas* héberül 'nap') valamely kánaáni napistenség jellegzetességeit hordozza (a hajából font hét varkocs úgy veszi körül a fejét, mint a nap

sugarai). Bár az Írás a BÍRÁK közé sorolja, s még bíraskodásának időtartamát is megjelöli húsz esztendőben, ~ aligha a népszabadtók, a GEDEONok és JEFTÉk fajtájából való. Inkább gerillaakciókkal zaklatta az ellenséges népet (amelynek lányaival egyébként nagyon is szoros kapcsolatokat ápolt), s tetteiben korántsem a JAHVE iránti buzgalom, sokkal inkább az érzékiség és az egyéni sértődöttség irányította. – A XVI–XVII. századi európai irodalom a ~ról szóló művekben főleg Delila s általában a nő kárhuzatos szerepét hangsúlyozta, míg a zsidó-filiszteus szembenállás a szerzők vallási pártállásától függően hol a protestáns-katolikus viszály valamelyik nézetét allegorizálja, hol általában a keresztények és a törökök ellentétének analogonja. Milton *A küzdő Sámson* c. kései, antikizáló drámája utolsó óráiban mutatja a hőst, a női árulás okozta nyomorúságban, vakon és bilincsekben, amint utolsó hőstettére készül: megrendítő önportréja az öregkorára megvakult és a politikai küzdelmekből kiszorított költőnek, aki régi sebként hordta magában első felesége időleges „árulásának” emlékét. Németh László *Sámson* c. drámája árnyaltabban boncolja mind ~ és Delila konfliktusát, mind pedig a zsidók és filiszteusok ellentétének politikai nézőpontjait. – A minden ószövetségi figurában előképet kereső keresztény felfogás ~ meglehetősen pogány alakjában is fellelte a Krisztus-modellt: ~ úgy tépte szét az oroszlánt, ahogy az Üdvözítő kerekedett felül a halál és a gonosz erőin.

Sámuel – ('Isten meghallgatott') próféta, Elkana fia a *Bibliában* (1Sám), aki a BÍRÁK korának végén működött, egyszerre bírói és papi szerepkörben (1Sám). Sokáig meddő anyja, HANNA isteni közbenjárásra szülte őt, és a gyermeket a silói szentély szolgálatára szentelték hároméves korában, ÉLI főpap irányításával. ~ még ifjan kapta elhívását az Úrtól egy éji szózatban; Éli halála után ő lett Izrael legfőbb tekintélye. Hosszú időn át bíraskodott; imái hatására a zsidó seregek több csatát nyertek az őket nyomorgató filiszteusok ellen. Öregkorában a bíraskodást két fia, Abija és Joel vette át, de méltatlannak bizonyultak, ezért ~ az Úr felszólítására (más szövegrész szerint a méltatlankodó nép követelésére) királynak kente fel SAULT. Utóbb ~ megvonta jóindulatát a királytól engedetlensége miatt, s titokban az ifjú DÁVIDOT kente fel helyette. Újabb védencének trónra jutását azonban már nem érte meg; csak síri árny alakjában jelent meg egyszer, hogy közeli végét jósolja Saulnak, aki az endori halottlátó asszonnyal idéztette meg őt a végzetes gilboai csata előestéjén. – Szembetűnő és persze érthető, hogy ~ csak vonakodva engedi át egy katona-monarkha kezébe a főhatalmat, amelyet ő teokrataként, elsősorban vallási tekintélyével gyakorolt egy hosszú, viszontagságos korszakban. Továbbra is igyekszik Sault a parancsvégrehajtó hadvezér szerepébe besorozni, és minden alkalmat megragad, gyakran meg épp ő provokál ki csapdahelyzeteket, hogy a királyt „engedetlenségen” kaphassa. Saját sértettségét tünteti fel ezután úgy, hogy Sault az Úr „vetette el”, s azért ken fel ellenkirályt az ifjú Dávid személyében, akinek legalább két jelentős szentéllyel vannak kétségtelen kapcsolatai, mert tőle reméli, hogy majd visszaállítja a papság hegemoniáját. (Ezt a várakozását egyébként utóbb a királlyá lett Dávid egyáltalán nem igazolta.) Zord fanatizmusa és zsarnoki kíméletlensége miatt ~t nem a vonzó bibliai alakok között tartjuk számon.

Sára¹ – TARÉ lánya egyik ágyasától, ÁBRAHÁM féltestvére és felesége a *Bibliában* (Ter); eredetileg Szárajnak hívták, s csak utóbb kapta Istentől a ~, azaz 'úrnő' nevet. Ifjan híres volt szépségéről; mikor Egyiptomban járt férjével, az a bátyjának adta ki magát, s életét féltve túrta, hogy asszonyát a FÁRAÓ a háremébe vitesse. Isten azonban megóvta ~ erényét, és a fáraó gazdag ajándékok kíséretében adta őt vissza férjének. (Később ugyanez a kaland megismétlődött GÉRÁRban, ÁBIMELEK¹ királlyal). ~ meddő maradt, s öregkorában megengedte férjének, hogy szolgálójukkal, HÁGÁRRal nemzzen gyermeket. Isten különös kegyéből kilencven éves korában neki is megnyílt a méhe, s megszülte fiát, IZSAKOT; ezután Hágárt fiával, ISMAEL¹el együtt eltávolította házából. Mikor meghalt, férje Makpéla barlangjába temette el, amelyet családi sírbolt céljára vásárolt

Sára² – ('úrnő') TÓBIT rokonának, Ráguelnek lánya a médiái Ekbatanában (Tób). Már hét férjét ölte meg a nászéjszakán ASMÓDEUS, a féltékeny démon, ezért nem akadt, aki feleségül merte volna kérni. Az ifjú TÓBIÁS¹nak végül isteni útmutatás segítségével (lásd RÁFAEL) sikerült megtörnie az átkot és feleségül vennie ~t.

Sátán – a Gonosz, az ördög, ill. az ördögök fedelme a keresztény gondolkörben. A héber név ellenfelet jelent, de a *Biblia* ószövetségi részében a ~ csak kétszer jelenik meg (Jób 1–2 és Zak 3,1–2), és csupán afféle „közvédlő” az Úr udvartartásában, akinek tiszte az emberek valódi értékét firtatni. Jézus korában már, amikor a perzsa dualizmus hatása erősen

érezhető lett a zsidó hitvilágon, ~ valódi ellenlábasa Istennek, a nagy kísértő (pl. JÉZUS megkísértése a pusztában), az ember testi és lelki romlására törő tisztátalan lelkek parancsolója. – Milton *Elveszett Paradicsom* c. eposzában ő a vezére az angyali seregnek, amely a teremtés után gögjében fellázadt az Úr és a hozzá hű ANGYALOK ellen; legyőzetésük után az Úr a pokolba zárta őket (akár ZEUSZ a titánokat a Tartaroszba). A ~ bosszúból az ember megrontására tör, a kígyó alakját felöltve bűnre csábítja az első emberpárt. (Az édenkerti kígyót először a midrásirodalom azonosította a ~-nal, pontosabban SZAMÁELLEl; a keresztény ókor is hasonlóképp vélekedett, s ezt talán a JÁNOS¹-nak tulajdonított szavak segítették elő: „És megfogá a sárkányt, a régi kígyót, ki az ördög és a sátán.” (Jel 20,2). Sikere mégsem diadal, mert MIHÁLY arkangyal vigaszt nyújt a vétkeseknek, megmutatván a jövőt és Jézus megváltó halálát. A ~ alakja egyébként Miltonnál nem nélkülözi a fenség jegyeit; igazában rezignált hős, aki kezdettől látja harca reménytelenségét, s legfőbb büntetése a lelkifurdalás lázadó társainak veszte miatt. Klopstock még a létébe vetett valódi hittel formálta meg a ~ alakját a *Messiásban*; a romantika korától fogva az ördögök fejedelme esztétikai, gondolati elv csupán. A 19. század derekára a ~ már nemcsak Isten egyenrangú ellenfele, de néha ő az igazabb, a méltányosabb és méltóságtelesebb kettőjük közül. Az ördög megváltásának teljesen eretnek gondolata már az egyébként hívő Klopstocknál is felmerült, s visszhangzik Vigny (*Éloa*) és Hugo költeményeiben (*A Sátán vége*). Az utóbbiban a ~ kihullt szárnytolla Isten pillantására női angyal lesz, a Szabadság, aki semmivé teszi a ~ gyűlöletét, és előbb az embereknek, majd a bukott angyaloknak is megváltást hoz. Lermontov *A démon* c. epikus költeménye a ~ szerelmi megváltásáról szól, egyebütt megtérésről vagy önmegsemmisítésről olvasunk (Leconte de Lisle, Blunt). Mások szerint a ~ oly magasan áll, hogy nincs is szüksége megváltásra; Carducci és Baudelaire himnusszal ünneplik, a sátánosság a századvégi dekadencia obligát póza lesz. Shaw (*Ember és felsőbbrendű ember*) számára a ~ a lélek, az egyén szuverenitásának záloga. Anatole France-nál (*Az angyalok lázadása*) a ~ fölénye oly vitathatatlan, hogy még fellázadni sem akar az Ég ura ellen, mert tart tőle, hogy ha győzne, éppoly zsarnok elnyomóvá válna, amilyen Jehova. Szatirikus és komikus vonásokkal szerepeltették Mark Twain (*A titokzatos idegen*) és Bulgakov (*A mester és Margerita* c. regényében WOLAND alakjában), míg Bernanosnál (*A Sátán napja alatt*) realisan, legalábbis pszichológiailag létező lényként találjuk. – A ~-nak az ókortól fogva számos más megnevezése ismeretes: SZAMÁEL BELIÁL, SZEMJASZA, ASMÓDEUS, BELZEBUB, BELFEGOR, LUCIFER, DIS, MEPHISTOPHELES, PLUTÓ.

Saul – ('a kívánt') a gibeai KIS fia, tekintélyes és daliás termetű benjáminita ifjú a *Bibliában* (1Sám). Apja néhány elkőborolt számárkanca keresésére küldte; ~ Cúfban a „látóember” hírében álló SÁMUELhez fordult tanácsért, mire a próféta isteni sugallat nyomán királlyá kente, majd a népet Micpába hívta össze, és ott nyilvánosan, sorsvetés alapján is királynak nyilvánította őt. (Más szövegrész szerint a nép kiáltotta ki ~t királynak, amikor bravúros rajtaütéssel megsemmisítette a Jábes-Gileádot ostromló ammonita NÁHÁS seregét.) Unokafivére, ÁBNER és hős fia, JONATÁN¹ támogatásával ~ számos győztes csatát vívott a filiszteusok, ammoniták, moabiták és amalekiták ellen, ám Sámuellel megromlott a viszonya, s a próféta titkon ellenkirálynak kente fel az ifjú DÁVIDOT. Dávid hamar feltűnt ~ udvarában; eleinte a király is kegyelte, lányát, MIKÁLT hozzáadta, de az ifjú hadi sikerei és növekvő népszerűsége miatt féltetni kezdte tőle uralmát, s az életére tört. Dávid elmenekült az udvarából. Nób papjait, akik segítették a szökevényt, ~ kardélre hányatta (lásd ÁHIMELEK), és saját fiát is keményen megróttá, hogy ellenségével barátkozik. Dávid ellen indított portyái azonban kudarcot vallottak, két alkalommal maga is csak ellenfele nagylelkűségének köszönhette pusztá életét. A filiszteusokkal vívott döntő gilboai ütközet előtti éjen az endóri halottlátó asszonnal megidézttette a halott Sámuel árnyát. A próféta megjövendölte, ami másnap be is következett: ~ és három fia elesett az ütközetben. Maga a király, halálos sebet kapva, saját kardjába dőlt. – ~, aki a jelentéktelen Benjámi -törzsből kiemelkedve volt képes Izrael tekintélyes részével elfogadtatni uralmát, alighanem sokkal kiválóbb király és ember volt, mint amilyennek a vele foglalkozó szentírási könyv ábrázolja. A szerző ~-ellenes elfogultságának két motívuma is nyilvánvaló. Az egyik az, hogy minden bizonnyal a dávidi dinasztia szolgálatában működött, ezért a sokrétű hagyományból főképp olyan epizódokat foglalt művébe, amelyek egyrészt a dinasztiaalapító erőszakos trónszerzésében az isteni szándék megvalósulását mutatják (innen ~ „elvetetése”), másrészt emberileg is gyarlónak, sőt hitványnak és hitszegőnek tüntetik fel Dávid ellenfelét. A másik motívum a szerző és a feltehető későbbi átdolgozók és szerkesztők papi látásmódja. ~-nak a Sámuel képviselte teokratikus irányzattal, a papság és a papi szentélyek évszázadok óta meggyökeresedett

tekintélyuralmával kellett keményen megküzdenie, hogy királyi hatalmának érvényt szerezzen, ez a harca pedig aligha tette a papi szerzők kedveltjévé. Az első király bukásának épp az az egyik fő oka, hogy még nem tudott elegendő erőt mozgósítani ehhez a küzdelemhez; a másik az, hogy a papság által ellene kijátszott trónkövetelőben rátermettebb, tehetségesebb riválisa támadt. – Alexandriai Philo kedvezőtlenül értékelté ~t, Josephus Flavius legalább hősiességét méltatta. A középkor irodalma egyöntetűen elítélte, s a bibliai beállítás maradt uralkodó a XVIII. századig. Voltaire drámája mutatja be elsőként ~t a papi mesterkedések áldozataként; Alfieri darabja a papok és a trónkövetelő által sarokba szorított, Istennel hiába viaskodó uralkodó tragédiáját bontja ki. Byron négy verset szentelt neki a *Héber dallamok* c. ciklusban; A. Gide ~ homoerotikus vonzalmának visszautasításával magyarázza, hogy Dávidot gyilkos dühvel üldözni kezdte

Seár-Jasub – IZAIÁS fia a *Bibliában* (Iz), akinek Isten utasítására a próféta beszélő nevet adott ('a maradék visszatér'); ez jelképes jövendölés a babiloni fogságba hurcolt zsidóság sorsára vonatkozólag.

Séba – vagy Seba ('eskü') benjáminita, Bikri fia a *Bibliában* (2Sám). Az ABSALOM legyőzése után kényes helyzetbe került DÁVID ellen, aki igazán csak Júda törzsére támaszkodhatott, összefogta Észak tíz törzsét, és felkelést indított. A király jól látta, hogy ~ lázadása még az Absaloménál is veszélyesebb lehet, ezért sürgősen sereget indított ellene. ~ nem tudott ütőképes hadat összeszedni, JOÁB beszorította őt Bét-Maáka erődjébe, s igen hatékonyan fogott az ostromhoz. A város megriadt népe egy okos asszony tanácsára ráállt, hogy kiszolgáltassák a lázadót; fejét ledobták a falról, s Joáb serege elvonult.

Sédékiás lásd Szedékiás

Selómó lásd SALAMON

Sém – vagy Szem ('hírnév') NOÉ fia, aki tisztességtudó viselkedéséért atyja áldását kapta a *Bibliában* (Ter). Tőle erednek a nevét viselő sémita (szemita) népek, amelyek körébe a zsidóság is tartozott, így ~ JÉZUS nemzetségtábláján is szerepel.

Semája¹ – vagy Semeja ('Jahve meghallgat') próféta a *Bibliában* (1Kir, 2Krón), aki óva intette ROBOÁMOT, hogy az északi törzseket katonai erővel térítse vissza Dávid házához, mivel az elszakadás összhangban van Isten akaratával. Ez az állítás némiképp ellene mond ugyaneme szent könyvek kategorikus ítéletének, hogy ti. az északon szükségszerűen kialakult önálló kultusz bűnös, hogy Isten elleni lázadást testesít meg.

Semája² – vagy Semeja ('Jahve meghallgat'), hamis próféta Jeruzsálemben a *Bibliában* (Neh), aki a Templom újjáépítésén fáradozó NEHEMIÁSBAN félelmet akart kelteni ellenségei, SZANBALLAT és TÓBIÁS² által megvesztegetve. Egy közelgő támadás veszélyére hivatkozva rá akarta bírni őt, hogy meneküljön be a szentélybe, és ily módon súlyos szentségtörést kövessen el. Nehemiás haragosan elutasította.

Sénahérib, Sénakherib lásd SZENNÁKERIB

Serúja – vagy Széruja, héberül Cérujahu ('őrt áll az Úr'), ISZAI lánya, DÁVID húga, ABISAI, ASZÁEL és JOÁB anyja a *Bibliában* (1Sám).

Sesbaccár lásd ZOROBÁBEL

Sesonk lásd SISÁK

Seth lásd SZÉT

Simei – avagy Simi, Simhi, Sémei ('messze híres') Bachurimba való előkelő benjáminita férfi, Gera fia, SAUL rokona a *Bibliában* (2Sám, 1Kir). Amikor DÁVID menekült Jeruzsálemből a lázadó ABSALOM elől, ~ fennhangon gyalázta őt és híveit. A győztesen, de csekély sereggel visszatérő király kénytelen volt eskü alatt bántatlanságot ígérni a bűnbánó ~nek, aki ezer fegyveres élén ajánlott szövetséget neki, de halála előtt meghagyta fiának, hogy ne feledkezzék meg a bosszúról. Salamon megtiltotta ~nek, hogy elhagyja Jeruzsálemet, s amikor az egyszer két szökött rabszolgája után indulva megszegte a tilalmat, a király megölette BENÁJÁVAL.

Simeon – ('meghallgattatás') JÁKOB másodszülött fia LEÁTól a *Bibliában* (Ter). Édestestvérével, LÉVI¹vel együtt hitszegő módon lemészárolta Szikem férfi lakóit (lásd DINA), ezért nem részesült apja előszülöttségi áldásában, amely övé lehetett volna, mivel bátyja, RUBEN más okból érdemtelenné lett rá. A róla elnevezett törzs Kánaán délnyugati határán foglalt területet, s idővel lényegében beleolvadt Júdába. – *A tizenkét pátriárka testamentuma* c. apokrif írásban a neki tulajdonított végrendelet elején ~ arról szól, hogy ereje hatalmas volt, de szívében teret adott a JÓZSEF¹ elleni irigy gyűlölségnek, s még bátyjára, Rubenre is hosszan haragudott, mert az eladta a fiút ahelyett, hogy engedte volna többi fivérének megölni őt. Büntetésül Isten megfosztotta ~t erejétől, míg csak őszinte bánatával meg nem tisztította lelkét. A midrások szerint ~ utóbb a hűgát, Dinát vette feleségül, aki akkor már SZIKEM királyfi magzatát hordta.

Sirák lásd JÉZUS, SIRÁK FIA

Sisák – vagy Sziszak, tkp. Sesonk, egyiptomi fáraó, e néven első (uralk. Kr.e. 945–924) a *Bibliában* is szerepel: a zsidó állam kettészakadását (930) kihasználva 925-ben lerohanta Júdát, kifosztotta a jeruzsálemi Templomot, és több déli várost elfoglalt. Nem lehetetlen, hogy már magában a szakadásban is tevékeny szerepet játszott. Tudjuk ugyanis, hogy JEROBOÁM¹ még SALAMON uralma idején lázadást kezdeményezett, a kudarc után pedig Egyiptomba menekült ~hoz, s ott maradt királya haláláig (1Kir 10,40), majd egyszerre csak feltűnt a szikemi királyavató gyűlésen, ahol az elégedetlen északi törzsek királyuknak kiáltották ki. Bárha nem bizonyítható, de ésszerű a feltevés, hogy Jeroboám még egyiptomi tartózkodása alatt ígéreteket s talán pénzt is kapott szeparatista terveihez ~tól, elvégre az energikus és hódításokra készülő fáraónak nyilvánvaló érdeke volt meggyengíteni a virágzó északi szomszéd államot. Lehet, hogy Júda lerohanásával is vazallusának helyzetét kívánta erősíteni, bár a kincseket természetesen a maga hasznára zsákmányolta.

Sisera – vagy Sziszera, Sziszára ('csatarend'), a hácori JÁBIN király hadvezére a *Bibliában* (Bír), aki hűsz éven át keményen sanyargatta a zsidó népet. DEBÓRA profétaasszony buzdítására BARÁK összefogta népe erőit, és a Kison pataknál megütközött ~val. Hiába volt a vezérnek tengernyi hadinépe és kilencszáz vasszekere, az Úr félelmet keltett szívében, és az izraeliták egy emberig lekaszabták őket. ~ gyalog menekült a kénita JÁEL sátráig. Az asszony megígérte neki, hogy elrejtí üldözői elől, de a kimerülten alvó vezér fejét átverte egy sátorcövekkel: nő kezétől meghalni a legnagyobb szégyen volt katona számára

Sofóniás lásd SZOFONIÁS

Sulammit lásd SZULAMIT

Szádok – vagy Sádok, Cádok ('igaz') zsidó főpap a *Bibliában* (2Sám, 1Kir), Ahitub fia. DÁVID ideje alatt ABJÁTÁRRal együtt látták el tisztüket; amikor a királynak az ellene lázadt ABSALOM elől menekülnie kellett Jeruzsálemből, ők ketten helyben maradtak, s fiaik révén tartották urukkal a titkos kapcsolatot (lásd ÁHIMAÁS). A trónöröklés ügyében ~ SALAMONT támogatta, s így ő lett az új király egyedüli főpapja. Még Salamon életében ~ fia, Azariás vette át a tiszteket; ettől fogva egészen Kr.e. 171-ig ~ leszármazottai képezték a jeruzsálemi papság vezető rétegét, s közülük kerültek ki a főpapok. Valószínűleg ~ról nevezték el magukat az evangéliumokból is ismert szadduceusok, a papi párt, amely akkor jött létre ellenzéki erőként, amikor a MAKKABEUSOK kisajátították s családjukban örökletessé tették a főpapi hatalmat (lásd JONATÁN²).

Szalmanasszár – vagy Salmanassár, tkp. Sulmánu-asaridu ('Sulmán isten kegyelme') őt asszír király neve. V. ~ (uralk. Kr.e. 726–722) szerepel a *Bibliában* (2Kir) is. Vazallusára, az ellene Egyiptommal egyezkedő HÓSEA¹izraeli királyra nagy sereggel támadt, és országa java részét elfoglalta. A halál Szamária ostroma közben érte, így azt csak utóda, II. SZÁRGON fejezte be.

Szamáel – vagy Samáel, Sámuel ('Isten meghallgat') a *Bibliához* kapcsolódó zsidó hagyományban a SÁTÁN egyik neve. Az ő vezetése alatt tagadta meg az angyalok egy része Isten parancsát, hogy hódoljanak az újonnan teremtett ÁDÁM előtt. Isten próbatételt ajánlott, ki képes megnevezni a Paradicsom állatait; isteni segítséggel ez Ádámnak sikerült, a vesztes ~t és követőit ekkor a Teremtő letaszította az égből. ~ bosszút esküdött az ember ellen, kígyó alakjában rávette ÉVÁT és rajta keresztül Ádámot, hogy egyenek a tiltott fa gyümölcséből,

majd elcsábította Évát, és KÁINT nemzette vele. – Talán Semal szíriai istenség nevével kapcsolatos ~é; a héber mítoszok egyik rétegében Isten vetélytársa, aki külön világot szándékozik teremteni.

Szanballat – vagy Szanaballat ('Szin holdisten életet ad') Szamária perzsa helytartója a *Bibliában* NEHEMIÁS idejében (Neh); valójában bét-horoni születésű szamáriai zsidó, aki tekintélyes jeruzsálemi családba nősült be. Körzetéhez tartozott Júda is, ezért igyekezett TÓBIÁS² nevű cinkosával minden módon akadályozni, hogy a zsidók Nehemiás vezetésével helyreállítsák Jeruzsálem falait: félt ugyanis, hogy Júda ezzel újra jelentőségre tesz szert, s önálló tartománnyá lép elő. Fegyveres akcióval kísérletezett, majd Nehemiást szerette volna tárgyalás ürügyével törbe csalni, de próbálkozásai kudarcot vallottak.

Szanherib lásd SZENNÁKERIB

Száraj lásd SÁRA¹

Szárgon – vagy Szargon, tkp. Sarrukinu ('választott király'), több asszír király neve. A *Bibliában* is szerepel II. ~ (uralk. Kr.e. 722–705). Trónbitorlóként került uralomra V. Szalmanasszár után; befejezte Szamária ostromát (721), és a lakosság vezető rétegeit Asszíriába hurcolta, Izrael földjére pedig más leigázott népek fiait telepítette.

Szedékiás¹ – vagy Sédékiás, héberül Cidkijahu ('Jahve igazságos') Júda utolsó királya (uralk. Kr.e. 598–587), JÓSIÁS fia és negyedik utóda a *Bibliában* (2Kir, 2Krón, Jer). Eredeti neve Mattánia volt; NABUKODONÓZOR ültette trónra az elhurcolt JÓJÁKIN helyett Jeruzsálem első ostroma után, s ő változtatta a nevét ~ra. A jó szándékú, de gyenge akaratú király hamarosan bábja lett azoknak az udvari köröknek, akik azt képzelték, hogy Egyiptom támogatásával meg lehet a babiloni függőségtől szabadulni. Hiába intette Jójákim szomorú példája, hiába prédikált nyíltan e kalandorpolitika ellen JEREMIÁS, hiába próbálta négyszemközt jobb belátásra bírni magát a királyt is, ~ haladt tovább a katasztrófa felé. Jeremiást egyébként tisztelte, de nem tudta megvédeni főembereitől, készséggel adott viszont engedélyt EBED-MELEKNEK, amikor a próféta kiszabadítására vállalkozott. Az ostrom végnapjaiban ~ egy válogatott osztaggal kimenekült a városból, de a babiloni csapatok utolérték; Nabukodonozor a szeme láttára ölette meg fiait, őt magát pedig megvakítva Babilonba hurcolta. [III. D2]

Szedékiás² – vagy Sédékiás, Cidkijahu ('Jahve igazságos') hamis próféta, Kenána fia a *Bibliában* (2Kir), aki négyszáz próféta élén győzelmet jövendölt ÁHÁB királynak a ramót-gileádi csata előtt. ~ vasszarvakat tartott homlokához mondván: „Igy ökleled fel Arámot.” A király fegyvertársa, JÓSAFÁT júdai király kívánságára MIKEÁS¹ próféta is szót kapott, s ő vereséget jósolt, mire ~ arcul ütötte, az pedig megjövendölte neki, hogy ellenség elől fog menekülni.

Szem lásd SÉM

Szennákerib – vagy Sénahérib, Sénakherib, Szanherib, tkp. Szin-ahé-eriba ('Szin holdisten megsokasítja a testvéreket'), asszír király, (uralk. Kr.e 705–681), a *Bibliában* (2Kir) is szerepel. Tudomást szerezve róla, hogy a tőle lazán függő Júda királya, EZÉKIÁS Babilonnal konspirál ellene, felvonult, és ostromgyűrűbe zárta Jeruzsálemet. IZAIÁS biztatására a király nem tárgyalt a megadásról, s lám, egyetlen éjszaka az Úr angyala száznyolcvanötezer embert terített le az ellenséges táborban. Az asszír sereg elvonult, ~et pedig hazájában összeesküvők tették el láb alól. – Mivel a bibliai szöveg is említi más helyen, hogy Ezékiás engesztelésül hatalmas hadisarcot fizetett ki az asszír királynak, s erről ~ egy fennmaradt felirata lényegében azonos adatokat közöl, eléggé valószínű, hogy emiatt hagynak fel az ostrommal; ha az öldöklő angyal legendás motívumának van történeti alapja, az egy járvány lehetett, amely már csak siettetten az amúgy is induló sereg hazavonulását. ~ valóban összeesküvés áldozata lett, de talán nem büntetésképp, amiért az Úr városa ellen támadt, ahogy a bibliai elbeszélés sugallja, minthogy halála húsz évvel később történt. – A nevezetes isteni csodáról emlékszik meg Byron *Szennákerib pusztulása* c. verse

széráfok – tüzes mennyei lények, amelyek IZAIÁS látomása (Iz 6,1–7) szerint az Úr trónja körül lebegnek, s énekkel dicsőítik („Szent, szent, szent a Seregek Úra”); két szárnyuk arcukat fedi el, kettő a lábukat, s kettővel repülnek. Nevük a héber 'égni' igével kapcsolatos,

bár más szentírási helyeken a szó 'tüzes kígyó' értelemben is fordítható. A zsidó hagyomány s utóbb a keresztény teológia a ~at a sokban hasonlóan leírt kerubokkal együtt az ANGYALOK közé sorolta, sőt a kilenclépcsős hierarchiában az előkelő nyolcadik fokra helyezte.

Szét – vagy Seth ('pótlás'), ÁDÁM és ÉVA harmadik fia, akit atyja százharminc esztendőskorában nemzett, hosszú idővel ÁBEL halála és KÁIN elbujdosása után. ~ százöt évenemzette fiát, ÉNÓST, majd más fiakat és lányokat is, és összesen 912 esztendőt élt. Az ő leszármazottai az ősatyák, a genealógiai sort az Írás NOËig, majd rajta és ÁBRAHÁMON és DÁVIDON keresztül JÉZUSIG vezet. Utódai hetediziglen mind jámbor és Isten által kitüntetett férfiak voltak (pl. HÉNOK, MATUZSÁLEM). Az ebbe a sorba tartozó nevek egyébként, eltérő sorrendben s némileg eltérő alakban, majd mind fellelhetők abban a genealógiai sorban, amely Káinból indul ki (Ter 4,17–19). Az ókori midrásokban felbukkan a nézet, mely szerint az özönvizez előidéző romlottság egyik oka az volt, hogy a Káin fajából való nők bűnre csábították a ~tól származó jámbor férfiakat. [I. A3]

Szikem lásd DINA, SIMEON¹

Sziszak lásd SISÁK

Sziszera, Sziszára lásd SISERA

Szkéva – efezusi zsidó pap a *Bibliában* (ApCsel), akinek a hét fia, felbátorodva PÁL sikerein, JÉZUS és az ő nevében próbálkoztak ördögűzéssel. Egy ördögösből azonban a démon rájuk kiáltott, hogy Jézust és Pált ismeri, de őket nem; azzal az ördögös nekik esett, és kettőt közülük véresre vert. Ennek hírére a közhangulat a bűbájosok és vajákosok ellen fordult Efezusban, és ötvenezer ezüst értékű varázskönyvet égettek el nyilvánosan.

Szofoniás – vagy Sofóniás, héberül Cefanja ('Jahve elrejt'), a 12 „kis” próféta egyike a *Bibliában*, Kusi fia; Júdában működött Kr.e. 622 előtt. A neve alatt fennmaradt könyvben (Szof), hasonlóan sok prófétatársához, ő is megjövendölte Júda és Jeruzsálem pusztulását mint az Úr büntetését a nép vétkeiért, bálványozásáért, egyben reményt is keltett, hogy a kellő időben megengesztelődik az Úr, és visszavezeti népét a maga földjére.

Szulamit – vagy Sulammit, az *Énekek éneke* c. bibliai könyvben egy helyütt e néven említik a szerelmesen epedő menyasszonyt. Mivel a könyv más helyén a daliás vőlegényt királynak mondják, sőt egyenest SALAMONNAK nevezik, többen feltételezték, hogy a ~ név valójában szunamita, azaz sunémi volt, s így ABISÁGOT jelöli. Ebből arra következtettek, hogy az ifjú Salamon király szerelemre gyűlt DÁVID „szűz özvegye” iránt, és ünnepélyesen feleségül vette. (Ezen alapul Kuprin *Szulamit* c. regénye.) Valójában e feltevésnek nincs bibliai vagy történeti alapja. A ~ (héberül sulammit) név 'megbékélt' jelentésű, vagyis a szerelemben lelke nyugalomát megtaláló lányra utal, egyben összekapcsolja a rokon értelmű Salamon névvel (selomo a.m. 'béke').

Tabeel – vagy Tábeal ('Isten jóságos') jeruzsálemi férfi a *Bibliában* (2Kir, Iz). Amikor PEKA és RAZON megtámadták ÁHÁZ júdai királyt, hogy belekényszerítsék az Asszíria elleni szövetségbe, ~t akarták a helyére ültetni. Semmi közelebbit nem tudunk erről a férfiról, csak sejthető, hogy előkelő volt, s bizonyára a királyi család tagja, s ismert lehetett asszírellenes nézeteiről. Más szentírási hely szerint nem magát ~t, hanem egy bizonyos ~ meg nem nevezett fiát szemelték ki a támadók. Az ostrommal azonban kénytelenek voltak felhagyni, és ~ sorsáról sem tudunk többet.

Támár¹ – ('pálma') kánaáni asszony a *Bibliában* (Ter). Előbb JÚDA legidősebb fiának, Hérnek, majd a másodiknak, ONÁNNAK volt a felesége, de mindkettő hamar meghalt, s gyermek nem maradt utánuk. ~ a levirátus törvénye alapján követelte, hogy a harmadik fiú, Sela vegye el, de Júda nem adta hozzá. Fialat még a fiú, mondta, de igazában attól félt, hogy ~ el van átkozva, s harmadik fia is áldozatul esik a démonnak, ezért hát az özvegyet hazaküldte apja házához. Ám Selát később sem adta ~hoz, mire az özvegy furfanghoz folyamodott, s paráznának öltözve elfedte arcát, a városkapuhoz ült, és elcsábította a birkanyírásból hazatérő apósát. Mikor Júda hírét vette, hogy az özvegy várandós, halálra akarta adadni paráznaságért, de ~ elküldte neki a tőle kapott zálogokat, s így el kellett ismernie, hogy ő ejtette teherbe menyét. ~ két ikerfiút szült, s közülük PÉREC lett a DÁVIDON ÁT JÉZUSIG vezető nemzetségi lánc összekötő szeme. – ~ története azt példázza, hogy a sógorházasság törvényének a kijátszása milyen következményekhez vezet: Júda esetében egy még súlyosabb törvényszegéshez. (Az ószövetségi felfogásban a vétket nem enyhíti a

szándéktalanság.) A Biblia nem ítéli el ~ furfangját, s Júda is elismeri, hogy „igazabb ő nálamnál”. Thomas Mann *József és testvérei* c. regényében ~, a szegény kánaáni parasztlány csodálattal hallgatja az agg JÁKOBOT, s fejébe veszi, hogy nőiségével „feltör” az isteni ígéret birtokában lévő családba: a pátriárka fiai vagy unokái közül valamelyiknek a felesége lesz, s a tőle született fia révén „belekerül a világtörténetbe”. Ez az elhatározása magyarázza eltökéltségét, hogy ha a fiaktól nem, hát akkor az apától, de fiút fogan.

Támár² – ('pálma') DÁVID leánya a gesúri Maákától, ABSALOM édes húga (2Sám). Féltestvére, ÁMNON mohón megkívánta, de nem mert közeledni hozzá; végül unokafivére, Jonádáb tanácsára betegnek tette magát, s apjának azt mondta, ha ~ jön hozzá, s enni ad neki, meggyógyul. A király utasítására ~ bement hozzá, Ámnon pedig erőszakot tett rajta, majd azonmód utálkozva eltaszította magától. Az összetört leánytól Absalom megtudta a történeteket, s évekkal utóbb véres bosszút állt meggyalázóján

Taré – vagy Tharé, Terach ('lakóhely') Ur városából való káldeus férfiú, SÉM leszármazottja, Náhor fia a *Bibliában* (Ter). Fiával, ÁBRAHÁMMAL és annak feleségével, valamint unokájával, LÓTTAL átköltözött Urból az északi Háránba, s ott élt haláláig.

Tattenai – Palesztina perzsa helytartója a *Bibliában* (Ezd). Urának, DÁRIUS királynak jelentést tett a jeruzsálemi Templom újjáépítéséről, és tudakolta, valóban joguk van-e a zsidóknak ehhez az építkezéshez. Válaszában Dárius nemcsak jogosnak és szükségesnek jelentette ki a Magasságos Isten templomának felépítését, hanem azt is elrendelte súlyos büntetés terhe alatt, hogy a királyi kincstárból fizessék annak minden költségét, valamint a Templomban folyó áldozatokét. ~ aggályos pontossággal végrehajtotta a királyi rendeletet. – Nehéz a Szentírásban hosszan idézett dáriusi levelet hitelesnek elfogadni. A perzsa nagykirály aligha írhatott ilyen reverenciával egy legyőzött és számára jelentéktelen nép istenéről. A Templom építésében és fenntartásában mutatott állítólagos bőkezűsége is valószínűleg annak a papi igénynek akar jogalapot teremteni, hogy a kultusz költségeit mindenkor az államkincstár fedezze.

Tehóm – meg nem nevezett, de a midrásirodalomban gyakorta szereplő ős-létező, a szárazföldi vizek fejedelme, másutt tengeri szörny; a név sokak szerint etimológiailag benne rejlik a teremtéstörténet (Ter) első versében említett *tohu va bohu* (Károlinál „puszta és kietlen”) első elemében. Isten megküzdött vele, és kapuk mögé zárta, hogy a földet ne fenyegethesse; ~ manapság a mélység vizei felett úr, ő táplálja a kutakat és forrásokat. Eredeti szörny formájában valószínűleg a babiloni Tiámat megfelelője volt, akivel Marduk isten küzdött meg diadalmasan a teremtés során.

Tharé lásd TARÉ

Tiglatpileszer – vagy Tiglát-Pilnéser, Tiglat-Pilleszer, tkp. Tukulti-apal-ésarra ('győzelmes a Tigris folyónál') több asszír király neve. III. ~ (uralk. Kr.e. 745–726) a *Bibliában* (2Kir, 2Krón) is szerepel; adófizetésre kényszerítette MENÁHEMET, ÁHÁZ pedig önként lett vazallusa, hogy támogatását megszerezze Izrael (PEKA) és Damaszkusz (RAZON) ellen. A Szentírás *Pul* néven említi, amely nevének *apal* elemével lehet kapcsolatban.

Tirhaka – vagy Taharka, „az etiópok királya”, valójában az etióp eredetű (XXV.) egyiptomi dinasztia fáraója (Kr.e. 690–664) a *Bibliában* (2Kir, Iz) is szerepel. Több háborút viselt Asszíria ellen. Még csak fővezér volt, amikor 701-ben felvonult észak felé, hogy megsegítse Júdát a területén hadakozó SZENNÁKERIB ellenében, ám az asszír király elvágta ~ útját és visszafordulásra kényszerítette; ezzel megfosztotta remélt támaszától EZÉKIÁS királyt, aki kénytelen volt hatalmas hadisarcot fizetni neki.

Tóbiás¹ – ('Jahve jóságos') jámbor zsidó ifjú, a Ninivében élő TÓBIT és Anna fia a *Bibliában* (Tób). Idős, vak apja a messi Rágesbe küldte egy ottani barátjához a nála letétbe helyezett nagy összegű pénzért. Utitársul egy magát Azariásnak nevező ifjú ajánlkozott, aki valójában RÁFAEL arkangyal volt. Útközben a Tigrisből kifogott halnak, társa tanácsára, ~ félretette a szívét, máját és epéjét. Az angyal hívta fel ~ figyelmét Ekbatanában élő szép unokahúgára, SÁRÁ²ra, Ráguel lányára. A lánynak már hét vőlegényét pusztította el egy féltékeny démon, de társa biztatására ~ feleségül kérte. A nászéjszakán a szív és máj elégetésével üzte el, ismét kísérelje utasítása szerint, a gyilkos ASMÓDEUS démont, majd amikor megbízatását teljesítve feleségével együtt hazatért, a hal epéjével apját is kigyógyította a vakságból. Szülei halála után ~ Ekbatanába költözött.

Tóbiás² – ('Jahve jóságos') ammonita férfi, perzsa királyi hivatalnok a *Bibliában* (Neh), aki SZANBALLAT helytartóval együtt igyekezett megakadályozni a jeruzsálemi szentély újjáépítését. Tekintélyes zsidó papi családba házasodott be, és rokonai révén egy helyiséget kapott a Templom előcsarnokában. NEHEMIÁS második jeruzsálemi útja alkalmával megszüntette az efféle botrányos visszasságokat.

Tóbit – ('jóság') avagy Tóbiás, Neftali törzséből való istenfélő zsidó férfi a *Bibliában* (Tób), aki Szamária elestekor került asszír fogságba. Ninivében jómódra jutott, s egy rágesi rokonánál, Gábaelnél nagy pénzüsszeget helyezett letétbe. SZENNAKERIB alatt üldözést szenvedett, mert a király által elrendelt pogromok idején a tilalom ellenére eltemette zsidó hittestvéreit. Rokona, AHIKÁR közbenjárására később visszatérhetett Ninivébe; egy újabb kegyeletes temetés után háza eresze alá feküdt, s a szemébe hullott madárürüléktől megvakult. Felesége, Anna zúgolódása ellenére ~ nem rendült meg Isten iránti bizalmában, s ezért el is nyerte jutalmát; fia, TÓBIÁS¹ nemcsak saját szerencséjét és boldogságát találta meg, hanem az ő szeme világát is visszaadta isteni segítséggel. – Részletes történelmi és földrajzi utalásai ellenére (amelyek egyébként szembetűnően pontatlanok) a történet erkölcsi célzatú fikció arról, hogy a szórványban, idegen nép között élő zsidók legfőbb kötelessége ragaszkodni a Törvényhez, jótékonykodni és megadni a végtisztességet hitsorsosaiknak. Ihletői részben biblia mozzanatok (~ béketűrése pl. JÓBÉHOZ hasonló), részben a perzsa hitvilágból valók (lásd ASMÓDEUS) részben egy asszír novellára mennek vissza (lásd AHIKÁR). Tola – vagy **Tóla** lásd BÍRÁK

Tubálkáin lásd LÁMEK, CILLA

Uriás¹ – vagy Urija ('fény az Úr'), hettita eredetű zsoldos a *Bibliában* (1Kir), DÁVID seregének hadnagya. Míg JOÁB vezérlete alatt az ammonita Rabba ostromában vett részt, a király szemet vetett feleségére, a szép BETSABÉRA, és teherbe ejtette. Joábhhoz küldött üzenetével Dávid Jeruzsálembé rendelte ~t jelentéstétel ürügyével, remélve, hogy az feleségével fog hálalni, ám a férj, hűen a hadakozó zsidókra vonatkozó törvényhez, tüntetően távol tartotta magát felesége ágyától. Mivel így csődöt mondott a király szándéka, hogy a leendő gyermeket legitimálja, Dávid visszaküldte ~t a táborba egy Joábnak szóló titkos üzenettel, hogy állítsák őt a legveszélyesebb pontra az ütközetben. Értesülve ~ haláláról a király nőül vette az özvegy Betsabét. E bűnéért a királyt NATÁN próféta rőtta meg

Uriás² – vagy Urija ('fény az Úr') próféta a *Bibliában* (2Kir, Jer) Kirját-Jearimból, Semája fia. JÓJÁKIM idejében megjövendölte, hogy a király bűnei miatt Jeruzsálemet és egész Júdát ellenség kezére adja az Úr. A király haragja elől Egyiptomba menekült, de Jójákim emberei utána mentek, felkutatták és Jeruzsálembé hurcolták. A király karddal megölette, és testét a köznép temetőjébe vettette.

Urija lásd URIÁS

Uza lásd UZZA

Uzza – vagy Uza, Óza ('erő') zsidó ifjú Kirját-Jearimból, ÁBINÁDÁB fia a *Bibliában* (2Sám, 1Krón). Amikor DÁVID ünnepélyesen Jeruzsálembé szállította a frigyládát, ~ ment a szekér mellett, amely a szent tárgyat vitte. Egy helyütt az ökrök megbotlottak és a szekér megbillent; ~ a ladához kapott, hogy az a földre ne boruljon, de abban a pillanatban meghalt. Az eset gondolkodóba ejtette a királyt, és a ládát egy időre a filiszteus OBED-EDOM házában hagyta. – A látszat szerint méltánytalan isteni megtorlásról szóló epizód JAHVE rettenetes felségét van hivatva példázni (és talán azt, hogy kezdetben valamiképp a láda maga volt az istenség), valamint a mózesi törvény erejét, amely a láda érintését szigorúan tiltotta. Tanúsítja az ószövetségi törvényfelfogás kezdetlegesebb szintjét is: a bűnt nem a szándék, hanem a tett elkövetése jelenti, s a büntetés is ezzel kapcsolatos. Ez a szinte a fizikai törvények kéréhetetlenségével bekövetkező büntetés indított korunkban élénk fantáziájú írókat és filmkészítőket olyasféle elképzelésre, hogy a fémborítású láda kondenzátorként működött, és statikus elektromossággal feltöltődve, villamos ütésével ölte meg ~t. Ez az elmélet a fizika elemi szintű ismerete birtokában is könnyen cáfolható. Elképzelhető viszont politikai motiváció az eset tálalása mögött. A frigyláda az északi törzsszövetség kultikus tárgya volt, a honfoglalás után sokáig a silói szentélyben őrizték, ezért utóbb az izraeli szellemű hagyományban Isten szándékával ellentétesnek minősül-

hetett, hogy a szent láda a déli Júda királyának a kezére kerüljön, és segítsen neki az új fővárost vallási központtá emelni; a Jeruzsálembé szállítás körül buzgólkodó ~ eszerint épp e buzgalméért kapta volna a büntetést.

Uzziás – vagy Uziás, Uzija ('erős az Úr'), másik nevén Azariás, Ázariás, Azarja a *Bibliában* (2Kír, 2Krn) Júda királya (uralk. Kr.e.760–740), AMÁSIA¹ fia és utóda. Egyes feljegyzések szerint tizenhat évesen lett uralkodó (782), és 42 esztendő telt el a trónon; ezek szerint uralma első 22 évében voltaképp régens volt apja helyett, akit az Izraellel kiprovokált háború és az elszenvetett szegényletes vereség után a főemberek elmozdítottak tisztéből. ~ hadi sikereket ért el a filiszteusok és az ammoniták ellen, újjáépítette és hadi gépezetekkel szerelte fel Jeruzsálem védőfalait, és sokat tett a mezőgazdaság fellendítésére. Sikerei annyira elvakították, hogy gögjében maga akarta bemutatni az illatáldozatot a Templomban, mire azonnal kiütött rajta a lepra. Utolsó éveiben betegsége miatt ő is kénytelen volt visszavonulni az uralkodói teendőktől, s helyette a fia, JÓTÁM² uralkodott. – ~ betegségének indoklása jól jellemzi a könyv papi szemléletét: egy jámbor és sikeres élet minden érdemét semmivé teszi a kultikus szabályok legkisebb megsértése

Xerxész – I. ~, perzsául Khsajarsá (uralk. Kr.e. 485–465) perzsa király. Hogy apja, DÁRIUS marathóni vereségét megbosszulja, óriási sereggel indult görög földre a Hellészpontoszon épített két hajóhídon át. Flottája Szalamisznál katasztrofális vereséget szenvedett az egyesült görög hajóhadtól (480), majd a következő évben újabb kísérlete is kudarcba fulladt Plataiaibanál. A baljós előzmények után 14 évvel ~ ismét görög földre vonult; az eurümedóni vereség után testőreinek parancsnoka megölte. – A *Bibliában* (Esz) szereplő AHASVÉRUST a hagyomány egy része ~szel azonosítja, más része fiával, I. Artaxerxésszel, ám a regényes történetben olvasható események és személyek egyike sem igazolható a két uralkodóról való hiteles történelmi ismereteink alapján.

Zabdia lásd ZEBEDEUS

Zábulon lásd ZEBULON

Zakariás¹ – héberül Zecharja ('gondol rám az Úr') Izrael királya (uralk. Kr.e. 743), JEROBOÁM² fia a *Bibliában* (2Kír). Hat hónapi uralkodás után megölte SALLUM, és elfoglalta trónját.

Zakariás² – héberül Zecharja ('gondol rám az Úr') próféta, JÓJÁDA főpap fia a *Bibliában* (2Krn). Apja halála után ellentétbe került JÓÁS¹ királlyal és az udvari körökkel, mert nyíltan ostromozta vétkeiket, hogy elhagyták az Urat, és bálványoknak szolgálnak, ezért a király parancsára (vagy jóváhagyásával) a Templom udvarán megkövezték. – A király Jójádának köszönhette életét és trónját, így ~ megöletése kiáltó hálátlanság volt a részéről. A farizeusok elleni nagy beszédében JÉZUS a törvénytudóknak is szemére vetette, hogy őseik megölték a prófétákat, és itt (Lk 11,51) ~t említette név szerint.

Zakariás³ – héberül Zecharja ('gondol rám az Úr') Iddó fia a *Bibliában* (Ezd), a tizenkét „kis” próféta egyike, a nevét viselő prófétai könyv (Zak) szerzője. A fogságból visszatért zsidókat buzdította AGGEUSSzal együtt, hogy minél előbb építsék újjá a lerombolt Templomot. Írásának első, hitelesen tőle való része nyolc látomásban főként ZOROBÁBELt ünnepli, valósággal a messiási várakozások megtestesítőjét mutatja benne, de eszkatologikus jövendöléseket is tartalmaz, amelyek bizonyosan hatottak az újszövetségi *Jelenések könyvére*.

Zakeus – (a Zakariás rövid formája) a jerikói vámosok céhének elöljárója a *Bibliában* (Lk). Kis termetű ember lévén egy fügefára mászott fel, hogy láthassa az arra elhaladó JÉZUST. A Mester lehívta a fáról a derék vámost, és az ő házában vett szállást. A későbbi legendákban ~ PÉTER kísérője lett és Caesarea püspöke.

Zebulon – vagy Zábulon, Zebulun ('lakhelyek') JAKOB fia LEÁTól a *Bibliában* (Ter). A nevét viselő törzs nem volt jelentős, a Jordántól nyugatra, a későbbi Galilea középrészén foglalt területet. A *tizenkét pátriárka testamentuma* c. apokrif írásban a neki tulajdonított végrendelet elején ~ arról szól, hogy testvéreivel szemben mindent elkövetett JÓZSEF¹ megmentésére, később pedig csak azok fenyegetéseitől félve nem tárta fel apjuk előtt, hogy mit műveltek.

Zecharja lásd ZAKARIÁS

Zerubbábel lásd ZOROBÁBEL

Zilpa – vagy Zelfa ('csésze') LEA szolgálója a *Bibliában* (Ter), aki asszonya engedelmével GÁD¹ot és ÁSERT szülte JÁKOBnak.

Zimri – vagy Zámri ('a dicsőített') Izrael királya (uralk. Kr.e. 885), a harci szekerek parancsnoka ELA alatt a *Bibliában* (1Kir). Amikor királya Tircában lakomázott, összeesküvők élén rátört és megölte, kiirtva BASA egész házát, ahogy a próféta megjósolta. A trónon azonban nem tudott megmaradni, mert vezértársa, OMRI körülzárta seregével, és hét nap múltán ~ magára gyűjtötte a királyi palotát.

Zófár lásd ELIFÁZ, Jób

Zorobábel – vagy Zerubbábel ('Bábel sarja'), JÓJÁKIN király unokája, Sealtiel fia a *Bibliában* (Ezd, Agg, Zak); káld neve (Sesbaccár) tanúsága szerint Babilonban született. A fogságból CIRUS engedélyével hazatelepülő zsidó népcsoport vezetője volt; később DÁRIUS kinevezte Júda perzsa helytartójának. JESUA főpappal együtt munkálkodott a Templom újjáépítésén; ahogy az első templomot salamoninak, a másodikat leginkább zorobábelinek nevezték. Tekintélye igen nagy volt a fogság utáni kor zsidóságának szemében; ZAKARIÁS³ egyenesen a MESSIÁSt vagy annak legalábbis előképét ünnepelte benne, bár ezt könyve egyes pontjain elfedi, hogy utóbb a papi szerzők a nevét Jesuáéval helyettesítették.

Zsuzsanna – ('liliom') jámbor zsidó asszony a *Bibliában* (Dán), akit férje házában két gyakori vendége, a nép két véne megkívánt, és egy délután a kertjében, fürdőzés közben meglepve őt, kényszeríteni akarták, hogy háljon velük. Az asszony ellenállt, mire a két vén megvádolta, hogy egy ifjúval látták szerelmeskedni. A közösség hitelt adott a tekintélyes férfiak szavának, s már megkövezni vitték ~t, amikor az ifjú DÁNIEL közbelépett, és ügyes keresztkérdésekkel rábizonyította a vádlókra hazugságukat. A nép dicsérte az ifjú bölcsességét, és a rágalmozókat követte meg. – A novellisztikus elbeszélés Dániel könyvének függelékében található, és csak a katolikus kánonban szerepel. A „vének”, akiket a történet ihlette számos festmény többsége ráncos aggastyánoknak ábrázol, voltaképp java korú férfiak, a „nép vénei” kifejezés ugyanis a tekintélyes, de nem feltétlenül öreg előjárókat jelentette.